

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

III. RÆKKE

II. Halvbind

1937

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA

Sønderjydske Aarbøger

3. Række.

1937

Udgivet

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

H. Lausten-Thomsen

Hans Lund

Karl N. Bock

Aabenraa.

Hejmdal's Bogtrykkeri

1937.

Indhold.

Holger Hjelholt: Om Dannelsen af den provisoriske Regering	Side	1— 18
Mogens Lebech: Landmaalingen i Tyrstrup Herred 1716/18	»	19— 47
Johan Hvidtfeldt: Vestslesvigske Bønder i 1599	»	48—110
Aug. F. Schmidt: Præsten og Historikeren C. C. Lorenzen	»	111—122
Peter Skautrup: Sønderjyllands Stednavne	»	123—152
N. Hansen: H. P. Hanssens Bibliografi 1932—1936 ..	»	153—160
H. Lausten - Thomsen: H. P. Hanssen og Historisk Samfund for Sønderjylland	»	161—167
Hans Lund: Breve fra J. P. Junggreen	»	168—202
August F. Schmidt: Topografen J. N. Schmidt ..	»	203—212
Gudmund Schütte: Nogle Randgloser til »Sønderjyllands Historie« Bd. IV	»	213—227
Frovin Jørgensen: Aarøsund 1848	»	228—246
H. Lausten - Thomsen: Valdemar Thisted	»	247—265
Peter Skautrup: Sønderjyllands Stednavne	»	266—272
Erh. Qvistgaard: En Afstaaelses- og Præsteenkøns-Kontrakt af Marts 1705	»	273—276
Thade Petersen og M. Michelsen: Beretning og Regnskab	»	277—283

H. P. Hanssen

og

Historisk samfund for Sønderjylland.

Af H. Lausten-Thomsen.
Ved årsmødet 30. maj 1937.

Da »Historisk samfund for Sønderjylland« holdt sit årsmøde ifjor på Rødding, var dets formand ikke til stede: H. P. Hanssen lå syg i sit hjem; men hans tanker var hos os. Bilen holdt foran døren, selv ventede og håbede han til det sidste, at det skulde blive ham muligt at komme til mødet. Han følte kræfterne svigte og ønskede ikke mere at være formand. Historisk samfund udnævnte H. P. Hanssen til æresformand og sendte telegrafisk hilsen og tak. Tirsdag modtog jeg H. P. Hanssens svar, tak og gode ønsker, og natten imellem tirsdag og onsdag den 26. og 27. maj 1936 lukkede han sine øjne. Nogle af hans sidste tanker gik til Historisk samfund, vi fik i mange år lov til at lade dets arbejde foregå under hans ledelse og virksomme medhu.

Fra sin ungdom havde historien H. P. Hanssens interesse. Det hang vel fra først sammen med, at hans tidlige barndom levedes i skæret af historiske begivenheder. Han mente at mindes kanonernes drøn fra Dybbøl, overgangen til als 29. juli 1864 var det æmne, han atter og atter hørte om. Hvorledes havde den været mulig? H. P. Hanssen voksede op i drøftelsen af sognets og landsdelens store begivenheder.

»Mangen stille Sommeraften har jeg senere vandret ene i de samme Skove ved Allsund. Over det roligt glidende spejl-blanke Vand har jeg Gang efter Gang tydeligt hørt Kølleslagene, naar Skovfogden paa Arnkiel flyttede sine Køer og slog Tøjrepælene i Jorden, og undret mig over, at Hundreder af preussiske Pionerer efter Krigens Genoptagelse Nat efter Nat har kunnet arbejde med Hammer, Sav og Økse, med Spade og

Hakke her ved denne Strand, uden at Danskerne hinsides Sundet anede Uraad. Talte jeg med mine Venner, Fiskeræie om det, havde de kun én Forklaring: Førræderi! Saa ufattelige var disse Begivenheder for alle dem, der havde været Øren- og Øjenvidner til dem«.

Det er første historiske oplevelse. Så kommer opholdet hos Jep Fink på Bygebjerg, hvor H. P. Hanssen møder Sakse og Snorre Sturlesøn i Grundtvigs oversættelse, og Lorenz Birkedals undervisning i historie i Hejls friskole. Deltagelse i Skamlingsbankemøder, Mørk Hansens bog om »Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet« og Allens »Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland« får betydning for den unge mands udvikling.

Historisk læsning spiller en rolle for H. P. Hanssen i hans unge år. Han fortæller, at han, medens han var landvæsens-elev hos Wolff i Gammelgab, imponerede denne ved at læse Roms historie. Da H. P. Hanssen 1881 kom til Askov, var det med det faste forsæt i sin fritid at studere Sønderjyllands historie fra 1830 opad. Det er ret betegnende, at H. P. Hanssen udtrykker sig således i sit »Et Tilbageblik«. For i virkelighed er det historien fra 1830 og til vor tid, der har fanget hans interesse. Den er for ham en praktisk udrustning, i langt højere grad, end den er en videnskab. Han bruger billeder fra Danmarks gamle historie, citerer vers om Niels Ebbesen, hvor tit har han ikke brugt ordene fra P. Hansens Skamlingsbankesang:

»En grænsevagt, som ikke segner
og giver fejgt sin post til pris.
En kæmpeslægt, som ætten regner
fra Ebbesen på Nørreris«.

Dette og mange lignende vers vil i mange sønderjydere øren, så længe vi lever, bevare klang fra H. P. Hanssens tunge.

Der var ikke saa lidt romantik i H. P. Hanssens forhold til den ældre historie, han henter billeder og lignelser fra den og bruger dem i sin agitation. Hvad han læser af historien,

eller hvad han elsker i digtningens verden, tager han med i den tale, der i hans mund bliver til dåd. Men Sønderjyllands historie i det sidste århundrede er den nødvendige forudsætning for hans gerning. Den må han kende nøje, om han vil røgte sit kald. Derfor får forbindelsen med A. D. Jørgensen så stor betydning for ham.

I april 1887 rejste H. P. Hanssen til København for at høre forelæsninger, og i juni-juli-heftet af N. Neergaards »Tilskueren« findes en afhandling af ham om »De nationale forhold i Sønderjylland«, rent udvortes set var det nok den, der fik A. D. Jørgensen til at bede H. P. Hanssen besøge sig. Dette besøg førte til et venskab, der har fået den største betydning for H. P. Hanssen og for »Historisk samfund«. H. P. Hanssen siger selv, at han følte sig som A. D. Jørgensens elev: »Vi var i høj grad samstemte Naturer. Ingen af mine Lærere har før eller senere staaet mig nærmere eller øvet større Indflydelse paa mig«. Han førte i en halv snes år en livlig brevveksling med rigsarkivaren, og i andet bind af sine minder har han skrevet: »I 1888 drejer Korrespondancen sig mest om Startningen af »Sønderjydske Aarbøger«, hvoraf jeg vel var den ansvarshavende, men A. D. Jørgensen uden at træde frem for Offentligheden den altid virksomme indflydelsesrige Medredaktør. Efter hans Død traadte to unge Historikere, Dr. Mackeprang og Dr. Aage Friis i hans Sted ind som kongerigske Medredaktører af »Sønderjydske Aarbøger«.

Ved A. D. Jørgensens død skrev H. P. Hanssen i »Sprogforeningens almanak«: »Han var selv i sin videnskabelige Gjerning aktiv Deltager i vor nationale Kamp. Fra sin første Fremtræden som Historiker, da han klarlagde Danmarks gamle Sydgrænse, indtil den efter hans Død i et berømt engelsk Tidsskrift offentliggjorte Afhandling, hvorved han tilbageviste Slesvigholstenernes sidste Anmasselse, har han utrættelig hævdet vor historiske, nationale og politiske Ret. Og samtidig har han paa én Gang været den store Vaabensmed, der i rastløst Arbejde fyldte vort Rustkammer med blanke Vaaben, og

den vise Raadgiver, til hvem vi aldrig henvendte os forgæves om et godt Raad«.

Hvor uomtvistelig rigtigt dette er, så tegner det mindst lige saa meget H. P. Hanssen som A. D. Jørgensen. Det er nationalpolitikeren, der taler om historien. For H. P. Hanssen blev historien altid ved at være livets og dagens tjener. Naturligvis var dens mål at finde sandheden om fortids tildragelser og skabe forståelse af deres sammenhæng; men helt levende blev historien først for ham ved at sættes i forhold til og blive en indsats i dagens dåd. Historiens sandhed blev rustkammeret for ham, dens enkeltheder til blanke våben i dagens tjeneste.

Første bind af »Sønderjydske Aarbøger« kom 1889, »udgivne af H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og P. Skau«, men den første store afhandling om »Gråstens ældre historie« er af A. D. Jørgensen; 1902 afløses Gustav Johannsens navn på titelbladet af Nikolaj Andersens, 1913 staar endnu de tre samme navne; men på årgangen 1914, der først udsendtes i 1923, står H. P. Hanssen som eneudgiver. Fra 1923 blev »Sønderjydske Aarbøger« udgivet af »Historisk samfund for Sønderjylland«; men H. P. Hanssens navn stod på dem indtil 1928. Fra 1889—1928, i 40 år var H. P. Hanssen eneudgiver eller medudgiver af »Sønderjydske Aarbøger«, initiativet i deres ledelse, ansvarshavende, manden, der bar værket. I 1895 blev tidsskriftet beslaglagt, og H. P. Hanssen blev dømt for »grov uorden«, fordi han havde brugt ordene »sønderjydsk« og »Sønderjylland«. Næste år blev dog beslaglæggelsen ophævet og redaktøren frikendt ved landsretsdom. I årenes løb skrev H. P. Hanssen 29 afhandlinger i årbøgerne, og da genforeningen havde åbnet mulighed for at lade dem udgå i ny form og fra et »Historisk samfund« i lighed med det øvrige lands historiske amtssamfund, var det H. P. Hanssen, der tog initiativet til dannelsen af »Historisk samfund for Sønderjylland«.

Sammen med P. Eliassen og Thade Petersen indbød han 120 interesserede mænd til et møde på »Folkehjem«, og her

dannedes »Historisk samfund for Sønderjylland« den 19. december 1922 med H. P. Hanssen som selvskreven formand. Dets første opråb begynder:

»Det land, vi bor i, er vort. Vore fædre har levet her før os, i tusinder af år. De har ryddet de endeløse skove og vendt hver fure på vore marker. De har banet de gamle veje og rejst de hundreder af Kæmpehøje. De har trukket skellet mellem sysler, herreder, sogne og byer og mellem deres og naboens mark. Og når fjenden kom i landet, led og stred de for at værne om det.«

Disse sætninger er ikke forment af Hanssen, men af Thade Petersen, men Hanssens navn står under dem som Historisk samfunds formands, og det er hans tanke, hans indstilling, der præger dem: det gamle, det overleverede, der er værnet og værd at værne, hvad det end koster. I 13 år var H. P. Hanssen så formand for »Historisk samfund«, både af navn og af gavn; han gav ved dets årsmøde i Gram i 1926 et kort udsyn over, hvad han holdt for »Historisk samfunds« opgaver. Han begyndte med at omtale det historiske arbejde, der udføres ud fra Kiels universitet. »Siden genforeningen er der udkommet en række betydelige værker af v. Hedemann-Heespen, professor Otto Brandt, professor Scheel, alle værker af højvidenskabelig rang og ofte præget af en objektivitet og fordomsfrihed, som vi ikke tidligere har iagttaget på tysk side«. Deroverfor nævnte H. P. Hanssen arbejder af Åge Friis, Hjelholt, la Cour og Caroline Emilie Andersen. »Selv om disse er betydelige værker, er vi dog ved at miste overtaget. Hvad kan der gøres fra »Historisk samfunds« side?

Det er en nødvendighed, at vi får flere midler at råde over, så vi kan udvide vore indsamlinger af optegnelser og breve, ved foredrag vække sansen for Sønderjyllands historie og udbrede »Sønderjydske Aarbøger« og »Sønderjydsk Maa-nedsskrift«. Derefter talte H. P. Hanssen om landsarkivets oprettelse og fortsatte:

»Professor Otto Brandt har skrevet en kortfattet, klar frem-

stilling af Slesvig-Holstens historie. Vi vil udtale det bestemte ønske, at en dansk historiker nu vil føle sig forpligtet til at tage den opgave op at skrive en lignende ud fra danske synspunkter.

I »Sønderjydske Aarbøger« er stoffet ofte noget tilfældigt. Vi må mere over til at søge en systematisk bearbejdelse af Sønderjyllands historie, biografier, særlige afsnit, stille yngre forskere bestemte opgaver og derved rejse interessen.

Dernæst må vi søge at få de kyndige historikere til nøje at følge den tyske litteratur, så vi kan bringe videnskabelig set grundige, uangribelige kritiske anmeldelser . . . .«

Så stærkt var H. P. Hanssen optaget af enkelthederne, så vågent var hans initiativ paa sønderjydsk histories område, så varmt var hans sind for »Historisk samfund«, og så trofast var han imod os til sin sidste levedag.

Der er grund til endnu at pege på, hvad han talte om for 11 år siden, al årsag til, at vi vedblivende lader hans ild lue i vort arbejde, til at vi omsætter hans planer i virkelighed, til at vi går videre ud ad de veje, der var hans, imod nye mål, det ikke blev ham forundt at se.

Skønt mere blev ham forundt end de fleste. Hans ånds styrke banede veje, hvorad vi nåede hans ungdoms mål.

H. P. Hanssens syssel med historiske emner, hans virksomhed i »Sønderjydske Aarbøger«, hans ledelse af »Historisk samfund« fylder kun få blade i hans livsbog; men disse blade fortæller om det, der var æggende, livgivende, ledende i vort arbejde. I det betød han overmåde meget, og der er intet menneske, vi har så stor grund til at mindes med ære og tak som vor æresformand, vor mangeårige formand H. P. Hanssen.

Som historiegranskning og historieskrivning kun fylder lidt i H. P. Hanssens liv i sammenligning med hans egen øvrige historiske gerning, med den historie, han skabte ved sit ord og sin dåd, så er »Historisk samfund« kun én af de foreninger, han skabte; så er vor hyldest til hans minde kun en enkelttone i det kor, der vil slå op imod hans navn, så længe der lever

danske mennesker. Sønderjyder i tusindvis har grund til at takke ham for personligt råd, hele folket for et langt og ærefuldt livs danske gerning.

I den tak stemmer vi også med. Ære være H. P. Hanssens minde! —

Breve fra J. P. Junggreen.

(ved Hans Lund.)

Det er almindeligt kendt, at J. P. Junggreen var en af den nordslesvigske Danskheds dygtigste Penneførere. Igennem en Snes Aar hørte hans Artikler til de bedste, den nordslesvigske Presse bragte. Det var da rimeligt at antage, at han ogsaa flittigt havde gjort Brug af sin Pen til i Breve at meddele Venner og Landsmænd, hvad der levede i hans Sind vedrørende Tidens Begivenheder og den fælles Folkesag. Det viser sig da ogsaa, at han har staaet i Korrespondance med mange af Nordslesvigs førende Mænd og med interesserede Folk i Kongeriget. Desværre synes det kun at være et ringe Faatal af Brevene — der indeholder Bidrag baade til Tidshistorien og til Junggreens Karakteristik — der er bevarede. Skulde Offentliggørelsen af disse Breve give Anledning til, at andre af hans Breve kom frem af deres Skjul, vilde jeg være taknemlig for Meddelelse derom. En Del af Brevene er i Privateje, andre findes paa det kgl. Bibliotek (K. B.). og atter andre paa Rigsarkivet (R. A.). **H. I.**

J. P. Junggreen til C. F. Monrad.

26. 7. 1868. R. A.

Hermed sender jeg Dem de lovede Oplysninger om Forholdene i denne Del af Landet.¹⁾ De vil maaske ikke finde dem saa fuldstændige, som De havde ønsket dem, men dog haaber jeg, at De vil kunne faa ud af dem, hvad der behøves.

Jeg sendte i Onsdags en længere Artikel til »Kölnische Zeitung«.²⁾ Sandsynligvis optager de den ikke, men den vil da

---

¹⁾ C. F. Monrad indsamlede paa denne Tid Oplysninger om de sproglige Forhold i de forskellige Egne, navnlig med Henblik paa Kirke- og Skoleforhold. Indberetningerne findes i Regensburgs Arkiv i Rigsarkivet, hvor ogsaa Junggreens Brev er opbevaret.

²⁾ Det frisindede »Kölnische Zeitung« havde igennem en Aarrække bragt Artikler, der kritiserede det tyske Styre i Nordslesvig, og taget til Orde for en national Deling af Slesvig. Fra 1865 havde der været Forbindelse mellem Bladet og Fischers Kreds i Aabenrå, idet allerede i Jan. 1865 Fr. Fischer havde sendt det en Artikel (et Brev fra Fr. Fischer til Red. Kruse, trykt i Hähnsen: Ursprung und Geschichte des

ialtfald kunne give Redakteuren noget Stof, naar han ønsker at omtale Nordslesvig. Der eksisterer en Bekjendtgjørelse fra det herværende Amtshus med alle de i højeste Grad forvanskede Stednavne. Det er ikke lykkedes mig at faa fat i den. Jeg skal imidlertid være ude om den, og skulde det lykkes mig at faa fat i den, skal jeg sende Dem den. — — —

J. P. Junggreen til C. F. Monrad.

2. 12. 68. R. A.

Undskyld, at jeg ikke før har besvaret Deres Brev. Der har i de sidste Uger været en aandelig Træghed over mig, saa stor, at jeg næppe har kunnet overvinde mig selv til at skrive det allernødvendigste.

Vedlagte Timesedler er fra Fattigskolen og Rectorskolen. Fra Mellemlasserne har det ikke været mig muligt at skaffe dem. Børnene har ingen, og med Lærerne staar hverken jeg eller nogen af mine Bekjendte i nogensomhelst Forbindelse.

Artikels V. I. S. 425). I Foråret 1867 var Apoteker Worsaae, der også tilhørte Fischers Kreds, på Rejse i Tyskland, og han opsøgte da Red. Kruse. Denne klagede over, at han ikke kunde bruge de københavnske Blades Referater fra Nordslesvig, da de ofte var i høj Grad farvede af Partilidenskab. »Jeg måtte — skriver Worsaae, — desværre indrømme Rigtigheden deraf og måtte erkjende, at disse Korrespondancer havde givet Anledning til Ubehageligheder for Beboerne i Nordslesvig. De danske Blades Hensigt var jo den bedste, men der blev ikke anvendt den fornødne Kritik, når de optog Beretninger fra unge og upålidelige Korrespondenter, som fortalte løst og fast uden at være tilstrækkelig hjemme i vore særegne Forhold«. (Ex. et Brev fra Aabenrå-Eggen, optaget efter Middelfart Avis i »Fædrelandet« 16. 4. 67). Worsaae skildrede ham så Tilstandene. Bevæget lovede han »stedse at holde sit Blad åbent for de Meddelelser, jeg i Fremtiden måtte sende ham angående de nordslesvigske Forhold, og han tilføjede, at han ikke vilde optage nogetsomhelst denne Sag betræffende, der ikke var udgaaet fra min Hånd. Dette Løfte har han holdt som en ærlig Mand lige til Afslutningen af den fransk-tyske Krig 1871, da han efter Incorporationen af Elsass-Lotringen formodentlig har opgivet at tale Nationalitetens Sag. Jeg har i Aarenes Løb sendt ham en Del Oplysninger og Artikler, som efter at være skrevet af mig på Dansk blev oversat på Tysk af Bahnsen eller Fr. Fischer«. — (A. H. H. Worsaae: Bidrag til mit Livs og min Tids Historie, med særligt Henblik til Forholdene i Nordslesvig og specielt i Aabenrå i Aarene 1864—71 (kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 1762 Fol.) S. 439 f. — jfr. Festskrift til H. P. Hanssen, S. 272 f.). — Worsaae har øjensynlig været Mellemlid mellem Junggreen og Red. Kruse.

Den lille Bog¹⁾ finder jeg meget god, og jeg troer nok, at Folk i Almindelighed synes om den. Jeg vilde ret ønske, at dette Foretagende maatte have Fremgang. Der arbejdes jo svært paa at fortynske Folket, og det kan i Sandhed gjøres Behov, at alle gode Kræfter sættes i Bevægelse for at gjøre det klart for Folket, hvad det ejer i sit eget. Saa længe Folke-aanden er levende, er jo vor Sag ikke tabt. De ydre Forhold kunne omskiftes, men er først vort Folks inderste Kjerne ødelagt, da er det ude med Haabet om Frelse.

Med Tingenes Gang i Deputeretkammeret forekommer det mig, at man denne Gang kan være veltilfreds.

J. P. Junggreen til Prof. P. Hjort. Aabenraa, 16. 1. 1869. K. B.

Højstærede Hr. Professor! Det er med en Følelse af Skamfuldhed, at jeg sætter mig til at skrive dette Brev. Det havde jo ligefrem været min Skyldighed at skrive Dem til dengang, De beviste mig den Opmærksomhed at sende mig de to Smaaskrifter, der indeholder saa meget værdifuldt Materiale til Forsvaret for den Sag, for hvilken De i sin Tid har været en saa trofast og ivrig Stridsmand, og som jeg nu søger at forsvare saa godt, jeg formaar det. Nu kan jeg kun bede Dem undskylde min Efterladenhed. Til mit Forsvar kan jeg kun anføre, at jeg, dengang, jeg skrev min første Avisartikel²⁾, ikke troede, at mit Skriveri skulde have antaget saa store Dimensioner, som det

¹⁾ Monrad har i Forbindelse med Gustav Johannsen udsendt et Hefte »Fra den danske Bogverden« med Udvalg af nordisk Digtning. Der kom senere yderligere 2 Hefter, men derefter standsede Udgivelsen.

²⁾ Junggreens første, med Navn underskrevne Artikel, står i »Dannevirke 19. 6. 1868. Han har måske tidligere skrevet anonymt i »Freja«. (H. Kau har i sin Bog om Junggreen ikke noget Bevis herfor, men henviser (S. 27) til M. Mørk-Hansen: »Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet, S. 145: »Under det nye Regimente 1864—66 fik »Freja« atter stor Betydning som Organ for Danske, navnlig for den dygtige og kjække Tobaksfabrikør J. P. Junggreen«, og enkelte Ytringer i dette Brev kunde tyde på, at hans Skribentvirksomhed har strakt sig over længere Tid. Imidlertid kan Udtrykket »da jeg først optog Handsken«, også forstås således, at det er en Udfordring, der først har tvunget ham Pennen i Hånd, og en sådan Anledning (en Artikel om § 5 i Flensburger Norddeutsche Zeitung) var der til Artiklen 19. 6. 68.

senere blev Tilfældet, og at det dengang næsten vilde være forekommet mig som en Slags Anmasselse, om jeg, fordi jeg havde skrevet et saadant Par Ord, vilde have forsøgt paa at indlede en Correspondance med en Mand med et saa betydeligt Navn som Deres. Senere er det gaaet, som det vel saa ofte gaar, at naar man forsømmer at gjøre en Ting i rette Tid, saa undlader man det aldeles, netop fordi man har en Følelse af, at man burde have gjort det før. Dette er min egentlige Undskyldning; thi skjönt jeg just ingen Overflødighed har af Tid, vilde det dog være ligefrem Usandhed at paastaa, at man ikke skulde kunne finde Tid til at skrive et Brev — dog kan jeg nok sige, at jeg, da jeg først optog Handsken, har anvendt Størstedelen af min ledige Tid til at stride for den Sag, der er blevet det egentlige store Livsspørgsmaal for mig og for alle danske Mænd, der mene det godt med og føle varmt for det gamle Fædreland. Jeg er jo ikke saa heldig stillet, at jeg udelukkende eller endog overvejende kan anvende min Tid til den Slags Syssel. Jeg har at tilvejebringe det fornødne for en talrig Familie, og jeg er ikke velhavende, og først naar jeg i denne Henseende har gjort, hvad der bør gjøres, har jeg kunnet anvende Resten af min Tid til efter Evne at værne om vort Folks og vort Fædrelands haardtbe trængte Stilling.

Og dog er det næsten gaaet mig saaledes, at denne Kamp næst efter de rene personlige Opgaver, som ethvert Menneske, hvis Blik er henvendt paa det Evige, har at udføre, er bleven den egentlige Livsopgave for mig. Jeg elsker mit gamle Fædreland af mit ganske Hjerte, og jeg er overbevist om, at af Udfaldet af den Kamp, der for Øjeblikket føres her i Nordslesvig, er dets Fremtid afhængig. Sejre vi, da kan det danske Folk endnu have en lang og lykkelig Fremtid for sig, men bukke vi under, da er dette efter min fulde Overbevisning ensbetydende med det danske Riges og det danske Folks Undergang. Germanismens Bølger vil da slaa ubrudt mod den jyske Grænse, og man behøver ikke at være nogen Profet for at forudsige, at det da ikke vil vare længe, førend ogsaa denne Pro-

vinds, uden hvilken Kongerigets Existens er en Umulighed, vil gaa tabt.¹⁾ — Og derfor er det, at jeg og alle gode danske Mænd herovre stride saa haardt for denne Sag. Troede vi paa Muligheden af det danske Folks Bestaaen ogsaa efter Tabet af Nordslesvig, saa var det saa meget simplere at sælge, hvad man ejer her, og flytte herfra.²⁾ Men det er min og jeg kan sige alle tænkende Mænds Overbevisning, at Danmarks Skæbne er afhængig af den Kamp, der nu føres om Nordslesvig, og derfor bliver vi.

Gud give nu blot, at Afgjørelsen ikke maatte lade vente altfor længe paa sig. Folket herovre er vel trofast og godt, men det er i Sandhed haarde Vilkaar, under hvilke det har maat-

¹⁾ Om denne Tro på, at Nørrejylland vil gå en Fortyskning imøde, ifald det danske Forsvar i Sønderjylland bryder sammen, findes der fra disse Aar flere Vidnesbyrd. I et Brev fra Magdeburg Fængsel til P. Vedel 18. 12. 1875 skriver Red. II. R. Hiiort Lorenzen bl. a. om, hvad der vil ske, hvis § 5 udslettes; han regner med, at »Udvandringen til Kongeriget vil tiltage efter en fortvivlende Målestok. Jeg siger ikke for meget, når jeg påstår, at vi om ti Aar ikke vil være i Stand til at sende en Krüger til den tyske Rigsdag. Omvende sig, vil ingen gjøre, men Danskheden vil døe bort, den vil tabe sin Ytringskraft Aar for Aar. Og har det danske Slesvig gennemgaaet denne Proces, hvad er så Nørrejylland værd? Er det da ikke kun et Tidsspørgsmaal, når det gaer samme Vei? Hvor er så Danmark? Det har altid stået klart for mig, at Danmarks hele Fremtid afhænger af Nordslesvigs. Bliver dette i Tysklands Vold, da er ingen Magt istand til at standse Tysklands Fremtrængen imod Nord ...« (Det nordslesvigske Spørgsmål 1864—79. Aktstykker og Breve ved Aage Friis III, S. 439 f.). — Krieger har i sine Dagbøger for 6. 11. 1867 (IV., S. 117 f. — jfr. også S. 125) i Anledning af Danmarks forestående Forhandlinger med Preussen nedskrevet nogle Overvejelser om, hvorvidt Danmark skal gå ind på at modtage Nordslesvig (eller en Del deraf) med Garantiforpligtelse. Han ønsker, at Danmark vil gøre det. Thi en Afgørelse gennem en Krig kan lade vente længe på sig. »Men kunne vi tåle at vente længe? Hvis det gaer som hidtil, vil snart Tydskheden stige i Nordslesvig, saa vi aldrig faae Noget. Og dermed er vistnok i en af de næste Generationer Jylland adskilt fra Øerne. Ved en Erhvervelse af en Del af Slesvig kan der dog muligt sættes en Dæmning. Lidt mere eller lidt mindre er her ikke afgjørende«.

²⁾ Junggreen havde kort efter Krigen haft det under alvorlig Overvejelse at bryde op fra Sønderjylland. Fr. Fischer fortæller herom i et Brev til Læge Gundel 13. 9. 1865. »Også han (s: Junggreen) er tilbøjelig til at fortrække, når vi ikke slippe ud af den sorte Ørns Klør.« Som en ung og stræbsom Mand vil han kunne klare sig, hvor han kommer hen, og jeg kan ikke fortænke ham i, at han ikke vil hense slæbe et Liv fuldt af Sorg, når han ved en Flytning kan befri sig derfor. Thi er der nogen, der føler, hvad vi lide, så er det Junggreen. Han har kastet sit Øje på Sverige — «.

tet optage Kampen. Alle Fordelene ere paa vore Modstanderes Side, med Undtagelse af den, der ligger i Folkets gode trofaste danske Sindelag. Og dog er dette Folk jo heller intet Mønsterfolk. Der er braadne Kar i alle Lande, og Fristelserne ere i Sandhed saa mange og store, at der ikke kan være Tvivl om, at de i Tidens Længde ville gjøre deres Indflydelse gjældende. Indtil nu er alt gaaet godt, jeg kan ligefrem sige, at vi i de Aar, Kampen har staaet paa, have vundet Seiren. Folket er nu mere kampdygtigt og selvbevidst end før Krigen. Men alt dette vil dog kun gaae til en Tid, snart ville vi atter gaae ned ad Bakke, Haabet vil svinde og med Haabet Modet og Kraften. Fra vor Side skal det ikke mangle, vi ville stride til det yderste, men man maa betænke, at vi dog kun ere en lille Stamme, der uafadeligt er udsat for et voldsomt Angreb af et stort og mægtigt Kulturfolk og af en i højeste Grad hensynsløs Regjering. Saadanne Angreb gaae ikke ganske sporløst forbi, naar de fortsættes igjennem et langt Tidsrum, og den danske Regjering bør i Sandhed antrengte sig af yderste Evne for at føre denne Sag tilende. Dog jeg er vel nær ved at blive Kandestøber. Men naar man staar saa langt tilbage i Rækken, som vi gjøre herovre, bliver man undertiden utaalmodig, og kan vel ikke tilbageholde det Ønske, at de, der gaae i Spidsen, vilde skride noget raskere frem mod Maalet.

Endnu engang Tak. — — De to Smaaskrifter, De sendte mig, have næsten været de eneste af den Slags Hjælpemidler, jeg har haft til min Raadighed. — — — Gid De endnu maatte opleve at se Frugten af den Kamp, De har ført i en hel Menneskealder, og gid Frugten maatte være et enigt og lykkeligt Danmark, saa vidt den danske Tunge og det danske Sind naar.

Med dybeste Højagtelse

Deres hengivne

J. P. Junggreen.

Junggreen til N. L. Elberg. omkr. 1. Marts 1870 (Regenburgs Papirer R. A.)

(I et Brev fra Kapt. N. L. Elberg, der tidligere havde boet i Aabenraa, men nu opholdt sig i København, til Regensburg

10. 3. 1870 citeres et Uddrag af et Brev fra Junggreen til Elberg som Vidnesbyrd om Stemningen i den sønderjyske Befolkning overfor den Overenskomst om Værnepligtsspørgsmaalet, der lige var bleven afsluttet mellem den danske og den preussiske Regering.)

Nu er jo Krüger atter reist til Berlin, og kan han denne Gang ikke der finde et Øre for vore retfærdige Krav, saa ere vi efter den Maade, hvorpaa den danske Regering i den senere Tid gaaer frem, herovre anviste paa at fremme vor Sag paa egen Haand saa meget som muligt. Aldrig kunde det falde os ind, at vor egen Regjering vilde gjøre et saadant Skridt som det, der er gjort ved den sidste afsluttede Overenskomst med Preussen om de Værnepligtiges Behandling. Denne har forværret Stillingen herovre uendeligt, ikke alene for de Paagjældende personligt, men ogsaa i Henseende til selve Sagen, da den næppe tilsteder nogen anden Forklaring end: at enten er den danske Regjering uvidende om, hvorledes Tingene staar i Landet, eller ogsaa bryder den sig ikke om os, men anser Landet for tabt. Denne Overenskomst har gjort den danske Sag i Nordslesvig mere Skade end nogetsomhelst, som den preussiske Regjering har foretaget imod os. Dog nok om det. Det er et altfor sørgeligt Emne.

Junggreen til Krüger.

23. 5. 1871. R. A.

(Angaaende en »opsnappet Stakkel«.)

Tilstandene her i Landet bliver Dag for Dag sørgeligere. Embedsmændene synes nu at drive Jagten paa Folk, selv saadanne der have været udvandrede førend April 69, som en Slags Privatfornøjelse, rimeligvis for at tilfredsstille det rasede Had, de nære til alt, hvad der er dansk. Størstedelen af dem er jo Renegater og Overløbere, og det er jo en gammel Erfaring, at disse under saadanne Forhold ere de værste. Lykkes det ikke snart at tilvejebringe en Forandring, ved jeg ikke, hvad dette skal blive til. Aaget bliver næsten for tungt.

Junggreen til Red. Willemoes. 25. Maj 1871. (Privateje.)

Ogsaa jeg har modtaget det af Dem omtalte Udkast fra Johannsen,¹⁾ men jeg kan aldeles intet have at gjøre med et Andragende som dette. Skal der endelig indføres tysk i vore Skoler, saa lad det netop skee ved Tvang. Jeg seer hellere, at der paa denne Maade indføres 6 Timer, end at Folket selv skal forlange, om end kun 2 Timer. Intet vilde skade vor Sag mere end netop det sidste.

Skal jeg deltage i et saadant Skridt, da maa det være en bestemt Protest mod Indførelsen af det tyske Sprog i vore Skoler, forinden vort Lands statsretslige Stilling er bleven definitivt ordnet i Overensstemmelse med Pragfredens Bestemmelser, og idet vi stærkt betone, at vi ikke kunne betragte den nuværende Tilstand anderledes end som provisorisk.

Junggreen til Red. Willemoes. 28. Maj 1871. (Privateje).

Det oversendte Udkast stemmer fuldstændig med mine Ideer, og jeg skal gjerne bestræbe mig for at skaffe det Udbredelse i denne Egn. — Netop nu, da Udsigterne kunne være smaa nok, gjælder det om bestemt at fastholde vort Standpunkt. Hvor vi ikke troe at kunne udrette noget, da foretrækker jeg, at vi forholde os reent passive. Begynde vi først at gaa paa Accord med Tyskheden og Preusserdømmet, da er vi kommen ind paa Glidebanen, der snart vil føre os i Afgrunden.

Junggreen til H. R. Hiort-Lorentzen. 12. Maj 1875. K. B.

— — — — D. 25. holder jeg Bryllup, og gjør saa, som Du

¹⁾ Maj 1871 bebudedes det officielt, at der vilde blive indført Undervisning i Tysk i Folkeskolen i 6 Timer om Ugen. I den Anledning samledes en Kreds Flensborgere til et Møde, hvor man endes om at foreslaa en Udtalelse om det danske Sprogs Stilling i Skolen og ved Domstolene, der skulde forelægges for en til Aabenraa indkaldt Forsamling. Det er dette Udkast, Gustav Johannsen har sendt Junggreen. Man andrager her principielt om, at der ikke maa blive indført Tysk i Folkeskolen i Nordslesvig, men subsidiært om, at der maa tages 4 Timer af den lovbefalede Skoletid til Tyskundervisningen, og at denne maa blive frivillig. — Udkastet ændredes, idet det ogsaa mødte Modstand fra anden Side. (jfr. næste Brev).

sagde, tænk venlig paa os og ønsk godt for mig og min Hustru.¹⁾ Jeg har haft saa megen Sorg i den første Halvdel af mit Liv, at jeg nok kunde trænge til lidt Solskin i den sidste.

De maa trøste Dem med den Tanke, at den Sag, for hvilken De lider,²⁾ er saa god som nogen Sag, for hvilken der nogensinde er lidt et Martyrium. Thi det er den, og det er en Skam for hele Europa, at en Handlemaade som den, Preussen udviser imod os og imod Danmark, kan gennemføres uden at udsætte sin Udøver for den almindelige Foragt. Jeg har i min Ungdom været en god Royalist; vort Fædreland har jo havt Konger saa langt, vi kunne forfølge dets Historie tilbage, og Folket og Landet og Kongen stod dengang for min Tanke som en Treenighed, som det aldrig faldt mig ind kunde adskilles. Jeg er overbevist om, at jeg dengang kunde være gaaet i Døden for min Konge. Men hvad jeg har oplevet i de sidste 12 Aar, har fuldstændig udsløttet den Følelse. Den Maade, hvorpaa Dynastierne i Europa optræde, har fuldstændig opløst den Nimbus, der i mine Ungdomsdrømme omgav Kongedømmet. Det viser sig jo mere og mere, at disse Familier betragte sig selv som hævet over enhver Lov, og naar een af dem er mægtig nok dertil, betænker den sig ikke paa at begaa en hvilkensomhelst Lumpenhed imod de svagere. Og saa kryber alle disse »Konger af Guds Naade« for den af deres Kolleger, der viser sig at have det længste Sværd, uanset om han opfører sig saaledes, at en hvilkensomhelst af hans Undersaatter, der gjorde det samme som han, vilde blive sat i Tugthuset. Ikke een af dem har Mod til at sige ham: Du gjør Uret, du er ingen Gentleman, thi en saadan holder sit Ord — men alle kryber de ydmygeligt for den af Lykken begunstigede. Dette er det Indtryk, Begivenhederne have gjort paa mig, og hele min Udvikling er omtrent den directe Modsætning til den — — — almindelige. Denne er jo at begynde som Friheds-

¹⁾ Junggreen blev 25. Maj 1875 gift (3. Gang) med Anna Algreen-Ussing, Datter af Konferensraad, Generalprokurør Tage A. U.

²⁾ Red. Hiort-Lorenzen afsonede fra 22. April 1875 8 Maaneders Fæstningsstraf i Magdeburg.

mand og ende som Royalist, men for mig har Begivenhederne, og da navnlig Preussens Optræden overfor os, fostret et formeligt Had til Kongedømmet, og jeg kan godt sige det, den dybeste Foragt for dets Bærere. — Dog det er nok bedst, jeg holder op. Jo længere jeg skriver, jo mere kommer mit Blod i Kog, og skulde dette Brev uheldigvis komme i fremmede Hænder, slipper jeg vel hverken med 6 eller 8 Maaneder.

Jeg har ikke skrevet til Ahlmann¹⁾, thi jeg har talt med Folk fra Als, der har sagt mig, at der intet var at udrette hos ham. Der havde været en Deputation hos ham fra alle Øens Sogne for at bede ham blive, men han vilde ikke. Og naar det er saaledes, maa han lige saa gjerne rejse. Det vil ganske vist gjøre et nedslaaende Indtryk paa Befolkningen, og jeg anser det for en stor Uret af hver den, der rejser herfra uden Nødvendighed, men jeg troer dog, at dette vil forvindes igjen. Hans Lassen kan godt træde i hans Sted. Han er jo en ung og kraftig Mand og staar med Hensyn til Forstand og Begavelse paa ingen Maade under, snarere over Ahlmann. Lad gaa, hvem der vil, vi andre maa saa see at fægte Striden igjennem saa godt, vi formaa, og skulde Resultatet dog tilsidst blive Nederlag og vort Folks Undergang, saa Tusinde Gange hellere bukke under i Kampen for det, for Sandheden og Retten, end være blandt Sejrherrerne. Men jeg maa nu slutte. De har fuldkommen Ret, hvis De er kjed af mine Betragtninger. Men disse Tanker kommer undertiden over mig, og jeg kan da ikke trænge dem tilbage.

(Lover at blive flittigere Medarbejder ved Dannevirke, naar han nu bliver gift.).

---

¹⁾ Nik. Ahlmann har besluttet sig til Efteraaret 1875 at flytte til København. Hiort-Lorenzen har fra Magdeburg skrevet til ham og »indrængende forestillet ham, at hans let erhvervede Anseelse vilde lide ubodeligt Skaar ved en sliq Desertion, og forestillet ham, hvor faa vi er tilbage, der kunne lede alvorlige Sager i brændende (?) Momenter«. (Brev til Krüger d. 30. 4. 75). I dette Brev beder han Krüger skrive til Ahlmann for at faa ham til at opgive sit Forsæt; han vil ogsaa bede Madvig skrive — og han har øjensynlig ogsaa den 30. 4. opfordret Junggreen til det samme.

De skulde faa at see, at hvad der end skeer, saa ville vi staa dem imod til det yderste, og Vorherre kan jo ogsaa hjælpe endnu. Europas Tilstand er jo saadan, at der, hvad Øjeblik det skal være, kan løbe et Hjul af Vognen, og gid det saa maa blive af Tyskernes, og den maa splintres i Tusinde Stykker. Og med dette fromme Ønske vil jeg slutte. — — —

Junggreen til H. R. Hiort-Lorenzen. 23. Juli 1875. Kgl. B.

(Hiort-Lorenzen har svaret paa Brevet af 12. Maj, men det har trukket ud med Junggreens Svar). Aarsagen er ingen anden end en uovervindelig Dorskhed, der undertiden kommer over mig. Det er næppe værd, kjære Ven, at vi føre Discoussionen pro et contra Kongedømmet videre, jeg hader denne Institution af mit ganske Hjerte, fordi dens Bærere handle slet — og endelig fordi alle disse Slægter forekommer mig at danne et Selskab, der er uovertræffeligt i at sige hinanden Complimenter og at krybe for den Mægtige, mens der i hele Flokken ikke findes en eneste, der aabent og ærligt tager den Undertrykte i Forsvar og siger Voldsmanden Sandheden. Saa derfor hader jeg denne Institution, men dette Had er for Tiden rent theoretisk, og jeg vilde, selv om jeg havde Indflydelse nok dertil, ikke gjøre et eneste Skridt for at iklæde disse Tanker en praktisk Skikkelse.

Lige saa meget som jeg hader Kongedømmet, lige saa overbevist er jeg om, at det p. t. er en Nødvendighed, navnlig ogsaa for vort Folk. Jeg beklager det som et meget stort, men som et nødvendigt Onde, og beklager kun bittert, at Menneskenes Daarskab, Uforstand og Mangel paa sand Dannelse skal gjøre Opretholdelsen af en saadan monstrøs Institution nødvendig.

De veed jo allerede, at der maaske ogsaa skal anlægges Sag imod mig for den sidste Artikel, jeg skrev i Bladet.¹⁾ Det

¹⁾ Junggreen blev anklaget for Fornærmelse mod Kejseren i Anledning af nogle Ytringer om hans Forhold til § 5. Artiklen staar i Dannevirke 22. Juni 1875. Det hedder her bl. a.: »Preussens Konge, den Mand, der nu er Tysklands Kejser, har forpligtet sig til at lade

gør mig ondt for Grünwalds Skyld; hvad mig selv angaar, da imødeser jeg hele Sagen med megen Sindsro. Jeg betvivler i det hele taget, at det bliver til noget med Sagen. — (Ved det første Møde i Amtsretten fik han det Indtryk, at der kun var ringe Udsigt til, at han blev dømt.) — Men skulde det alligevel skee, saa haaber jeg nok, jeg skal kunne bære det; jeg har ikke i Sinde at krybe i et Musehul for Preusserne. — Det gaar i det hele glædeligt her i Landet med Anklager, Forbud og alle Slags Forfølgelser. For et Par Dage siden var jeg ogsaa stævnet for Politimesteren for at afgive Forklaring om en Tale, jeg havde holdt ved vor Landboforenings Dyrskue den 7. Juli, og hvorledes det er gaaet med Dyrskuet i Haderslev og med Svendborgerne i Sønderborg¹⁾ veed De jo nok. Men alt dette er godt, og de Herrer von Bitter, Magdeburg og Consorter kunde ikke gjøre os nogen større Tjeneste end den, de gjøre os ved at træde op paa denne Maade. Det sætter Liv i Folket, og efter en saadan Overhaling kan man godt mærke, hvorledes Sindene atter komme i Bevægelse, og hvorledes mange af dem, der vare ved at falde i Søvn, blive lysvaagne.

Det er i Sandhed haardt for Dem, at De i saa lang Tid skal være borte fra Hjemmet og Fædrelandet; dog det er sandt, Deres Familie er jo dernede, og De kan altsaa jævnlig see Deres kjære. Men dog er det sandt, thi der er jo mange Baand, der knytter en Mand til det Sted i Verden, hvor han har sin Virkekreds. Men De maa trøste Dem med, at De lider for en god og retfærdig Sag, for Folkets Ret og Folkets Tilværelse; thi derom gjælder jo denne Kamp. Og selv hvor De nu er, gjør De Gavn for Sagen, thi det gamle Ord, at »Martyrernes Blod er Kirkens

Nordslesvigs Folk stemme om, hvorvidt det atter ønsker at forenes med Danmark eller ej, og at overgive Landet til Danmark, naar Folket bestemmer sig for denne Afgjørelse. Han har overtaget denne Forpligtelse paa den højtideligste Maade, hvorpaa Mennesker kunne overtage Forpligtelser, under Paakaldelse af Guds hellige Navn, og han er ikke erklæret for umyndig, men repræsenterer paa lovlig Maade den preussiske Stat.«

¹⁾ Ved Dyrskuet i Haderslev kom det til skarpe Sammenstød mellem nogle Deltagere og Gendarmerne. — Det blev forbudt nogle Lystrejsende fra Svendborg at gaa i Land i Sønderborg og senere ogsaa i Flensborg.

Sæd«, er sandt og gjælder ikke alene Kirken, men enhver Parti-
 forfølgelse, naar den ikke kan gennemføres til sine yderste
 Consekventser og udstrækkes over et meget langt Tidsrum, har
 endnu aldrig slaaet et Parti ihjel. — — Saa slette de ere, kun-
 ne de dog ikke ganske frigjøre sig for Tidsaandens Indflydelse,
 og deres slette Samvittighed hindrer dem ogsaa i at drive For-
 følgelsen saaledes, som den skulde drives for at naa sit Maal.
 Der er kun een Ting, der kan give dem Sejren i Hænde, og det
 er Tiden. Men den ville vi haabe og bede til Gud om, at de ikke
 maa faa. — —

Junggreen til H. R. Hiort-Lorenzen.

1. Nov. 1875. K. B.

Tak for Deres venlige Brev og for alle Deres Tilbud og
 gode Raad. Jeg kan dog ikke følge sidstnævnte, men vil appel-
 lere,¹⁾ ikke fordi jeg venter nogetsomhelst Resultat deraf, men
 fordi det er af stor Vigtighed for mig at kunne være hjemme til
 Nytaar. Jeg har da at afslutte mine Bøger, omsende Regninger
 og Conto Couranter, og er der nogen Mulighed derfor, maa jeg
 gjøre dette selv. Jeg haaber, at Sagen, naar jeg appellerer, vil
 trække saa længe ud. Min Hustru rejser ikke med mig derned
 straks; jeg har derimod tænkt, at naar jeg har været dernede

¹⁾ Junggreen og »Dannevirke«s ansvarhavende Redaktør Grün-
 wald idømtes ved Flensborg Kredsret hver 6 Maaneders Fæstnings-
 straf. De appellerede til Overappellationsretten i Kiel, der ved Nyt-
 aarstid stadfæstede Dommen. — Forinden Junggreen 1. Marts 1876
 begyndte Afsoningen af sin Straf i Magdeburg, skrev han i »Dnv.« 24.
 Febr. 1876 en Hilsen til sine Landsmænd, hvor han efter at have talt
 om de haarde Kaar, den danske Befolkning oplever i disse Aar, min-
 der dem om, at der endnu er et Fristed for det danske tilbage.
 »Ind i vore Hjem naa ingen Forholdsregler, dér kunne vi indprente
 de unge Kærlighed til Modersmaalet, kunne tale med dem om Fædre-
 landet og om vort Folks store Minder, og gjøre vi dette, saa lykkes
 det nok at bevare ogsaa i deres Hjerter det, der næst Troen paa Gud,
 har udgjort vort og vore Fædres aandelige Livsindhold. At gjøre dette
 og ved enhver given Lejlighed frit og aabent at bekende sig til, hvad
 de ansee for Ret, derom er det, jeg vil bede mine nordlesvigske
 Landsmænd«.

I A. F. Kriegers Dagbøger (VI. Bind, S. 158) fortælles for 23. Juli
 1876: »Henrichsen, Oldenburg og Dr. Poulsen indbyde til en Gave
 (4000 Kr.) til Junggreen, der løslades d. 1. September«. — I en senere
 Anmærkning er tilføjet: Det lykkedes.

et Par Maaneder, skulde hun komme og blive i en 8 Dages Tid. Det var naturligvis behageligt baade for hende og mig, om jeg kunde gjøre som De og lade hende bo dernede i de 6 Maaneder. Men dette lader sig af mange Grunde ikke gjøre. Vi kunne ikke saaledes begge forlade Huset og Bedriften, og desuden har jeg et Hensyn at tage, som De, kjære Ven, maaske er fri for. Jeg har mit Udkomme, men er ingen velhavende Mand og maa indrette mig sparsommeligt. Dette kan jeg for mit eget Vedkommende ogsaa godt. Mine Fordringer til Livet m. H. t. Luxus og Comfort ere ikke store. Kan jeg have det, er det bedste mig ikke for godt, men jeg kan ogsaa uden Gene nøjes med et Minimum. En Søn kommer hjem fra Kolding og passer Forretningen i de 6 Maaneder.

Hvad De skriver om Grünwald, billiger jeg fuldstændigt. Der kan godt for hans Vedkommende søges om Benaadning, og det gjør mig i det hele ondt, at han for min Skyld er kommen ind i alt dette. Men Tiden og de ejendommelige Forhold, hvorunder vi leve, fører jo sligt med sig.

Jeg tror, at det under de nuværende Forhold er en Lykke for Dem, at De har Bjørnshauge. Han er forsigtig, og dette er i en Stilling som den, som nu indtages, et stort Gode. Jeg skrev straks efter min Domfældelse, eller rettere lige før, en lille Artikel, som jeg vilde have haft optaget i Bladet den Dag, Dommen afsagdes. Men Bjørnshauge vilde ikke optage den. Han mente, at nu havde de Redacturer nok i Fængsel. Og han havde maaske Ret. Jeg skrev dog igjen i Aftes et Par Ord, som jeg ikke troer, der kan være den mindste Fare ved at optage. Folk tro, at nu vove vi slet ikke at sige noget mere — — — Den Dag skulle de aldrig opleve.

Nu er jo Ahlmann rejst til Kjøbenhavn. Det har gjort mig meget ondt, ikke saa meget for det, vi have tabt i ham personligt, som for det nedslaaende Indtryk, det gjør, at see den ene efter den anden gaa sin Vej. Vi have jo i hans Sted valgt Hans Lassen, og jeg tror, at han godt kan erstatte Ahlmann. — — —

Junggreen til H. R. Hiort-Lorenzen.

27. Nov. 1875.

Jeg sendte Dem med Morgenposten en Artikel til Optagelse i »Dannevirke«. Der er senere paa Dagen faldet mig et Par skarpe Spidser ind, som maaske helst maatte brydes af, og som jeg derfor beder Dem forandre, hvis De sender Artiklen til Haderslev. Efter at jeg har omtalt Udvisningen af den Mand fra Als, der var tilstede ved Afsløringen af Kong Frederik 7's Statue, staar der: »thi denne Fremgangsmaade staaer i god Overensstemmelse med hele den retsløse Stilling, man har givet disse Folk her i Landet«. Denne Sætning beder jeg Dem stryge. — Hvor jeg siger, »at der maaske ikke findes noget civiliseret Land, hvor Processer og Fængslinger forekommer i saadan Mængde som her«, beder jeg Dem efter civiliseret at tilføje »og fredeligt«.

Jeg kan ikke huske andre end disse to Ting, jeg ønsker forandret, men giver Dem, som jeg allerede har skrevet, frie Hænder til at mildne, hvad De maatte synes at være for haardt udtrykt. De skal selvfølgelig ikke trykke Artiklen, naar De nærer nogen Frygt for ubehagelige Følger. Jeg vil ikke have mere paa min Samvittighed med Hensyn til Bladet, end jeg allerede har. — —

Folket trænger i denne Tid haardt til en Opmuntring og navnlig til at see, at vi ikke er bange.

Jeg vilde ønske, at Krüger snart lod høre fra sig i Berlin. Som De nu ser af »Dannevirke«, er det jo Hensigten reent at trænge vort Sprog ud af Skolerne, og det kunde nok gjøres Behov, at der nu fremkom en kraftig Protest imod den Maade, hvorpaa man behandler os.

Junggreen til H. R. Hiort-Lorenzen.

28. Sept. 1876. K. B.

Som De ved, synes jeg ikke godt om selve Forslaget¹⁾, men da der nu er udsendt Indbydelse, vil Forsamlingen jo blive af-

¹⁾ Det omtalte Forslag angaar Oprettelsen af en Vælgerforening for Nordslesvig og er udarbejdet af Hiort-Lorenzen, Bankdirektør Amorsen, Ritmester Düring, Fysikus Madvig og Bogtrykker Sabroe. Det er trykt i »Festskrift til H. P. Hanssen« S. 312. — Junggreen var efter udstaaet Fængselsstraf vendt tilbage til Aabenraa omkr. 12. Sept.

holdt,¹⁾ og jeg kan ikke se andet end, at den maa anmeldes. Der vil jo ikke komme saa faa, og Afholdelsen af en saadan Forsamling kan ikke blive skjult. Følgen af ikke at anmelde den vil kun blive Sagsanlæggelse imod og Bøder for Deltagerne. Men paa den anden Side synes det mig umuligt at discutere et saadant Forslag i en tysk Politiembedsmands Nærværelse. Saavel de, der ere stemte for, som de, der ere stemte derimod, maa jo komme frem med deres Grunde. Det er uundgaeligt, naar det hele skal være Alvor, at man kommer til at omtale Ting, som vore Modstandere helst ikke maatte vide .... Det er jo just for at hjælpe paa vort Partis svage Sider, at Forslaget fremsættes, og det er netop, fordi jeg troer, at vi i denne Henseende kun gjøre ondt værre, at jeg ikke synes om det. Men hvorledes kan man føre en slig Discussion i en tysk Politimesters Nærværelse. Den eneste Udvej, jeg kan øjne, er den, at jeg anmelder en Forsamling for Politimesteren til d. 6. Okt. Fm. Kl. ?, at vi paa denne kun tale i Korthed om Forberedelserne til de kommende Valg, at vi saa slutte Forsamlingen og spise til Middag og først ved Bordet tale om vort egentlige Emne — — — —

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 8. Dec. 1876. R. A.

(Det forestaaende Valg.)

Da det jo er i højeste Grad usandsynligt, at vi skulde sætte vor Kandidat igjennem,²⁾ antager jeg ikke, der behøved videre Deliberationer, om hvem vi skulle vælge, men at vi stemme paa Krüger. Skulde I imidlertid være af anden Mening, maa vi jo komme sammen for at tale om Sagen — —

Jeg vil ønske og haabe, at Krüger maa blive saa rask, at han atter kan indtage sin Plads i Rigsdagen, thi det er, efter min Mening, galt, at vi saaledes ere uden Repræsentation. Vi gaa dermed Glip af den eneste Lejlighed til at sige Regjeringen

¹⁾ Mødet holdes i Aabenraa d. 6. Okt. Tanken mødte her Modstand, navnlig fra Deltagerne fra Aabenraa. Jfr. Festskriftet S. 313 f.

²⁾ Aabenraa Amt udgjorde sammen med Flensborg Amt Slesvig 2. Rigsdags-Valgkreds.

Sandheden og henlede Verdens Opmærksomhed paa vor Sag. Boede jeg i Haderslev eller paa Als, vilde jeg foreslaae at see at komme paa det Rene dermed, og hvis Krüger ikke mere kan rejse til Berlin, formaa ham til bestemt at frasige sig Valget og raade til at vælge en anden. Der maatte vel dog kunne findes en Mand til at overtage denne Post. — For os gælder det jo kun om et Navn, der er et klart Udtryk for Folkestemningen, og for vort Vedkommende eksisterer der ingen bedre Candidat end Krüger — — — — —

J. P. Junggreen til Hiort-Lorenzen.

8. 5. 1878. K. B.

(Ang. en Artikel i »Dvk.«, der oprindelig var bestemt for et andet Publikum, bl. a. med en Sammenligning mellem den danske og den tyske Regerings Behandling af Sprogsagen. Han mener dog, den kan virke som mere end en Gentagelse).

Jeg ønsker det ikke gjerne optaget i danske Blade før i det mindste 10 a 12 Dage efter, at det er omsendt. Ellers begynde Tyskerne straks at skringe paa, at det i Virkeligheden er udgaaet fra Kjøbenhavn, og at jeg kun giver Navn til,¹⁾ og længere nede i Tyskland, hvor man intet kjender til vore Forhold, kan dette jo gjerne blive troet, og den mulige Virkning af det hele derved betydelig svækkes.

Hvis West havde været med Krüger i Berlin, vilde jeg have sendt Brochurerne²⁾ til ham og bedt ham dele den om blandt Rigsdagsmændene. Nu maa jeg see at faa det gjort paa anden Maade, da jeg næppe kan risikere at sende dem til Krüger. Han kunde godt tage imod Pakken og glemme at fordele Indholdet, og saa var det hele Arbejde jo spildt.

¹⁾ Det var en fra tysk Side flere Gange fremført Paastand, at Junggreen kun lagde Navn til sine Artikler, der i Virkeligheden var skrevet af københavnske Publicister. Dog tog ogsaa tyske Blade Afstand fra denne Gisning (jfr. t. Ex. en Artikel i »Hamburger Nachrichten« 8. Aug. 1875, refereret i »Dannevirke« 18. Aug. s. A.).

²⁾ Junggreen har skrevet en lille Pjece, »An das deutsche Volk, von dem Nordschleswiger J. P. Junggreen in Apenrade«, der omsendes til samtlige tyske Folkerepræsentanter og Blade.

Jeg vil skrive lidt af og til. Jeg maa have nogen aandelig Beskæftigelse, naar jeg ikke rent skal synke sammen.¹⁾ Det Tryk, Vorherre har lagt paa mig, forekommer mig tit at være mere, end jeg kan bære, og kun for mine Børns Skyld ønsker jeg at leve. Trængte de ikke til mig, da skulde Døden være mig velkommen naarsomhelst.

J. P. Junggreen til Møller L. Jacobsen. 26. Aug. 1878. (Privateje).

(Aftale om et Besøg i Brøns Mølle.)

At De samstemmer med mig i min Betragtning af den rette Maade at bekæmpe Socialismen paa,²⁾ glæder mig. Desværre kan man vel næppe vente, at Magthaverne ville slaa ind paa den Vej. De have rimeligvis mest Lyst til at reformere alt andet og navnlig at tilbageføre Guds frygt og gode Sæder for den lavere Befolkning, men selv at blive staaende paa det gamle Stade, og da vil det ikke lykkes.

Ogsaa jeg kunde have Lyst til at sige de høje Herrer Sandheden paa en langt tydeligere Maade, end jeg gjorde det, men De ved jo selv, hvilke Hensyn man maa tage, naar man ikke er beredt paa hvert Øjeblik at gaa i Fængsel. Ogsaa dertil er jeg villig, naar der derved kunde udrettes noget stort for Sagen, men i Almindelighed tror jeg dog, at ogsaa Sagen er bedst tjent med, at vi, der arbejde for den efter bedste Evne, saa vidt muligt undgaae dette. Og jeg har jo ogsaa Hensyn at tage til, at jeg har en stor Familie at ernære, der tilsidst maatte gaa til Grunde, hvis dette passerede mig altfor tidt, — — Jeg skatter Dem højt som en ærlig og retsindig Mand, og den Følelse, De har af ikke at være, hvad De burde, deler jeg i fuldt Maal med Dem. Lad os haabe, at Vorherre vil dømme os mildt,

¹⁾ Junggreen havde 18. Nov. 1877 mistet sin tredie Hustru, Anna Algreen-Ussing.

²⁾ Junggreen har i »Dn.v.« 19. 8. 78 skrevet en Artikel om Socialismen og dens Bekæmpelse i Anledning af det socialdemokratiske Partis Fremgang ved Rigsdagsvalgene. J. tager Afstand fra Regeringens Tvangsforanstaltninger og paaviser, at en af de højere Stænder fremmet gudsfornægtende Materialisme er Baggrunden for Socialismens Vækst.

naar vi dog stræbe efter det Gode og forøvrigt sætte vor Lid til den Frelse, der er beredt for hver den, der vil tage imod den.

J. P. Junggreen til A. P. West.

3. Sept. 1878. R. A.

Bjørnshauge kan ikke have udtalt sig saaledes, som han har fortalt Dem, i Haderslev. Sammenhængen med denne Sag er følgende:

Jeg gjorde i næstforrige Uge en Forretningsrejse i Vest-slesvig. Jeg kørte med Banen til Tønder og derfra med Posten til Løgumkloster. — — — — Der lejede jeg næste Dag en Vognmand til at kjøre mig omkring i 4 Dage. Rejsen skulde slutte ved Overjersdal Station, hvorfra Manden skulde kjøre hjem. Da jeg havde afgjort min Forretning i Beftoft, var der imidlertid endnu 4 Timer tilovers, hvorfor jeg gik hen for at tale lidt med Krüger, hvad jeg altid har gjort, naar jeg var der i Eggen. Jeg havde knapt været der i 10 Minutter, før Bjørnshauge kom kjørende, og han sagde straks, at det var for at spørge Krüger, om det var sandt, at han og Sabroe vilde til at samle Actier til et nyt dansk Blad, der skulde oprettes i Haderslev som Concurrent til Dannevirke. Krüger svarede med Klager over, at Dannevirke var for dyrt og fortrængtes af det billige tyske Blad (Folkebladet), der udgaar i Haderslev. Desuden var han utilfreds med, at de danske Anliggender altid behandles i Dannevirke fra et Partistandpunkt (Højres) og forlangte, at hvis Bjørnshauge i Virkeligheden redigerede Bladet, skulde han ogsaa staa nævnt paa det som Udgiver, for at Folk kunde vide, hvem de havde at holde sig til.¹⁾ Kunde disse

¹⁾ Red. Hiort-Lorenzen var i 1877 bleven erklæret for dansk Undersaat og havde for at undgaa en Udvisningsordre i Nov. 1877 forladt Landet og bosat sig i København, hvor han blev knyttet til den Førslewske Presse som Redaktør af »Nationaltidende« og »Dagstelegrafem«. — Han var vedblivende Ejer og Udgiver af »Dannevirke«, mens cand. mag. Bjørnshauge var Redaktør. Til Trods for, at Hiort-Lorenzen afhændede »Dannevirke« i Foraaret 1879 til Redaktør Bjørnshauges Broder, der var Dyrlæge i Aabenraa, og der saaledes ikke fra Kongeriget øvedes nogen Indflydelse paa Bladets Kurs, holdt Utilfredsheden sig dog stadig i Live, og 1. Juli 1879 begyndte Lærer A. P. West, støttet til Krüger og hans Kreds, at udgive »Haderslev Avis«, der dog kun fik en kort Levetid.

Ting ikke blive afhjulpne, saa erklærede han at ville virke for Oprettelsen af et nyt Blad. Resultatet blev, at B. skulde skrive dette til Hiort-Lorenzen. Jeg havde ikke hørt eet Ord om denne Sag, forinden Bjørnshauge kom, og kunde altsaa ikke have henvendt mig hverken til Krüger eller nogen anden, og jeg har ikke talt eet Ord om den, hverken før eller siden. Jeg vilde aldeles intet have med den at gjøre, men blev nødt til at blande mig deri, da Krüger og B. blev mere og mere høj-røstede. Jeg udtalte da, at jeg ikke syntes om, at der oprettedes et nyt Blad i Haderslev, men at jeg fandt, at Lorenzen burde gaa ind paa at gjøre Bladet billigere, behandle de danske Sager mere objektivt og lade B. staa som Udgiver paa Bladet. Krüger mente ogsaa, at det i Grunden kun var Hensigten med Forslaget om et nyt Blad at tvinge Lorenzen til at gaa ind paa disse Forlangender.

Om at forhindre, at De kjøbte Dannevirke (eller om at faa rettet en Opfordring til Dem om at gjøre det) var der aldeles ikke Tale. Kan De komme overens med Lorenzen derom, kan jo intet Menneske have noget derimod. Jeg har selv, da jeg sidst var i Kjøbenhavn, sagt ham, at naar han ikke kunde komme her tilbage, forekom det mig at være bedst, at han solgte Bladet til Dem, hvortil han dog kun syntes lidet tilbøjelig.

Jeg skal nu sige Dem, hvorfor jeg ikke ynder Planen om at oprette et nyt dansk Blad i Haderslev. Det kan jo ikke blive til andet end til en Concurrence paa Liv og Død mellem det og Dannevirke. Under denne Kamp vil de begge komme til at føre en kummerlig Tilværelse, og tilsidst vil det ene komme til at bukke under. Men det synes mig dog at være sørgelige Udsigter.

Saaledes hænger denne Sag sammen, og De vil deraf se, at jeg ikke har henvendt mig hverken til Krüger eller nogen anden om den. Det var aldeles tilfældigt, at jeg var tilstede, og jeg har hverken før eller senere talt et Ord om den. Som jeg har sagt Dem, saaledes er denne Sag, og dette Brev maa De bruge, som De vil. Jeg har aldeles intet at holde hemmeligt. — — —

J. P. Junggreen til J. N. H. Skrumsager

14. Jan. 1879. (Privateje).

Hvis jeg ikke tager feil, forestaar der i Aar Valg af Valgmænd til den preussiske Landdag. Det er desuden ikke usandsynligt, at de dybt indgribende økonomiske Spørgsmaal, der skulle afgjøres af den i Februar sammentrædende Rigsdag, kunne føre til dennes Opløsning, og vi staa saaledes maaske overfor to af de Valg, der ere af saa stor Betydning for vor politiske Stilling. Tage vi os ikke sammen, kunne de gaa daarligt nok, Valgmandsvalget i 2. Valgkreds gik jo allerede meget maadeligt sidste Gang, og saavel i denne som i 1. Kreds er al mulig Agtpaagivenhed vist nødvendig, naar Udfaldet skal blive taaleligt. For at raadslaa om, hvorledes vi i denne Henseende bedst skulle stille vore Sager og for i det hele at organisere vore Kræfter saa godt som muligt, har jeg indbudt en Snees Mænd¹⁾ fra Nordslesvigs forskjellige Egne til et Møde her i mit Hus d. 23. Jan. Kl. 2. Ved ikke at indbyde flere og ved at afholde Mødet i mit Hus bliver det jo en privat Sammenkomst, hvilket er nødvendigt, naar vi skulle diskutere frit.

J. P. Junggreen til J. N. H. Skrumsager.

24. 2. 1879. (Privateje).

I venligt Gjensvar paa Deres Brev, da vil jeg bede Dem underskrive Erklæringen²⁾, som den nu en Gang er. Skal den gjøre noget Indtryk, maa den komme nu,

¹⁾ Idéen til denne Sammenkomst stammer fra Møller Jacobsen i Brøns, hvad Junggreen oplyser i et Brev af samme Dato til Fysikus Madvig.

²⁾ Den 4. Febr. er Traktaten om § 5's Ophævelse bleven offentliggjort. Førerne i Haderslev mener, at den danske Befolkning i den Anledning maa protestere, og de indbyder Gustav Johannsen, Krüger og Junggreen til et Møde, hvor man forkaster Tanken om en Masseadresse, og om en Deputation til Kejseren, og hvor man mod Krüger, der ønsker alene i Rigsdagen at fremføre Nordslesvigs Protest, optager at lade Landdags-Valgmændene underskrive en Protest-Erklæring. Da man finder hurtigt Handling nødvendig, udformer Junggreen straks Erklæringen. Den blev udsat for en Del Kritik ude i Haderslev Vesteramt, hvor man fandt den »mat og stakaandet« (C. Appel) og altfor spagfærdig, og hvor man var krænket over, at Krügers Ønsker ikke var bleven fulgt.

og der vil hengaa lang Tid, inden vi faa den i Orden, hvis der nu atter skal berammes et Møde for at diskutere en ny Affattelse. Jeg har skrevet det meste af den selv, og det forekommer mig dog, at den omtrent siger, hvad der kan og skal siges. Vi udtale jo, i Modsætning til Tyskernes Taksigelses-Deputationer, vor dybe Sorg over, hvad der er sket, hvis Meningen skulde være den, at vi bestandigt skulde være adskilte fra vort Folk og vort gamle Fædreland, samt vort Haab om, at dette dog ikke er Meningen, og hvad det angaar, at den skulde adresseres til Kejseren, da tror jeg, at det er bedre ikke at gjøre dette. Skal den stiles til ham, da maa den affattes i en ydmyg og underdanig Tone, og hvem af os gider vel skrive saaledes til den gamle Mand! Og hvor liden Sandsynlighed er der dog ikke for, at en Deputation faar Adgang til ham eller til Bismarck. Dette er jo endnu aldrig lykkedes nogen af vore Deputationer. Den Virkning, vi kunne opnaa med den, kan kun opnaas ved dens Offentliggørelse, og med dette for Øje er den bleven, som den er. Lad den saaledes, kjære Skrumsager, gaa, som den er. Havde jeg sammenkaldt Mødet i Haderslev,¹⁾ skulde jeg ganske vist ikke have undladt at indbyde Dem og nogle andre Mænd fra Vesteregnet, ligesom da vi holdt Møde hos mig. Det havde været meget bedre, da saa de mulige Indvendinger kunde være komne frem med det samme, men Hadersleverne have jo ikke gjort det, hvori jeg er uskyldig. Lad den saa i Guds Navn gaa som den er. Vi kunne ikke tie i dette Øjeblik, og hvad der skal skee, maa skee nu.

J. P. Junggreen til P. Madvig.

5. 3. 1879. R. A.

Det glæder mig, at alt er gaaet saa godt i Haderslev. rHe har jeg kun faaet dem ind fra Byen og fra Riis, Bedsted og Felsted Sogne. Jeg har imidlertid straks i Aften skre-

---

¹⁾ P. Skau forsvarer i et Brev til Skrumsager 17. 2. det lille Haderslev-Mødes egenmægtige Optræden med, at Sammenkomsten oprindelig var tænkt som foreløbig orienterende, men da man nu mødtes, viste det sig, at Stemningen i Landsdelen var saa stærk for en Aktion, at man mente uden videre Forberedelse at kunne skride til Handling.

vet til alle Sogne og bedt om at faa Underskrifterne paa Løverdag, paa hvilken Dag vor Landboforening holder Møde. Ogsaa til Jürgensen, Graasten, og til Hans Lassen har jeg skrevet straks og bedt dem om at fremskynde Sagen saa meget som muligt. Fra den sidstnævnte har jeg slet intet hørt. De har jo dog sendt ham Eksemplarer af Erklæringen.

For en Uges Tid siden havde jeg Brev fra Skrumsager i Kjøbenhoved, der var utilfreds med Erklæringens Ordlyd. Jeg svarede ham straks og bad ham underskrive den, som den nu en Gang var, og det har han jo da saa og gjort.

Gid Krüger i Berlin maatte ramme det rette. Den Erklæring, han sidst har offentliggjort i Flensborg Avis¹⁾, synes jeg godt om, og naar nu West rejser ned til ham, kan det jo være, at han kan styre alt til det bedste. — Saasnart jeg har faaet alle Eksemplarer, vil jeg komme til Haderslev, hvor vi saa kunne tage 3 Afskrifter af Navnene og sende dem til de tre Blade.²⁾ West overgiver vel de underskrevne Eksemplarer til Dem, forinden han rejser. Vil De bringe ham min venligste Hilsen og mine bedste Ønsker til hans Mission.

Deres hengivne

J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til P. Madvig.

8. Juli 1879. R. A.

(Junggreen vil have samlet nogle Mænd til et Møde angaaende Landdags-Valget) »for at se, om det er muligt at faa en Overenskomst bragt tilveie.³⁾ Jeg han ikke see anderledes, end at vi maa have nogle Mænd samlede, da 2 eller 3 Mennesker

¹⁾ jfr. Dannevirke 22. 2. 1879.

²⁾ Det lykkedes efterhaanden at faa Modsætningen i Haderslev Amt dæmpet ned, men saa slog Sønderborg Amt fra, og i Tønder Amt blev der intet Arbejde gjort for at skaffe Underskrifter. Man tør imidlertid ikke vente længere med Offentliggørelsen, og den 14. Marts staar Erklæringen i »Dannevirke« underskrevet af 242 Valgmænd fra Haderslev og Aabenraa Amter (her var i 1876 valgt henholdsvis 130 og 66 danske Valgmænd).

³⁾ I Anledning af § 5's Ophævelse var Hans Lassen af den Mening, at den passive Protestpolitik nu maatte ophøre og Landdagsmændene aflægge Forfatningseden, mens Krüger ønskede at fortsætte den gamle Linje.

ikke kunne fatte Beslutning i denne Sag, og jeg er overbevist om, at Forhandlingerne mellem Krüger og Hans Lassen ikke ville føre til noget, men lade os staa raadvilde, naar Tiden kommer. Mødet har jeg foreløbig tænkt mig bestaaende af: H. Lassen og P. Reimers, Jürgensen fra Graasten eller Gorrissen fra Nybøl, Gustav Johannsen og Monrad fra Flensborg, Knudsen fra Trøjborg og muligt en anden Mand der fra Egnen, Møller Jacobsen fra Brøns, R. Hansen-Kastrup, Skrumsager, Københoved, S. K. Midtgaard, Spandet, P. Skau og L. Arnum fra Bovlund og hvem ellers de maatte ønske der fra Egnen; Callsen-Possekjær, Nielsen-Kassøe, Bekker og jeg her fra samt endelig Krüger og hvem af Hadersleverne, De maatte ønske, dog naturligvis af de forskjellige Partier. Kunde det ske i Haderslev, tror jeg, det var bedst, thi skal jeg have det her, kan jeg ikke undgaa at tage Bjørnshauge (Ejeren af Dannevirke) med, og han og West vilde rimeligvis snart ryge sammen; hvorimod Deres Bjørnshauge, der jo kunde tages med i Haderslev, er en fredelig Mand, med hvem det lettere gik.¹⁾ — Saavidt om denne Sag, og nu ønsker jeg tillige at sige Dem et Par Ord om den Mening, De udtalte, at jeg i paakommende Tilfælde burde opstilles som Krügers Eftermand. Jeg ønsker helst at være fri, thi Stillingen vil herefter blive ulige vanskeligere, end den har været indtil nu. Det faste Punkt, ud fra hvilket vi kunde argumentere, er forsvundet, og det vil visseligt (?) blive vanskeligt at gjøre noget ud af Stillingen som Rigsdagsmand for Nordslesvig. Dog vil jeg, hvis man ikke troer at kunne finde nogen anden lige saa passende Mand, for Sagens Skyld paatage mig den ene af de eventuelt ledigt (?) blivende Pladser, altsaa repræsentere 1. Valgkreds enten i Deputeretkammeret eller i Rigsdagen, helst dog i sidstnævnte. Til Deputeretkammeret mener jeg saa, at man kunde opstille P. Skau, eller hvem man ellers kunde blive enige om. Tage imod begge Pladser vil jeg aldeles bestemt ikke. Det kan jeg ikke forsvare for mine Børns Skyld. De har ingen anden end mig at stole paa. Jeg har jo ingen Hu-

¹⁾ Mødet blev først holdt den 31. August — jfr. næste Brev.

stru, der kan see til med mine Ting, naar jeg er fraværende, og skulde jeg beklæde begge Poster og altsaa være i Berlin Halvdelen af Aaret, saa vil Resultatet for mig blive, hvad det er blevet for Krüger, L. Skau, P. Hiort Lorenzen og m. fl: finansiel Ruin, og derfor kan jeg som sagt ikke gjøre dette. Jeg vil i paa-kommende Tilfælde for Sagens Skyld overtage den ene, men mere kan jeg ikke gjøre — — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

16. Aug. 1879. R. A.

Af vedlagte 2 Breve fra Hans Lassen vil De see, at han ikke har og ikke vil efterkomme min Opfordring til at indlade sig i skriftlig Forhandling med Krüger. desuden at han ikke vil modtage Valg paa den Betingelse, at han skal forpligte sig til ikke at aflægge Ed paa Forfatningen. Da Krüger jo efter alt, hvad jeg har hørt, vil lige det modsatte, seer jeg saaledes ingen anden Udvej, end at vi holde det paatænkte Møde¹⁾ indbyde saavel Krüger som Lassen, og see, om det er muligt at tilvejebringe Enighed mellem dem eller ogsaa formaa de Tilstedeværende til at erklære sig i den ene eller den anden Retning. [foreslaar Mødet d, 28. 8.]. — — Og for at Krüger ikke skal sige, at vi handle bag hans Ryg, var det mig kjært, om De vilde meddele ham, at, da han selv havde nægtet at skrive til Hans Lassen, saa havde jeg, efter Opfordring fra Dem, gjort dette og faaet det Svar, at han ikke vilde modtage Gjenvalg, naar han skulde forpligte sig til ikke at aflægge Ed paa Forfatningen, og at vi derfor havde anset det for nødvendigt at sammenkalde et Møde for at komme paa det rene med, hvilken Vej vi skulde gaae.

[Mødet skal omfatte ca. 30. Madvig skal foreslaa fra Øster-
amt og By.]

¹⁾ Junggreens første Plan om et Møde er øjensynligt bleven opgivet, fordi man har villet prøve underhaanden at mægale mellem Krüger og Hans Lassen. Men de to Landdagsmænd har efter dette at dømme staaet meget stejlt overfor hinanden — og saa optages Mødeplanen igen.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 22. Aug. 1879. R. A.

[Mødet maa udsættes til d. 31.]. Da det, efter hvad De skriver, er meget usandsynligt, at Krüger kan komme, har jeg skrevet til ham for om muligt at faa en bestemt Udtalelse fra ham.¹⁾ Det er jo imidlertid muligt, at jeg slet ikke faar noget Svar, og det vilde derfor være mig kjært at vide, om De har været hos ham eller har noget Brev fra ham i den senere Tid. Er det ikke Tilfældet, da beder jeg Dem meddele mig, om De kan tilvejebringe en Udtalelse, skriftlig eller mundtlig, fra ham inden Mødet. Vi maa jo nødvendigvis have en saadan i en Form, der ikke kan misforstaas.

J. P. Junggreen til J. H. N. Skrumsager. 24. Aug. 1879.
(Privateje.)

I Anledning af det forestaaende Valg til Landdagen tillader jeg mig herved at indbyde Dem til et Møde her i mit Hus Søndagen den 31. Aug. Eftermiddag Kl. 1.

Det er nemlig efter al Rimelighed saaledes, at vore 2 hidtilværende Repræsentanter ikke stemme i deres Opfattelse af den Maade, hvorpaa der for Fremtiden skal optrædes. Efter Krügers Udtalelser maa det jo antages, at han fremdeles mener, at vi skulle holde os paa det hidtilværende, ved den bekjendte Bestemmelse i Pragfreden givne Standpunkt, medens Lassen mener, at efter Art. 5's Ophævelse er der intet andet at gjøre end at aflægge den forlangte Ed, træde ind i Deputeretkammeret og der efter Evne at forsvare vort Folks Interesser.

Det er klart, at en saadan Adsplittelse i høj Grad vilde forværre vor allerede i Forvejen saare vanskelige Stilling, og jeg sammnekalder derfor dette Møde, til hvilket ogsaa Krüger og Lassen have lovet at komme, for at see, om det er muligt at faa denne Uoverensstemmelse hævet, eller, hvis dette ikke er muligt, om der skulde vise sig en saa stærk Stemning i den ene

¹⁾ I Brev til Madvig d. 24. 8. meddeler Junggreen, at Krüger har lovet at komme, hvis han kan. Men han meddeler intet om, hvad han vil gøre.

eller den anden Retning, at een af de to Herrer besluttede sig til at trække sig tilbage. Det forekommer mig aldeles nødvendigt, at vi komme paa det rene med denne Sag førend Valget, og jeg har derfor, efter Samraad med flere Venner, besluttet mig til at sammenkalde dette Møde.

J. P. Junggreen til J. N. H. Skrumsager.

8. Sept. 1879.¹⁾ (Privateje.)

Jeg havde allerede, før jeg modtog Deres Brev, besluttet at sende Indbydelse til alle danske Valgmænd i Nordslesvig.²⁾ De have alle Ret til at være med.

Og saa vil jeg bede Dem om, naar De har Lejlighed dertil, at formane Folk til at tage denne Sag sindig og rolig og huske paa, at om der end er forskellige Meninger, saa ville vi dog alle det bedste for vort Land og Folk. Havde alt dette kunnet været undgaaet, var det jo langt bedre, men som De selv har hørt, erklære jo baade Krüger og Lassen, at de ikke ville fravige det Standpunkt, de indtage, og saa er der jo ingen anden Udvej, end at Folk selv maa afgjøre, i hvad Retning Valget skal gaa. Min Mening kjender De jo, men jeg skal bøje mig for Valgmændenes Afgjørelse, skjønt kun med Sorg, da jeg troer, at det vil være til største Skade for vor Sag, om vi indskrænke os til den tidligere passive Optræden.

Gud hjælpe os at finde det rette og lad os bede ham styre alt til det bedste, for vort Folk og vort gamle Fædreland.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 22. Sept.. 1879.. (Privateje.)

Jeg veed jo ikke, om De har hørt noget om, hvad der er passeret siden Mødet hos mig, og skal derfor i al Korthed med-

¹⁾ Brevet er dateret 8. Aug., men hele Sammenhængen viser, at her maa foreligge en Fejldatering. — Mødet i Aabenraa, hvor baade Krüger og Hans Lassen var mødte, vedtog at indkalde de nyvalgte Valgmænd til et Møde og lade dem afgøre, om der skulde vælges 2 Edsaflæggere eller 2 Edsnægttere.

²⁾ Skrumsager har øjensynlig gjort opmærksom paa, at ogsaa Valgmændene fra Tønder og Flensborg-Kredsene bør være med ved Afgørelsen.

dele Dem det. — Faa Dage efter Mødet fik jeg fra mange Steder vester paa Meddelelse om, at man der paa ingen Maade var villig til at underkaste sig en Flertalsbeslutning af Valgmændene og Fredag for 8 Dage siden blev der afholdt et Møde i Haderslev (efter Opfordring fra Raunsøe paa Gram). Der var kommet 12 Mand fra Gram, Bovlund, Beftoft og flere af de omliggende Sogne og omtrent lige saa mange fra Haderslev Østeramt. Desuden havde man indbudt mig og Reimers fra Sønderborg. Vesterboerne erklærede der kort og godt, at hvad der end maatte blive besluttet paa Valgmandsmødet, saa vilde de alligevel stemme paa Krüger med den Betingelse, at han skulde nægte at aflægge Eden, og de Tilstedeværende fra Østeramtet erklærede saa, at de saa sig nødsagede til at følge Vesterboerne. Under disse Omstændigheder vil jeg ikke sammenkalde det Møde af Valgmændene, hvorom der blev taget Beslutning her, da det jo er aldeles unyttigt, naar en Deel af Vælgerne reent ud erklærer, at de intet Hensyn ville tage til et saadant Mødes Beslutninger.¹⁾ Vi have nu i vor Kreds med stor Møje bevæget H. Lassen til at erklære sig villig til at modtage Valg og saa at blive hjemme (ikke møde i Deputeretkammeret). Dette har jeg selv arbejdet for, for dog endnu denne Gang at forhindre en Adsplitteise af vort Parti. I Længden gaar det dog ikke paa denne Maade. Vi her i anden Valgkreds er villige til at underordne os under, hvad Flertallet maatte ansee for det bedste, men vi ville ikke for Fremtiden bøje os, fordi man i en enkelt Egn intet Hensyn vil tage til andres Mening.

Det har kostet mig megen Umage denne Gang at forhindre et Brud, og det har været et Arbejde lige imod min egen Overbevisning, thi blive vi ved med at drive Tingene paa den Maade, med Deputerede der slet intet gjøre, vil Interessen for disse Valg her snart blive saa ringe, at vi ikke mere behøve at bryde vore Hoveder med, hvorledes vore Candidater skulde optræde, thi vi ville ingen kunne faa valgte. Denne Gang haa-

¹⁾ Der blev intet Møde sammenkaldt fra anden Side. I Graasten (2. Kreds) valgtes Hans Lassen til Landdagsmand, idet han stillede som Betingelse at have frie Hænder m. H. t. Edsaflæggelsen.

ber jeg endnu, vi skulle kunne sætte Valget igjennem med en anstændig Majoritet.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 26. Jan. 1880. (Privateje.)

— — — Mit Brev til Ploug skrev jeg Dagen efter at have læst Dr. Pingels uforskammede Angreb paa ham.¹⁾ Jeg fandt det ligefrem at være min Pligt, baade fordi han efter min Mening er en af dem, der mener det ærligt med sit Arbejde for vort Folk, og dernæst fordi det hele Angreb jo dog har sin Grund i Fritænkeriets Forbitrelse over, at han bruger sin store Begavelse og sin hvasse Pen til at modarbejde dem. Og just derfor følte jeg det at være min Pligt aabent at tilkendegive ham min Sympati; thi hvad skal der dog blive af det danske Folk, hvis denne Retning skulde faa Overhaand. — Det er vist, at med Tanken om Gud og evigt Liv falder for den store Mængde af Menneskene enhver Bevæggrund til at gjøre noget, der ikke bringer dem selv personlig Fordel. Der vil naturligvis altid findes Mennesker, der selv med en saadan Livsanskuelse vilde søge at gjøre det rette og gode, men det vilde kun være et lille Mindretal, for Mængden vilde den kun indeholde en Opfordring til, uden Hensyn til andre, at tilvende sig det størst mulige Quantum af Livets materielle Goder. Og et Folk, hvori en saadan Livsanskuelse blev raadende, vilde være viet til uundgaaelig Undergang baade moralsk og politisk.

M. H. t. Krügers og Lassens Stilling kjender De jo nok min Anskuelse. Var der nogen rimelig Udsigt til Udfrielse af det tyske Herredømme om et Aar eller to, da vilde jeg ganske vist

¹⁾ Junggreens Brev i »Fædrelandet« 17. Jan. 1880. Han retter i dette en Tak til Ploug for hvad han har været for Sønderjylland. »For Kampens Udfald kan intet Menneke gjøres ansvarligt og mindst af alt den Mand, der i sin Tid havde det moralske Mod at foreslaa eller i alt Fald tage Ordet for den Afgørelse, som hele Folket den Gang forkastede, men som, hvis den var bleven gennemført, rimeligvis vilde have bevaret vort Fædreland for al den Ulykke, der senere har ramt det: »Slesvigs Deling«. Men mest gælder hans Tak dog Plougs Kamp mod den Livsanskuelse »der, hvis den faar Magt over Folket, vii ødelægge enhver højere Stræben og føre vort Folk ned i Materialismens og Sandselighedens Mudderpøl.«

stemme for, at vi bleve ved som hidtil. Det er baade det behageligste og det mageligste. Men vi kunne jo for Tiden ikke øjne nogen anden Udsigt til Frelse end den aldeles ubestemte, der ligger i Udfaldet af en muligvis udbrydende stor Krig, i hvilken Tyskland bukker under. Den kan ganske vist komme snart, men det kan ogsaa vare længe. Der er vist ingen, der har stor Lyst til at begynde, thi de vide alle godt, at det vil blive en forfærdelig Kamp, og hvis man tænker sig Tyskland og Østerrig mod Frankrig og Rusland, ere Kræfterne jo saaledes fordelte, at ingen i Forvejen kan være sikre paa Sejren. Den nuværende Tilstand kan saaledes godt vare ved i en Række af Aar, og blive vi ved med at tie stille til alt, vil vor Sag lidt efter lidt ganske rolig dø bort. At der vil rejse sig et Triumfskrig i den tyske Presse, naar vore Deputerede aflægge Eden, er rimeligt nok, men Illusionen om, at vi dermed vilde opgive vor Sag, maatte man naturligvis betage Tyskerne ved første Lejlighed, og desuden er det min Mening, at intet kan være saa skadeligt for vor Sag som fuldstændig Tavshed. Thi at Verden i Almindelighed skulde mærke noget til, at vore Deputerede ikke ere tilstede i Berlin, tvivler jeg meget om.

I Eftermiddag rejser jeg til Rendsborg til Provinssynoden. Det er Regjeringens Hensigt at vælte Præsternes Pensionering udeikkende over paa Embederne og Menighederne, medens den danske Regjering altid har betalt et stort Tilskud af Statskassen (undertiden $\frac{2}{3}$ af den hele Pension). Jeg vil dog see, om man ikke kan faa dette forandret, thi Kommuner og Menigheder er i Sandhed haardt nok bebyrdede i Forvejen. — — —

J. P. Junggreen til Pastor Mørk Hansen. 18. Marts 1880.

(Carl Plougs Arkiv i Kgl. Bibl.)

Det er saaledes, at der kun blev talt Tysk i Synoden. Vi vare 8 danske mod 80 tyske Medlemmer, og saa regner jeg endda Pastor Michaelsen med, der vel er dansk, men paa Grund af sin Stilling maa iagttage stor Reserve. Vi talte meget med hinanden om, hvorledes vi skulde optræde, men enedes tilsidst

om at holde den politiske Sag ude fra denne Forsamling og derimod søge at tilvende Menighederne saa stor Indflydelse paa Ordningen af deres Anliggender som muligt. Og jeg troer, vi have gjort bedst deri. Hele Sagen har vakt meget lidt Opsigt, og hvad vi der kunde have udrettet ad Demonstrationens Vej, vilde have været meget lidt. Nu fik vi sat igjennem, at der ved Visitatserne stadigt skal være en Lægmand med, og at første Gang et Kald, der hidtil er bleven besat umiddelbart, bliver ledigt, skal dette besættes ved Valg, hvilket dog altid vil lægge nogen Indflydelse i Menighedens Hænder. Vor Stilling er desværre svag her i Kjøbstæderne, og det var en betænkelig Sag at bringe det frem om dansk Religionsundervisning i vore Skoler, thi var det muligvis kommen saa vidt, at der var bleven sagt: ja, lad os spørge Forældrene, saa er jeg overbevist om, at det ikke vilde være os muligt at tilvejebringe en Majoritet derfor, og saa troer jeg, man gjør klogest i at tie.

Her i Provstisynoden tales der Dansk, og vi have ogsaa sat igjennem, at der føres en dansk Protocol med samme Gyldighed som den tyske, hvilket sidste kostede en haard Kamp. Provsten taler Tysk, men alle de læge Medlemmer tale Dansk og de fleste af Præsterne. Forbyde dem at tale Tysk kunne vi jo ikke. De kan i det hele troe, at vi værge haardt om den nationale som den politiske Side af vor Sag, forsaavidt det er muligt, men vor Stilling er svag og bliver stedse vanskeligere.

Ogsaa Forholdet imellem Krüger og Lassen foraarsager jo Vanskelighed. De staa endnu lige langt fra hinanden, og der er ikke den ringeste Udsigt til Enighed. Mig forekommer Krügers Optræden forkert. Ja var han dygtig til at bringe Sagen frem i Rigsdagen, saa kunde vi nok renoncere paa at være repræsenteret i Deputeretkammeret, men da han ikke er det, saa burde vi have vore Repræsentanter der. Der er jo ingen Tvivl om, at Krüger har den bedste Vilje, men hvad der mangler ham, er Evnen til at gribe en Lejlighed til at bringe Sagen paa Bane, naar en saadan tilbyder sig. For en Del ligger dette naturligtvis i, at han kun taler daarligt Tysk og altid maa have

sine Taler skrevne. Derved bliver det jo ham umuligt at forlange Ordet og lejlighedsvis gribe ind i Debatten, og jeg antager dog, at han snart maa komme paa det rene med, at det har været Illusioner, naar han har troet, at Centrumspartiet vilde gjøre noget for at bringe vor Sag frem. Hvad Windhorst og Consorter sige ham, er rimeligvis kun Talemaader, hvorved de snakke sig fra ham. — Og nu slutter jeg for idag. Gid alt maatte blive godt for Dem og Deres. Jeg selv har ogsaa kun været daarlig i denne Vinter, men har det dog nu bedre. — Indlagt sender jeg Dem et Copi af det Brev, jeg skrev til Friherre v. Bennigsen.¹⁾ »Flensborg Avis«, til hvilken jeg sendte det til Offentliggørelse, har jo kun bragt et Uddrag deraf. Grunden ved jeg ikke. Maaske have de været bange.

J. P. Junggreen til Mørk Hansen.

20. Marts 1880.

(Carl Plougs Arkiv i Kgl. Bibl.)

Jeg har intet imod, at De sender mit Brev til Ploug.²⁾ Jeg skrev det jo i den Hensigt, at det skulde offentliggøres. Dog beder jeg Dem ved Oversættelsen at huske paa, at jeg kan komme til at staa til Ansvar for det, og derfor, hvor De har Valget imellem et skarpt og et mildt Udtryk, at vælge det sidste. Det er jo dette Hensyn, som man altid har, naar man skriver hertillands, og De vil ogsaa i det omtalte Brev finde tungere og kunstlede Sætninger, der maaske ere vanskelige nok at oversætte, men som man er nødt til at bruge for ikke at løbe dem lige i Kløerne.

Jeg vilde ønske, at jeg kunde dele Deres lyse Syn paa Forholdene hernede; men desværre, jeg kan det ikke. Døden og Udvandringen har gjort lyst i vore Rækker, og paa samme Tid er der bleven iblandet et meget stort fremmed Element i Købstædernes Befolkning. Desuden maa De huske paa, hvorlænge

¹⁾ Jfr. Danevirke 13/3 1880. Junggreens Brev til Friherre v. Bennigsen er foranlediget ved dennes Tale i Rigsdagen ved Behandlingen af den nye Militærlov og især det direkte Spørgsmaal, han da stiller: naar har vel det tyske Folk angrebet sine Naboer?

²⁾ c: Junggreens Brev til Friherre v. Bennigsen.

den nuværende Tilstand har været. Vi ældre har næppe det rigtige Indtryk deraf. For os staa jo Begivenhederne fra 1848 og 1854 som noget, vi have oplevet i vor kraftigste Manddomsalder, men hvor stort et Tal af voxne Mennesker lever der ikke allerede nu her i Landet, der kun kjende alt dette af andres Fortællinger, og som man systematisk har arbejdet paa at bringe en fuldstændig falsk Forestilling om disse Ting. Der vil næppe nogen af dem, der nu ere 20 Aar, kunne huske, at Tilstanden her i Landet har været anderledes end den er. Ja man kan gjerne sige 2 a 23 Aar.

Dog kan dette Folk endnu frelses; men Betingelsen er, at vi atter komme til Magten, inden der er gaaet ret mange Aar. Gjør vi det, da er der endnu gode og sunde Elementer nok tilstede til at faa Bugt med det onde, og dette vil da svinde bort som Dug for Solen. Men det maa skee, mens den Slægt lever, som har kjendt bedre Dage, og som selv veed, hvorledes alle disse Ting ere komne. Allerede den næste Generation vil have stor Lighed med de Unger af Skovens vilde Dyr, der ere fødte i Buur, og som, om dette endogsaa stundom kan forekomme dem trangt, dog aldrig vil savne Friheden, saaledes som de, der har kjendt og mistet den. — Gud give blot, at Frelsen ikke maatte være for langt borte, saa kan endnu alt redresseres. Og ere end Udsigterne smaa, saa ville vi dog ikke opgive Haabet. Gud kan jo endnu hjælpe — —

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 20. Juni 1880. (Privateje).

Jeg blev baade glad og bedrøvet ved Modtagelsen af Deres Brev. Glad fordi der endnu findes saa gode danske Mænd som Dem i Nordslesvig, bedrøvet over selve Sagen og de Betragninger, De anstiller derover. Thi er Folket blot nogenlunde, som det skulde være, saa er alt sligt jo let at vise tilbage, eller i alt Fald at gjøre uskadeligt, men desværre, det er ikke Tilfældet, og kan De bevæge Folk i Deres Egn til det af Dem omtalte Skridt, selv at undervise deres Børn i Religion,

saa maa De være meget glad. Befolkningen i Brøns Sogn staar da langt over Nordslesvigerne i Almindelighed.

De spørger mig, om jeg vil sammenkalde en Forsamling i den Anledning, men det vil jeg ikke. Jeg har endnu intet mærket til denne Sag her paa Egnen og har i det hele kun lidt isinde med Sammenkaldelsen af slige Møder. De veed jo, hvad Resultatet har været af det sidste, der blev afholdt her i Huset. Naar vi ikke paa et saadant Møde ville underordne os under det almene, saa opnaas der jo intet ved dem. Derimod forekommer det mig, at denne Sag maatte kunne bringes paa Om-tale i Provstisynoderne. Alle disse Forsamlinger træde jo nu sammen i Løbet af faa Uger, og naar De talte med nogle af de bedste af de Folk, der ere Medlemmer af Deres Synode, synes mig nok, at Sagen maatte kunne komme frem ved denne Lejlighed. — Hvis De, kjære Ven, kom over til Landbomødet i Sønderborg i næste Uge, vilde der jo være god Lejlighed til at tale med Mænd fra Landets forskjellige Egne, til at høre, hvorledes Tilstanden i den omhandlede Henseende er og til at overlægge, paa hvad Maade der bedst kunde arbejdes for Sagen. Kan De nogenlunde, saa skulde De komme derover; en saa god Lejlighed til at tale med Mænd fra Landets forskjellige Egne vil næppe komme igjen i lang Tid. Om jeg selv kommer derover, er tvivlsomt. Jeg er desværre ikke rask, det gaaer ned ad Bakke med mig, og bliver det saaledes ved, frygter jeg for, at mine Dag ere talte; og maatte jeg blot leve 2 a 3 Aar endnu, skal jeg ikke sørge derover. Livet har bragt mig altfor meget af Sorg og Skuffelser; kun for mine Børns Skyld vil jeg gjerne leve endnu nogle faa Aar.

Jeg skal med det første skrive en Artikel i Dnv. om Modersmaalets Betydning for et Folk i Almindelighed, hvori jeg skal gjøre mig Umage for at gjøre det klart for Folk, af hvor uhyre Vigtighed det er for et Folk at bevare sit Sprog, hvorledes Folkets og Sprogets Skjæbne ere uløseligt knyttede til hinanden, saa at det ene ikke kan leve, naar det andet dør. Naar jeg har gjort dette, kunde De tage fat og anvende hvad

jeg har sagt om Tingene i Almindelighed, paa det enkelte specielle Tilfælde. De skriver jo godt og klart og tydeligt, lige saa godt som jeg, og kjender jo tilfulde alle Enkelthederne ved den omhandlede Sag. — — —

Gud maa hjælpe os ved snart at udfri os fra det fremmede Herredømme. Gjør han det ikke, saa har jeg kun lidt Haab, thi dette Folk er for blødt og for udygtigt til at holde ud i en saadan Kamp, naar den skal vare længe. Var der nogen mere Kraft i vort Folk, saa var der jo ingen Fare, og da var det en Glæde at stride, men som det er, er dette langt fra Tilfældet. Og dog ville vi vedblive at gjøre vort Bedste, thi vi kunne jo ikke andet.

Topografen J. N. Schmidt.

Af August F. Schmidt.

Blandt Sønderjyllands Topografer og Lokalhistorikere indtager Jes Nielsen Schmidt en såre smuk Plads, idet han i sin korte Levetid fik udrettet et forbløffende stort og godt Arbejde til Oplysning om Fortidsforhold i Landet Syd for Kongeaaen. Han blev født i 1827 i Kliple v, hvor hans Forældre, J. J. Schmidt og B. M. Schmidt, f. Thullesen, boede. Tidligt må Jes Schmidt have udvist historiske Interesser og Anlæg — som 15-årig Knøs overværede han i 1842 stærkt optaget Udgravningen af Mølhøj Nordvest for Uge¹⁾ — og det var da ret naturligt, at han blev holdt til Bogen. Han gennemgik derfor Seminarieuddannelsen på Tønder Seminarium og ansattes, efter at have taget Lærereksamen, som Lærer i de to små Landsbyer Todsøl og Gåskær i Bjolderup Sogn. Det var meget almindeligt førhen, at en Lærer underviste Børnene i to Byer, tre Dage ugentligt hvert Sted. Således har det nok også været her.

Ved Selvsyn fik Jes N. Schmidt gennem Barndomsårene og den første Ungdom et godt Kendskab til Landet mellem Kliple v og Vesterhavet, en Viden, han fuldt forstod at udnytte. Det lykkedes ham endog efterhånden at få berejst næsten hele Sønderjylland, og da han havde et udviklet Blik for landskabelige Ejendommeligheder, havde han til sin litterære Virksomhed stor Gavn af sine Studier i Marken.

Vi ser det straks i hans første Afhandling: »Olgerdige og Frisergrændsen« (Antiquarisk Tidsskrift 1846—48, 274—79), hvor han giver en på Selvsyn grundet Skildring af det gamle Befæstningsværk: Ollemersdige t, og fortsætter her, hvad Nicolai Outzen tre Årtier tidligere havde skrevet om dette ejendommelige Forsvarsværk i sit Prisskrift: »Die dänische Sprache im Schleswigschen« (1819), S. 18, — det før-

¹⁾ Antiquarisk Tidsskrift 1849—51 (1852), 54.

ste Sted, hvor der er fremført Betragtninger over Digets Hensigt. Outzen mente, det var opført som Værn mod Friserne. J. N. Schmidts Skildring af den sønderjydske Folkevold har sin særlige Værdi ved de gode Oplysninger, han meddeler om Voldens Udstrækning m. v., — et Emne, hvis Behandling han på fortrinlig Måde supplerede i *Antiquarisk Tidsskrift* 1849—51, 55. Adskillige selvstændige Betragtninger om Frisergrænsen (belyst ud fra Stednavnetyper¹⁾) meddeler Schmidt ogsaa i sin første Afhandling, hvor han på hæderfuld Vis fortsætter Studiet af Ollemersdiget, som det først o. 1922 skulde lykkes Vilhelm la Cour at give den rigtige Forklaring på, idet la Cour påviser, at Diget nøje slutter sig til den jydske Besiddelse mod Syd, og spærrer Vejen mellem Jyder og Angler. Hvad Danevirke i en senere Tid var imellem Danskere og Tyskere, måtte Ollemersdiget mange Århundreder i Forvejen have været mellem de stridende Småstammer Angler og Jyder.²⁾ — I 1924 tog nærv. Forfatter de jydske Folkevolde op til Behandling i en Oversigt i *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, 4. Rk., IV. Bd. (1922—24, udk. 1925), hvor Ollemersdiget er omtalt S. 448—50.³⁾ Her blev for første Gang — efter Anvisning af Svend Aakjær — Tolkningen af Voldnavnet udfra Ordet Oldemoder givet, hvorved Navnet Oldemorsdiget skulde betyde »det ældgamle Dige«, en Tolkning; Dr. la Cour accepterer i *Sønderjyllands Historie I* (1931), 154; jfr. ogsaa *Sønderjydske Stednavne III* (1934), 660. I Slutningen af 1920'erne kom der særlig Fart i Studiet af Folkevolden. H. P. Jørgensen, Uge, gav i *Sønderjydske Aarbøger* 1928, 132 ff., et fortræffeligt Bidrag til Litteraturen om Diget. Hugo Matthiesen har i sin Bog: *Hærvejen* (1930), 142 ff., 182, leveret vigtige Oplysninger om Emnet, og Dr. la Cour har så haft det sidste Ord i Sagen, idet han i sit store Arbejde om *Sønderjyllands ældste Historie* har meddelt alle nødvendige Oplysninger om Ollemersdiget og

¹⁾ Jfr. Vilh. la Cour i *Sønderjyllands Historie I* (1931), 322 ff.

²⁾ Vilh. la Cour: *Geschichte des schleswigschen Volkes I* (1923), 56.

³⁾ Denne Skildring blev optrykt i *Sønderjydsk Maanedsskrift* 1. 5. 1925, suppleret med nye Oplysninger af H. Lausten Thomsen.

dets Betydning.¹⁾ Man tør vist nu sige, at den gamle Folkevold i J. N. Schmidts Hjemstavn er tilstrækkelig undersøgt, hvorfor Arkæologerne bedes underkaste de øvrige Folkevolde i Jylland lige så grundig en Behandling som den, Danevirkes gamle Nabo i Nord lykkeligvis har været udsat for.

I Forbindelse med Omtalen af Schmidts Arbejde om Ollemersdiget vil det være hensigtsmæssigt at nævne hans anden Afhandling om hans Barndomsegn, nemlig Bidraget i Antiquarisk Tidsskrift 1849—51, 47—57, der er underskrevet: »Tinglev i Marts 1850« og handler om Urnehoved-Egnen. Udfra en efter Tidsforholdene omfattende Viden om Sønderjyllands gamle Historie, om Tingsteder, Oldtidsminder og Topografi -- suppleret med grundigt Selvsyn af Egnen omkring Urnehoved — meddeler J. N. Schmidt en Række Iagttagelser om den minderige Egn Vest for Åbenrå. Slet ikke så få Enkeltheder om Oldhøje og Oldfund findes i hans Fremstilling, hvis mest virkende Afsnit er det, der handler om Stedsbestemmelsen af Sønderjyllands gamle Tingsted Urnehoved, som Forf. henlægger til Løgpold i Bjolderup Sogn. Denne Bestemmelse er senere blevet godtaget af Svend Aakjær og Vilh. la Cour, men synes at være rokket, efter at man i Sønderjydske Stednavne IV (1936), 320 ser, at Løgpold ikke betyder »fredlyst Sted, Tingsted«, men må afledes af Plantenavnet Løg. Bemærk også Tolkningen af Urnehoved i Sønderjydske Stednavne IV, 353, hvor det oplyses, at det gamle Tingsteds Plads ikke er påvist med Sikkerhed.

Man vil forstaa, at det også i Afhandlingen »Urnehovedegnen i Slesvig« er centrale Problemer, Schmidt med Sans for det væsentlige kaster sig over og yder et værdifuldt Bidrag til Løsningen af. Han har ledsaget sin Afhandling med et fortræffeligt af ham selv tegnet Kort over Sognene Tinglev, Uge, Bjolderup og til Dels Hjorkær (Tab. III i Antiq. Tdskr. 1849—51). Schmidt havde nemlig særlig gode Evner som Kortteg-

---

¹⁾ Sønderjyllands Historie I (1931), 153—157, 505 (sidstnævnte Sted udførlige Litteraturhenvisninger).

ner, og han har i Virkeligheden ydet en ikke uønskelig Indsats som Kartograf. Denne Virksomhed hænger sammen med hans geografiske Viden og Interesser, et Område, han på en ret underholdende Måde demonstrerede sine Kundskaber i med et Par Anmeldelser, han skrev, kort efter at han i Krigstiden 1848 — fordrevet fra sin Lærerstilling i Bjolderup Sogn — var kommet til København, hvor han som Flygtning opholdt sig 1½ Aar. Han begyndte her som Recensent af geografiske Lærebøger. Den første af hans Anmeldelser i hin Retning er dagtegnet den 1. September 1848 og er en indgående i vel oplagt Form skrevet Kritik af den geografiske Forfatter P. C. Friedenreichs »Grundrids af den topiske Jord-Beskrivelse til Skolebrug«. Friedenreich svarede på Schmidts Kritik, og Schmidt svarede så Friedenreich i et vel turneret Svar.¹⁾ Umiddelbart efter Omtalen af Friedenreichs Bog anmelder Schmidt J. C. L. Plenges »Geografi for Borger- og Almue-Skoler«. Anmeldelsen er underskrevet København d. 28. Sept. 1848.²⁾ I begge Anmeldelser åbenbarer J. N. Schmidt sig som et kritisk Talent, i Besiddelse af en Viden om den matematiske Geografi, der må anses for at have ligget langt over Jevnmålet af, hvad en Lærer i 1840'erne burde kende om dette ret vanskelige Fag. Også til den almindelige politiske Geografi havde Schmidt et betydeligt Kendskab, hvad især hans mange Rettelser til Plenges Lærebog giver Beviser på. Man får igenem de to kritiske Anmeldelser lidt Forståelse af J. N. Schmidts kartografiske Evner, som hans senere Forfatterskab så fortrinlig understøttes af.

Det blev dog ikke som Kritiker, Schmidt brugte sin Tid i København. Han gav sig ihærdigt i Gang med at læse alt, hvad han kunde få fat i om Sønderjyllands Historie, og med stor Flid ekscerperede han alle trykte Skrifter, han på de store kø-

¹⁾ Schmidts Anmeldelse findes trykt i Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere IX (1848), S. 347—51. Friedenreichs Svar findes smsts., S. 386—90. Schmidts Svar herpaa ses S. 436—39.

²⁾ Trykt i Maanedsskrift og Repertorium IX (1848), S. 403—06, 420—23.

benhavnske Biblioteker kunde låne om sit Hjemland. Han erhvervede sig snart så megen Viden om Sønderjyllands Historie i det hele taget i det 12.—14. Århundrede, at han ud fra denne turde udarbejde et Landkort over Slesvig i Valdemarernes Tid. Dette Kort, der var hans første Arbejde¹⁾ i kartografisk Retning, blev bekostet udgivet af Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab (af hvilket Schmidt blev optaget som Medlem) og fremkom som Lithografi hos Bærentzen & Comp. i 1850 (in 4°). Udgangspunktet for Kortet er Valdemar II Sejrs Jordebog 1231, Johan Mejers Kort, der angives at være fra 1240, og andre samtidige Dokumenter. Det vanskelige Arbejde, Schmidt her havde udført, fandt han selv senere Lejlighed til at fremkomme med nogle Rettelser til, især angående Kortafsnittet over Frisland og Sydgrænsen,²⁾ men trods dette aftvinger Kortarbejdet Respekt for den unge, landflygtige Lærer. Denne bliver ikke mindre, naar vi betragter hans næste kartografisk-historiske Arbejde, den udførlige Afhandling: »Undersøgelser angaaende Troværdigheden af Johan Mejers Kort over Nordfrisland 1240 hos Danckwerth og Landets Tilstand i ældre Tid.«³⁾ I denne Undersøgelse, hvori Jes Schmidts kritiske Evne og sunde Opfattelse i høj Grad udmærker sig, er givet en stor Række Detailoplysninger om Frisland i gammel Tid. Hensigten med Arbejdet er at begrunde Udarbejdelsen af det kritiske Kort over det gamle Nordfrisland, som Schmidt udarbejdede som en Revision af de af Johan Mejer i 1652 udgivne tvende Kort over sammes Nord- og Syddel ved Året 1240. Det var i Virkeligheden et forbløffende godt Kendskab, J. N. Schmidt havde til Frislands Historie og Geografi, og at han har underkastet hele den kartografiske Overlevering om Vestkysten af Slesvig-Holsten en endda meget

¹⁾ Det er tegnet før det ovenfor omtalte Kort over Urnehovedegnen.

²⁾ Berlingske Tidende 11. 6. 1850. Jfr. Nordisk Telegraph II, S. 1111. . . . Worsaaacs Breve (udg. 1930 af Clément), 30.

³⁾ Annaler for nordisk Oldkyndighed 1851, 161—214 plus Tab. I.

grundig og selvstændig Undersøgelse, erfarer man atter og atter i hans omfangsrige Fremstilling. Der er ingen Grund til her i Enkeltheder at referere Schmidts Frislandsarbejde eller gå nøjere ind på hans Vurdering af Troværdigheden af Johan Mejers Kort, især da man så også burde gøre udførligt Rede for Peter Lauridsens store Afhandling i Historisk Tidsskrift 6. Rk. I. Bd. (1887—88) om Johan Mejers Liv og Virksomhed.¹⁾ I adskillige Tilfælde giver Lauridsen Schmidt Ret i hans Synspunkter om Mejers Kort (således S. 373 i anf. Afh.), medens han andetsteds (f. Eks. S. 378) er af en anden Anskuelse end sin Forgænger i Studiet af Sønderjyllands Kartografihistorie. Således er Lauridsen (S. 393) imod enhver Revision af Mejers Vestkystkort, da han mener, det er uvidenskabeligt at ændre direkte ved det. Schmidt mener derimod — som alt antydet — at det er muligt ud fra tilstrækkelige historiske og geologiske Kundskaber at revidere hint Kort, og derved give det så vidt muligt rigtige Indtryk af Sønderjyllands Vestkyst, bl. a. før den store Manddrenkelse 1362.²⁾

Jes Nielsen Schmidts Hovedværk er dog hans Sønderjyllandstopografi: »Slesvig's Land og Folk, physisk, topographisk og localhistorisk fremstillet, en Topographi for Dannede af alle Samfundsklasser«. Dette Arbejde udkom i Årene 1851—52 i fem Hefter og er ialt på XII plus 390 Sider (in 8°). Det blev trykt hos Fr. Fischer i Åbenrå og blev forelagt af denne Danskhedens Forkæmper sammen med J. N. Schmidt selv.³⁾ Han samlede i alt væsentligt Stoffet til sin Topografi i Københavnstiden, hvor han mødte stor Beredvillighed fra de offentlige Bibliotekers Side. Over 100 Bind blev gennempløjet,

¹⁾ P. Lauridsen begyndte også sit udmærkede Forfatterskab som Kartographhistoriker. Jfr. Lauridsens korte Biografi af J. N. Schmidt i Dansk biografisk Lexikon XV (1901), 222. Erslews Forfatter-Lexicon, Supplement III, 77.

²⁾ Om Frislands ældre Historie se iøvrigt Vilh. la Cours storartede Fremstilling i Sønderjyllands Historie I, 314 ff, 519 f.

³⁾ En 2. Udgave udkom 1861 på Boghandler F. Wøldikes Forlag i København. Denne Udgave har et nyt Titelblad (se Dagbladet 19. 10. 1861; Aalborgposten 16. 11. 1861, korte Anmeldelser).

inden Udarbejdelsen af »Slesvigs Land og Folk« tog sin Begyndelse. Også dette Arbejde har nydt godt af Forfatterens Førstehåndskendskab til Sønderjyllands Egne. Værket er anlagt som en Håndbog og udfyldte ved sin Fremkomst i 1851—52 en tom Plads i vor topografiske Litteratur. Det fik sin værdige Afløser i 1. Udgave af J. P. Traps »Danmark«, hvis Sønderjyllandsbind I—II så Lyset i 1864.

I første Afdeling af »Slesvigs Land og Folk« behandles Landets Physiographi (Østranden, Højderyggen, Vestskråningen, Vestsletten, Øerne),¹⁾ Hydrographi (Havet: Kieler Bugt, Lille Belt, Vesterhavet, rindende Vande, Indsøer, Sumpe, Kær, Moser m. m.), Klimatopographi (Luften), hvorefter man i anden Afdeling hører om Folket. Her er Kapitler om Godsejerstanden, Embedsmandsstanden, Borgerstanden og de lavere Klasser. Endvidere omtales Sprogene: Dansk, Frisisk, Plattysk samt Nationaliteten. Tredie Afdeling skildrer de ældste Inddelinger af Landet, Feudalvæsenet, Slesvig tredelt 1582—1721, Slesvig forenet 1721—1852, den kommunale Inddeling, Amter og Landskaber, Købstæder, de adelige Godser, den kirkelige Inddeling m. v.

Så kommer den specielle Topografi. Her bliver hver Købstad og hvert Sogn kort omtalt. Landområdet er lige fra Kolding Fjord og Kongeåen og ned til Ejderen, ligesom Femern Ø og Amt også er medinddraget i Beskrivelsen, så Schmidt har ikke sparet sig nogen Ulejlighed. Til Udarbejdelsen af de enkelte Købstæders og Sognes Topografi og Historie har han haft god Nytte af August Baggesens Værk: »Den danske Stat« (1840), en statistisk-historisk Fremstilling, ligesom han har kunnet udnytte slet ikke så lidt af det stedshistoriske Stof, der findes i VII. Bind af Erik Pottoppidans (og H. de Hoffmanns) »Danske Atlas« (1781). Selv om Schmidts meget kortfattede Sogneskildringer snart blev overfløjet af, hvad Trap kunde fremmøde med i sin Danmarkstopografi, findes der stadig en og anden Bemærkning af

¹⁾ Se den sindrige Oversigtsfremstilling S. 27—28 i Topografien.

Værdi i de topografiske Småstykker,¹⁾ der samlede er en stor Flidspræstation, men det er naturligtvis i de indledende tre almindelige Dele, man i vor Tid skal finde de Oplysninger af varig Værdi, som Schmidts Bog er forlenet med; thi det forholder sig således, at medens Befolkningstilstande, Statistik o. lign. snart forældes i en Håndbogsfremstilling, så har Oplysninger om Sæder og Skikke, Befolkningens indre Tilstand m. v. uafbrudt deres Betydning, og derfor vil »Slesvigs Land og Folk« stadig være en værdifuld Samlingsbog at slå op i. Man kan således fremhæve, hvad Schmidt S. 73 skriver om de bevægede Retsforhold i Sønderjylland. Man havde mange forskellige Love, såsom den jydsk Lov fra 1240, Danske Lov af 1683, den lybske Ret, Købstadsretter, den gamle frisiske Landret på Føhr, Spadelandretten i Marsken, den danske Søret, Forordninger, og endelig Sædvanen, der også i visse Tilfælde gjaldt som Ret.²⁾ Mest værdifulde er Afsnittene om Håndværk og Agerbrug, Kvægavl og Markeder, Husflid, Knipling, Kådnere og Indsiddere, idet man deri træffer på gode Førstehåndsoplysninger om den gamle sønderjydske Almuekultur. Det må erindres, at Schmidts Fremstilling er skrevet adskillige År, før H. F. Feilbergs Bog »Fra Heden« udkom (1863), så Feilberg har sikkert ikke uden Udbytte læst Schmidts Afsnit om Livet i de sønderjydske Landsbyer, og nu så mange År efter kan man stadig bruge Oplysninger fra »Slesvigs Land og Folk« til at udfylde, hvad der mangler hos Feilberg og i yngre Folkemindeoptegnelser (f. Eks. om Husflid hos Hedeboenderne).³⁾

J. N. Schmidts Topografi udmærker sig ved Simpelt og Klarhed i Ordningen og var for sin Tid så fuldstændig, som Emnet udkrævede det, uden at inklude sig på trættende En-

¹⁾ Eksempelvis kan nævnes Oplysningerne om Blåbærplukning, Markeder, Tørvelader m. m. i Hanved Sogn (S. 259 f.).

²⁾ Jfr. Flyve-Posten 19. 11. 1851.

³⁾ Se Sydlesvig I (udg. 1933 af Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer), 138 f.

keltheder. Selv om Bogen blev udarbejdet i alt væsentligt under Treårskrigen, støder man i den ikke noget Sted på en eneste Yttring af Had eller Bitterhed imod noget som helst Parti i eller udenfor Sønderjylland.¹⁾ Denne Fornægtelse af at give sikkert stærke indre Følelser Udbrud, taler til Ære for Jes Schmidt, der følte det som sin Opgave at være en fordomsfri og redelig Historiker, hvad da også hele hans Forfatterskab bærer Vidne om, at han var.

J. N. Schmidt kunde også gøre Vers. I »Dannevirke« 11. Årg. 1849, Nr. 112, 13. 6. har han fået offentliggjort et Digt på 6 Vers: »Aftenen den 5te Juni 1849«, en Hyldest til den frie Forfatning. Næppe en Måned senere, den 12. 7. 1849, fik han et Digt på 5 Vers frem i »Dannevirke«, 12. Årg. Nr. 10: Et Mindekvad om Fredericiaslaget den 6. Juli 1849. Begge Digtene er ganske gode og viser, at Schmidt var en frihedsbegejstret og nationalsindet Mand.

Den 1. September 1851 blev J. N. Schmidt ansat som 8de Lærer ved Domskolen i Slesvig. Hernede arbejdede han flittigt med Afslutningen af sin Topografi, hvis Forord er dattetegnet den 15. Juli 1852. Man nærede med Rette betydelige Forventninger til den da 25årige Lærers litterære Virksomhed. Forbausende meget havde han nået at få gennemforsket og behandlet, så det kunde offentliggøres i Tidsskrifter og i Bogform .... En lang og udbytterig Arbejdsdag lå foran den begavede Mand. Men de misundelige Guder vilde det anderledes. Allerede i Marts 1852 måtte han opgive sin Lærerstilling; Foråret og Sommeren hensled han, kæmpende med en snigende Tuberkulose. Han havde den Glæde at opleve at se sin Topografi færdigudkommet, men han nåede ikke at meddele en kort Fremstilling af sit Levnedsløb til Slesvig Domskoles Program, hvad han til det sidste havde ønsket at

---

¹⁾ Et Forhold, den engelske Lektor i København, senere Professor George Stephens fremhæver i sin rosende Anmeldelse af Schmidts Bog i The Morning Chronicle 26. 12. 1851 (jfr. Fædrelandet Nr. 1, 1852).

kunne.¹⁾ Den 1. September 1852 døde Jes Nielsen Schmidt i Tinglev, 25 År gammel. Han fik sin Grav på Tinglev Kirkegård ved det nordøstlige Hjørne af Kirken. Her hviler ogsaa hans Forældre.²⁾ Schmidts Grav var indtil for en Del År siden forsømt, men så henstillede Fredningsnævnet til Menighedsrådet om at vedligeholde Graven. Det har Rådet ogsaa siden gjort. Gravstedet blev f. Eks, i Foråret 1937 meget smukt beplantet med Roser, og det blev ved den Lejlighed ogsaa bestemt, at Mindesmærkets Indskrift skulde fornyes.³⁾ Så i Fremtiden kan man have den Glæde at vide, at J. N. Schmidts Grav er i værdig og smuk Stand. Måske da ogsaa en og anden følsom Sjæl kan finde Opbyggelse i at dvæle en Stund ved den unge Historikers sidste Lejested.

En stor Sorg var J. N. Schmidts tidlige Bortgang. Dødens Greb var her så brutalt. En Mand som han hører til de uundværlige i en Folkestamme, hvis Nationalitet er truet. Han viste næsten til Overmål, hvad han duede til. En skøn og hæderfuld Plads i den sønderjydske Historieskrivning vilde han være kommet til at have udfyldt, hvis han var blevet tilmaalt et passende Antal Leveår.

Men sådan gik det altså ikke. Hans Liv blev et Arbejds Eventyr, et Digt til Danmarks Ære. Har vi trøstet os herved, undlader man alligevel ikke at tænke på J e p p e A a k j æ r s Mindevers over Vennen Niels Bransager:

»O, Livets Gud, som skænker Kraften,
hvi høstede du hans Rug saa grøn
og ringede Solen ned før Aften
for denne Lysets muntre Søn?
Ubrugte Evners lyse Guld —
hvor tungt paa jer at kaste Muld!«

5. Juni 1937.

A u g u s t F. S c h m i d t.

¹⁾ Rektor J. P. A. Jungclaussens Meddelelse i »Beiträge zur neuesten Geschichte der Domschule« (Schleswig 1852), S. 22, der karakteriserer Schmidt som en rigtbegavet Mand.

²⁾ Th. P. i Hejmdal 1. 6. 1937.

³⁾ Hejmdal 3. 6. 1937.

Nogle Randgloser til „Sønderjyllands Historie“, Bd. IV. Af Gudmund Schütte.

Af det statelige danske Monumentalværk er der udkommet et nyt Bind, omfattende Tiden fra 1805 til 1864, og forfattet af Professor Knud Fabricius. Læseren glæder sig over Fremstillingens fornemme, lidenskabsløse Tone, der lader ham se Konflikterne voxte frem lidt efter lidt, gennem smaa, umærkelige Forskydninger og Forviklinger. Personlig glæder det mig at se, at Forf. bruger den ægte Navneform Nørborg og ikke den af Indbyggerne gennemtvungne Vrangform Nordborg.*) En lille Anke maa jeg her have Lov til at fremføre: Mellem S. 10 og 11 findes 4 instruktive Kort af Axel Steenberg over Landboklassernes Fordeling, men det i Nr. 1 brugte Udtryk »Stavenejere« savnes i Bogens Text, saa det overlades til Læseren selv at slutte sig til, om dermed menes det samme som »Selvejere«.

Løvrigt er det ikke min Mening at forsøge en Anmeldelse; det maa Faghistorikere paatage sig. Men jeg har gennem aarelang Syslen med Stoffet gjort forskellige Iagttagelser, hvormed Fabricius' Fremstilling kan udfyldes. Det er jo umuligt for en enkelt Forfatter at faa alting med, saa denne Udfyldingsartikel skal ikke opfattes som en Anke. Den skrives kun i Fuldstændighedens Interesse.

S. 37 refereres til Udgangspunkt den kielske Historiker J. H. Eckardts Skildring af Sindelagstilstanden i Slutningen af 18. Aarhundrede: »Man følte sig, efter at Gottorp var forenet med Danmark, meget mere som Kieler, Flensborger og Slesviger . . . end som Dansker, og dog følte man sig endnu

---

*) Dog gennemføres det ikke konsekvent.

mere som dansk Undersaat end som Slesvig-Holstener. Tyskland var et saa vagt Begreb .... Derfor kunde Følgen blive, at Hengivenheden til Danmark var stadigt voksende; man følte sig sikret ved en regelmæssig Forvaltning og tog snart virksom Del i det danske Lands Skæbnetilskikkelser«.

Dette Citat er vistnok tilstrækkeligt paa nærværende Sted. Men, naar Værket kommer til Bind III, maa jeg indstændig henstille, at der gives udførligere Citater af Eckardts Udtalelser i Skriftet »Alt-Kiel in Wort und Bild« (1899). Denne Bog er alt for lidt kendt i Danmark. Den er værdifuld for os derved, at den er fuldstændig fri for den kendte forvrængende slesvig-holstenske Tendens, der gaar ud paa at fremstille Danskerne som arge Undertrykkere siden Arilds Tid. Jeg skal her give nogle karakteristiske Prøver.

Om Slutningen af det gottorpske Styre, da Hertug Carl Peter Ulrich som russisk Storfyrste opholdt sig langt borte og morede sig i St. Petersborg, hedder det: »Hertug Carl Peter Ulrichs Regering var vel den sørgeligste for det haardtprøvede Land.« »En Afhandling af Overbibliotekar Dr. Wetzel (om den gottorpske Statsmand Saldern) skildrer fortræffelig Landets Usikkerhed under det Gehejme Concil.« »I 1761—62 herskede i Kiel en slem Misstemning mellem Medlemmerne af det Geh. Regerings-Concil og samtlige Indbyggere. Ingen dannet Privatmand turde i sit Hus eller ved sit Bord tale et Ord med sine Gæster, som ikke Tjenestefolkene strax maatte gøre Anmeldelse om, og hvorover Værten næste Dag kom i Forhør eller endog i Arrest«. Man fortalte, at højtstaaende Embedsmænd plejede at have en opsadlet Hest staaende i Stalden for til enhver Tid at kunne redde sig ved hastig Flugt.

»Saaledes endte Gottorpernes Herredømme i Slesvig-Holsten. Det var en stor Lykke for Landet, at Landsdelingerne nu ophørte. Mangeherredømmet havde ikke alene været en stedsevarende Kilde til indre Kiv og Borgerkrig, men var ogsaa blevet en stedse mere trykkende Byrde, da den gamle patriar-

kalske Enkelthed var forsvunden hos Fyrster og Adel, og da et omfangsrigt, kostbart Bureaukrati havde vanskeliggjort Forvaltningen og tynget Landet ualmindelig stærkt.«

Det umiddelbart følgende Kapitel hedder:

»Under dansk Herredømme. Alskens Ændringer og almen-nyttige Foretagender.«

Det indledes saaledes: »Lykkeligere end i den hertugelige Andel var Regeringen bleven ført i den kongelige. Meget heldbringende var der blevet foretaget. Nedlægningen af Domænerne førte til Grundejendommens Fordeling til Selvejere eller Arvefæstere og hævede Landets Velfærd stærkt. Ogsaa Aarhundredets reformatoriske Tendenser fandt her Indgang, først under Frederik V og Bernstorff, derpaa under Kristian VII og Struensee.... Saaledes sluttede Aarhundredet lykkeligt for By og Land; under dansk Herredømme fandtes der i høj Grad en Interesse for Hævning af Industrien, af Landbruget, for Fremme af aandelig Dannelse i enhver Retning. Hertugdømmerne glædede sig ved en lykkelig Fredstid.«

Med andre Ord: Først, da Holsten blev af med sin »nationale« Hertug og kom under dansk Styre, oprandt dets lykkelige Tid. Det har vi her en indsigtfuld Tyskers Ord for.

S. 62 omtaler Prof. Fabricius F r e d e r i k V I 's Sprogforordning til Værn for Danskheden 1810 og denne Reforms kranke Skæbne. Han gaar her imod A l l e n, der i sin Sproghistorie har hævdet, at det slesv.-holst. Kancelli med sin Paategning »Wegzulegen« saboterede Kongens Planer: »Det slog ikke blot Sagen ihjel, men det begrov ogsaa hemmeligt den Dræbte«. Ifølge Fabricius har Allen Uret heri; det var Krigen og den udenrigspolitiske Katastrofe, der fik Kongen til at tabe Modet og lade Sagen gaa i Glemme.

Naar Prof. Fabricius udtaler sig, som han gør, har han vel sine gode Grunde derfor. Imidlertid maa det ikke glemmes, at Allen, »Det danske Sprogs Historie i Sdj.«, II, 106, anfører et Vidnesbyrd, der ialfald tilsyneladende taler stærkt for

Sabotage: »Kinder, nun sollen wir Deutsch sprechen«. Med disse Ord traadte Skolemester Adolphsen omtrent ved Paaske-tid 1811 ind i Skolen i Dollerup, Grumtofte Sogn i Angel. Kort forud, den 13. Marts 1811, var Sprogreskriptet gennem Provst Jacobsen blevet meddelt Sognet. Adolphsen havde aldrig før talt Tydsk og kunde det yderst maadeligt«. Det her anførte stammer fra Vidner, der selv har været underkastede Adolphsens Tugt. — — Det seer altsaa faktisk ud, som om det kongelige Paabud om at pleje Dansken har medført en lokal slesvigsk Kontraordre om at udrydde den. Naturligvis kan Allen have draget for vidtgaende Slutninger af et enkelt Tilfælde, men det havde i saa Fald været ønskeligt, at det var blevet nøjere paavist.

Med Hensyn til Fremvæxten af det slesvigholstenske Røre gør jeg opmærksom paa, at jeg i »Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning« Nr. 13, 1933 (»Slesvig-Holsteinismens Springflod og Fald«), har paapeget en tydelig Klimax i fem Faser: 1. Dahlmanns Rejsning af Kravet om Fællesforfatning under Løsenet »Up ewig ungedeelt«, men i loyale Former, 1815; 2. Opdukningen af det første rigstyske Brandskrift, E. M. Arndts »Zum neuen Jahre 1816«, hvori Ordene: »Vi haaber, at de smaa Øer, der paa Verdenskortet knap øjnes, fremtidig vil opgive det Overmod at ville styre de herlige tyske Landskaber, som har bragt det nuværende Dynasti paa Tronen, næsten som erobrede Provinser og uden enhver Forfatning«; et lignende Brandskrift udgives strax derefter af Rigstyskeren Chr. Rühls, »Das Verhältnis Holsteins und Schleswigs zu Deutschland und Dänemark«, 1819; 3. Uwe J. Lornsens Startning af den udprægede Separatisme med Forfatningsskriftet 1830; 4. Fremkomsten af den augustenborgske Tronkræver, 1837; 5. Fremkomsten af Nationalsangen »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, 1844.

Dahlmanns oprigtige Loyalitet oplyses karakteristisk ved en akademisk Tale, han holdt i Kiel 1820, dengang det tyske Forbund havde indskrænket Lærefriheden som Følge af

Mordet paa Kotzebue 1819 (Allen, I, 411). »Det kongelige Budskab har lettet vor Uro noget paa den sorgfulde Dag, da vi Holstenere mistede Friheden til at skrive«. »Maa vi ikke taknemmelig erkende, at vi rammes af de nye Ulykker saa meget lettere end de andre, saa at vi, og ikke med Urette, synes misundelsesværdige? Vor Konge stoler paa sit Folk; det er det, hvoraf vi vil være stolte«. »Hvis derfor nogen vil hviske en Fabel om hjemlige Sammensværgelser hos os, saa lad ham gaa bort, straffet ikke med vor Vrede, ikke engang med vor Foragt, men blot med at udlees af Menigmand«.

Man veed ikke, om man skal le eller græde over den gode Dahlmanns Naivitet. Da han talte saaledes, var det en tre-fire Aar siden, at de Herrer Arndt og Rühls havde udslynget deres Brandskrifter mod Danmark, og Uwe Jens Lornsen var allerede gaaet i Gang med at samle Impulserne til sin Separatisme.

M. H. til Lornsen meddeler Prof. Fabricius S. 153 meget rigtigt, at han i Jena hørte til Docent Karl Follens radikale Studenterklub »de sorte« (Treitschke kalder den »die Unbedingten«), og endvidere, at han var med som Delegeret ved den Wartburgfest 1819, der vakte saa meget politisk Opstyr. Jeg troer dog, der kan være Aarsag til at dvæle noget nøjere ved forskellige Stadier i hans Udvikling, netop fordi der hersker delte Meninger om, hvad han egentlig førte i sit Skjold.

Tager vi Deltagelsen i Karl Follens Studenteragitation som Udgangspunkt, er det jo en Strømpil, der kunde synes at pege i en afgjort Retning. Hr. Follens Klub var unægtelig saa radikal, at det forslog noget. Naar det gjaldt Frihedens hellige Sag, var intet Middel utilladeligt, — selv Snigmord turde man gribe til. Og fra Klubben udgik i Aaret 1819 ogsaa de to Attentater, der skræmte Tyskland op og fremkaldte den haardhændede Reaktion; det ene kostede, som man veed, Forfatteren Kotzebue Livet. Saa radikal i sin Praxis var Lornsen unægtelig ikke; men ved et Sold, hvor bl. a. Hertugen af Meiningen var til Stede, udbragte han ialfald et »Pereat!« paa Tysk-

lands 33 Forbunds fyrster. Til disse af Bandstraalen ramte Potentater hørte jo ogsaa Danskerkongen Frederik VI, Lornsens egen Landsherre, i hvis Embedsstab han senere søgte Tjeneste. Og dermed kunde det synes at stemme, naar Lornsen fra Frederiksort skriver («Briefe an Hegewisch» S. 21): »Danskerne maa hidses paa Kongen. Kongen maa fremstilles som Ordbrøder«.

Endvidere kan anføres, at Dr. H. Rohweder i Artiklen »Uwe Jens Lornsens... Bedeutung für den Sieg der westgermanischen Idee« («Schleswiger Nachrichten» 27. April 1937) taler om det af Lornsen »forhadte« Danmark og lader ham tildele Preussen den Opgave at føre den »vestgermanske« Enhed til Sejr.*)

Imidlertid har Friseren M. Lorenzen et helt andet Syn paa Lornsens Stilling, se »Südschleswigsche Flugschriften« Nr. 19, S. 11 ff. Han seer i Lornsen »der letzte und der realistisch konsequenteste dänische Ganz-Staats-Politiker, er wollte Holstein und Schleswig für die dänische Monarchie bewahren und sah ja auch insofern richtig, als er sich sagte, dass das nur möglich sein könnte, wenn die Herzogtümer administrativ vollkommen freigestellt würden mit eigener Verwaltung und nur in Personalunion mit Dänemark verbunden«. Lornsen stod, siger Lorenzen, skarpt mod det slesv. holstenske Ridderskab og blev skarpt forfulgt af det. I Modsætning til denne Forfølgelse, og vel saa at sige i Lornsens Aand skrev dengang »Husumer Wochenblatt«: »Mein Dänemark, — Dein rechtes Glück hast Du im sechsten Frederik!« Og tilsvarende Ytringer af Lorenzen findes faktisk i Brevvexlingen med Hegewisch. Han indrømmer saaledes, at medens Frihedskravet i flere tyske Stater skyldes meget enevældigt Styre eller Adelenes Tryk, er noget saadant ikke Tilfældet i Hertugdømmerne. I et Brev fra Rio de Janeiro 1843 hedder det, »at vi udelukkende skylder

*) Jeg skal ikke her opholde mig ved, at det »vestgermanske« Løsen, der paadattes Lornsen, er ren Fantasi. Se min Artikel i »Der Schleswiger« 25. Juni.

Retsindigheden hos Kongen og hos det liberale Parti i Regeringens Skød, at det Røre, vi har rejst, har ført til noget.

I Modsætning til det Syn paa Preussens Opgave, som Dr. Rohweder mener at have fundet hos Lornsen, kan ogsaa anføres følgende Ytringer af et Brev fra Kiel, 16. 12. 1832: »Preussen ist der Gegenstand brennendsten Hasses aller Deutschen ausserhalb Preussens geworden und mit vollem Recht. Ist je ein Hass unter der Sonne gerechtfertigt gewesen, so ist es der, den alle deutschen Männer gegen die Preussische Regierung zu hegen Ursache haben. Das Verschulden der Preussischen Regierung ist aber so unermesslich gross, dass es fast ein Gegenstand des Schmerzes sein kann«.

Det seer efter det anførte ud til, at Lornsen har været noget uligevægtig og i sine Stemningers Skiften stundom har kastet sig fra een Yderlighed ud i en anden. Dette skal jeg imidlertid ikke nærmere søge at udrede. Jeg vil blot gøre opmærksom paa, at her ligger et Problem, der har ikke ringe Vigtighed for den historiske Forstaaelse af Sønderjyllands Udvikling.

Ved Skildringen af Striden om Retssproget i Nordslesvig citeres S. 260 Takadressen til Kongen for Sprogreskriptet 1840; desuden omtales Ditmarskerpræsten Claus Harms Støtte for den danske Sag og Takkedigtet af Hans Nissen fra Hammelev, — det som Herredsfoged Kier ikke vilde tillade at ophænge i Tørning Tinghus. Jeg synes, det har sin Interesse at citere alle disse tre Udtalelser Side om Side, med Tilføjelse af et Citat fra en af Nis Lorenzens Taler.

Claus Harms: »Saaledes har man handlet, brugt tysk Lovsprog og Retssprog for og med Danskerne i Aarhundreder, og det vil man endnu sige højt! Saaledes har man handlet, Religionen og Retten, sammenføjede af Gud, har Mennesket egenmægtigt adskilt; den gode Daad og Udaaden har man kaldt anderledes, end de hedder i Guds Ord! saaledes har man handlet, den stakkels ulykkelige for Rettens Aasyn, skyldig

eller uskyldig, har man ikke ladet vide, hvorom det drejede sig, om han skulde lægge Hovedet paa Blokken eller et Par Aar dreje Hjulet i Spindehuset; og han kunde ej heller i sit eget Sprog fornemme den milde Dom, det søde Ord Naade! Det skal gælde som Kultur, der hviler paa videnskabelig Dannelse, som Resultat af blodige, gennem Aarhundreder førte Kampe? Virkelig, saa siger man«.

Nis Lorenzen: »Han har selv engang hørt, at Advocaterne for det Meste anførte Alt, de give til Protocol, paa Latin, saa at han ikke har forstaaet et Ord, og at de gjorde alle deres Andragender paa Tydsk, blandet med Latin. Dette er saa modbydeligt for Landfolkene,*) at de sjældent bivaane de ansatte »Dinggerichte«, men sædvanligvis give Buddet 4 Skilling, for at han i deres Sted bestiller nogle Daglønnere, der ikke forstaae et eneste Ord af Forhandlingen, saa at det kan anses som en Comoedie, og det er aldeles ligegyldigt, enten de ere der eller ej«.

Takadresse fra 2594 Nordslesvigere: »Kong Christian den Ottende! Mange Kongelige Befalinger ere udgaaede til os, og ikke sjelden hørte vi dem med Glæde. Men ingen have vi modtaget, der har virket saa dybt paa os som denne. Saa længe vi tvivlede, om vort Ønske vilde blive opfyldt, vidste vi neppe selv, hvor dyrebart det var os! men nu, da vi ere i Vished, føle vi det til fulde . . . Et klart Lys skal der opgaae over vore borgerlige Forhold, saa at vi kunne forstaae enhver Befaling, enhver Forhandling og enhver Dom . . . vort danske Sprog blev overseet og foragtet af vor Øvrighed; der var kun en Tjenesteqvinde, der kunde forrette Husets Gjerning, men maatte drage sig bort, naar nogen Fornemmere lod sig se«. (Mærk her paa Prosa det fulde Grundmotiv til Alsingeren Pastor Karstensens digteriske Udtryk: »Længe nok har hun, tyske Frøken, blæret sig paa mit Højsæde, jeg guavet Ben«).

*) Fremhævet af G. S—e.

Hans Nissens Takketavle i Tørning Tinghus:

I Lov og Rettens Sale
 Han løste bunden Tale.
 Nu skal alene klinge
 Vort Modersmaal paa Tinge.

Et interessant Bidrag til vor Kundskab om Tildragelserne umiddelbart før Oprørets Udbrud er et Brev fra Godsejer Steindorff, som Gaardejer Detlef Lassen i Struxtrup modtog, og som meddeles af Sønnen Henrik Lassen i Bogen »Seit Menschengedenken« S. 33. Jeg giver det her i Oversættelse:

Grumbye, den 12. Marts 1848.

Hr. Lassen, Struxdorf.

»Jeg tillader mig at sende Dem medfølgende Petition. Selv om det politiske Sindelag i Sognene i Struxdorf og Thumbye i Almindelighed er mig ukendt, saa venter jeg dog, at De nu slutter Dem til Flertallets Stemning i Schleswig-Holstein, og jeg beder Dem derfor om ved Deres Indflydelse at virke hen til, at denne Petition cirkulerer i nævnte Sogne og underskrives af dem, der har samme Mening og Ønsker.

Det er paa Tide, at al Lunkenhed og Flovhed viger for et kraftigere Sprog, at vi ufordulgt kræver det, som vi har moralsk Ret til at opnaa og eje. Thi det er uforligeligt med den frie Mands Værdighed stedse at se, hvordan hans Anliggender udefra drøftes og kritiseres, forkrøbles, fordrejes og trykkes, uden at han eftertrykkelig og energisk tør svare derpaa med lige Vaaben.

Det passer lige saa lidt med de nuværende Tidsomstændigheder, at vi, der er fuldkommen overtuede om vor gode Ret, ikke tør raadslaa og drøfte derom ved offentlige uforstyrrede Sammenkomster.

Hvem der i Barmen bærer sand Kærlighed til sit Fædreland, til sin Nationalitet og gode Ret, med andre Ord til sin Frihed som Menneske og Statsborger, han træde i denne Tid, der ved Reskriptet af 28. Jan. d. A. har ført os til et vigtigt

Vendepunkt i vor Historie, aabent og frit op og lade sig ikke ved smaalige Skræmmebilleder holde i Angst og Frygt.

Det er en dobbelt paatrængende Pligt for alle hine at bidrage til at udbrede en eneste Opfattelse til endrægtig Fastholden ved vor Ret og til Forsvar af vor Sag efter Evne med lovlige Midler.

Lad de af Fordomme plagede og af Indifferentisme lænkede bundne gaa deres Veje, til de overtydes om noget andet, -- vi følger rolig og sindig vor Vej, hvis Maal er Retten.

Vedlagt sender jeg Dem to smaa Flyveskrifter, som De gerne maa have, desuden et Skrift, Farerne ved den danske Helstatskonstitution, som jeg beder om at faa tilbage, naar De har læst det.

Den omtalte Petition bedes De tilbagesende mig senest Fredag, underskreven eller ikke underskreven, da den paa Lørdag maa afgaa til det angivne Sted.

Hengivenst

Steindorff«.

Ved Skildringen af den slesvig-holstenske Rejsnings Udbrud i Rendsborg 18. Marts omtaler Prof. Fabricius Krügers paa Dansk fremførte Protest paa Nordslesvigs Vegne og hans til Kjøbenhavn afsendte Referat af Udtalelserne, f. Ex. Olshausens Ord, at Danskerne var »et dovent, dvask og usammenhængende Folk«. Der er imidlertid en anden af de refererede Udtalelser, der har lige saa meget Krav paa at fremhæves; desværre har Krüger ikke opfattet den talendes Navn. Vedkommende sagde:

»Slesvigs Indlemmelse i Tyskland bør ikke længer op sættes. Slesvig er rede dertil, dets Folk fordrer dette; thi dets Sprog er tysk, tyske er dets Sæder og Skikke; tysk er det fra Kongeaalen og til Ejderen. Jeg har selv overtydet mig om Sandheden af dette, idet jeg har gennemrejst Landet; der findes i Nordslesvig kun nogle faa danske Propagandister«.

Det var med denne dundrende Usandhed, at Oprøret indlededes. Jfr. Allen, II, 479:

Iøvrigt har Hr. Arkivar Holst Jørgensen i »Flensb. Avis« hævdet, at Krügers danske Tale i Rendsborg fortjener at stilles ved Siden af Peter Hiort Lorenzens do. do. i Slesvig Stændersal 1842. Jeg har nærmere udført dette Synspunkt smst. 31. Marts. Hvor stærkt og smukt Indtryk Krüger gjorde, fremgaar af Referatet i et Modstanderblad. »Hamburger Nachrichten« skriver: »Denne Mands Resolverthed lader vi vederfares al Retfærdighed, eftersom han ene vovede sig ind i den ham fjendtlige Forsamling for som Dansk at protestere mod de tyske Resolutioner. At hans Ytringer virkelig indeholdt en saadan Protest, tør vi kun formode, da han talte i et for os fremmed og uforstaaeligt Sprog«.

Medens den hæderlige Referent blev slaet af Aanden i den danske Tale, opnaaede Krüger at sætte de fanatiske Elementer i et lignende Raseri som det, P. Hj. Lorenzen for 6 Aar siden havde fremkaldt. Det var dog kun en lille Ingrediens i den almindelige Hurlumhej; derfor blev Krügers danske Tale ikke saa epokegørende som Forgængerens.

Men derimod er Krügers Optræden, hvad man ikke har tænkt paa, bleven epokegørende paa en anden Maade. Ved sin natlige Ilkørsel hjem, 33 Mil i ét Stræk, bragte han Rygtet om Rendsborg-Tumulten nordpaa med næsten telegrafisk Hast. Og eengang sat i Fart, rullede det videre nordpaa med fantastisk Lynhast og med fantastiske Overdrivelser. Slaverne var brudt løs fra Rendsborg Tugthus, hed det; de væltede nu nordpaa, skændende og brændende. Netop, fordi det er muligt aktmæssigt at fastslaa det første Stadium i Rygtets Opstaaen, — dets hastige Transport nordpaa gennem Krügers Ilkørsel —, giver Tildragelsen os et interessant Holdpunkt ved den folkloristiske Undersøgelse af Fantasirygters Opkomst og Spredning.

Ved Skildringen af Omvæltningen den 24. Marts, S. 247—49, nævnes Proklamationens Fabel om »den ufri Hertug« og Bese-
sellers Tilstaaelse (hos Sach, »Geschichte der Stadt Schles-

wig«, S. 310), at »havde vi ikke opretholdt Legitimiteten, vilde vi efter tre Dages Forløb have været i Landflygtighed i Hamborg«. M. a. O.: Tilstaaelsen af et ganske ligefremt Bondefanger-Kneb! — Jeg synes blot, at to Linjer til Rendsborgs Overrumpling er en lovlig knap Affærdigelse. Det er dog et ganske ejendommeligt og ænseværdigt Træk, at da Prins en af Nør fortalte Garnisonen om »den ufri Hertug«, var han iført dansk Generals-Uniform. For at det kunde glide bedre og harmonere med Forestillingen om legitimt Forsvar for den »ufri« Landsfyrstes truede Rettigheder!

Saaledes seer vi, hvordan Jesuitismen stadig skyder kraftige Skud.

I Prof. Fabricius' Fremstilling støder vi atter paa Exemp-ler paa, hvordan Slesvig-Holstenerne, naar det kneb for dem, tilbød en Deling af Sønderjylland omtrent svarende til den nuværende. Med Smerte, ja med Ruelse, maa vi tænke paa, hvor lidt historisk Realitetssans vort Folk ejede, naar det saa blankt afviste en slig Ordning, der vel dengang vilde have kunnet sikre Grænsefreden langt bedre end i 1920.

Dog, bagklog kan man jo altid være; det er vanskeligere at være forudklog.

Og vi seer jo ogsaa, at ligesaa snart Slesvig-Holsteinis-mens politiske Aktier igen stiger, kommer ogsaa den annexi-onistiske Hestefod atter frem. Jfr. den af Krüger citerede Ud-talelse i Rendsborg 18. Marts 1848.

S. 350 glædes jeg ved at se, at Prof. Fabricius har noteret Angelboen Rasmus Berends komiske Faneed fra 1848: »Jeg lover som brav Angel-Sachser, at jeg vil forsvare mit Fæ-dreland«. Saavidt jeg veed, er den tidligst fremdragen af mig (f. Ex. i mit Folkeuniversitetsforedrag »Slesvig-Holsteinis-mens Springflod og Fald«, Ledetraad S. 2 (1933)). Den er vistnok det første Exempel paa, hvordan uforstaaede viden-skabelige Programnavne og Annexionistfraser af uvidende Lægfolk indblandes i Striden og gøres til politiske Slagord. Den latterlige Forestilling om moderne »Angelsaxer« i Søn-

derjylland er en Forløber for moderne Dilettanters ligesaa fritsvævende Fabel om en »Vestgermansk Nationalitet« i det gamle Jylland.

Naturligvis omtaler Prof. Fabricius Chr. Paulsens og Grundtvigs kraftige Indlæg mod Annexionslæren. Jeg savner blot en Omtale af Worsaaes vigtige Stridsskrift »Wider Jacob Grimms neues politisches Staatsrecht«; det forbigaas ogsaa f. Ex. i Fr. v. Jessens »Haandbog i det nordsl. Spørgsmaals Historie«, i Th. Thomsens Artikel i »Biogr. Haandleksikon«, og hos Salmonsens.

Vedr. det videnskabelige og pseudovidenskabelige Felttog mod Danskheden maa jeg her tilslut forlade Prof. Fabricius' Bind og vende mig til Bd. V, hovedsagelig Hans Lunds Afsnit. Det er her, mere end hos Prof. Fabricius, at Annexionslæren burde have været omtalt, men den ignoreres fuldstændig. Dette maa kaldes en væsentlig Fejl.

Lad mig kortelig fastslaa nogle Hovedfaser i Angrebet paa Danskheden.

Den store grundlæggende Sprogmand Jacob Grimm var allerede siden de første Aartier af det 19. Aarhundrede ivrig paafærde med sine romantiske Annexionstanker; se derom »Briefwechselung der Brüder Grimm mit nordischen Gelehrten«, udg. af E. Schmidt, samt mit Referat i Tidsskriftet »Norden«, 1905, S. 104 ff. 1848 forfægtede han de samme Tanker i sin »Geschichte der deutschen Sprache«, der øvede en mægtig Indflydelse Jfr. følgende Udtalelser af ham i Brev til Rafn 1840: »Hvad var da saa frygteligt i den Tanke, at hele Halvøen (Jylland) atter i Fremtiden maatte slutte sig nærmere til Tyskland end til de skandinaviske Øer? Tænk paa Norge, hvis Udskillelse egentlig afkræftede Danmark, — har det ikke derved vundet i Frihed og Magt? Ogsaa den noget fordummede, og, som Holberg lærer os, paa Sjælland noget ringeagtede Jyde vilde maaske udfolde sig mere levende, hvis han engang blev bragt i en anden Retning. For de Danske (saa forvovent det end er at udtale sig overfor et

følelsesfuldt og oplyst Folk) seer jeg kun Frelsen i Gen-
erhvervelsen af Skaane eller i en nøjere Tilslutning til Sverige.
« 15. Dec. 1848 hedder det videre til Rafn: »Oprindelig var
Halvøen halvt tysk eller germansk, og Jydernes Forfædre var
af et Blod med Saxerne og Kimbrerne. I Tidens Løb, jeg veed
ikke hvornaar, brød de Danske ind, underkuede Jyderne og
trængte frem overfor Saxerne imod Ejderen. I det slesvigske,
imellem hinanden og næppe adskillelige, sidder Danske, Fri-
ser, Angler, Saxer. Lader det sig endnu omtrentlig skille i
Rummet, saa lad det ske; men skrigende Uret vilde det dog
ikke være, at 50,000 eller 100,000 nu slet Dansk talende Folk
kom under Tyskland, efter at Holsten og Slesvig i Aarhunder-
der har staaet under Danekongerne. Paa de store og smaa Øer
skal Skandinavien herske og blomstre. Sluttes det sig broder-
lig til Tyskland, og inddrager vi Nederlandene, maaske ogsaa
senere de russiske Østersøprovinser i Forbundet, da vil vi
trods Slaver og Romaner«.

Naar man læser dette Væv om Annexion af Østersøprovin-
serne og Jylland, og om Danmarks Skadesløsholdelse ved Gen-
erobring af Skaane (!), maa man tage sig til Hovedet og spør-
ge sig selv, om Forfatteren virkelig er ved sine fulde Fem. Ja,
som fornuftig og toneangivende gjaldt han; han var Medlem
af den grundlovgivende tyske Rigsdag i Frankfurt, og han stod
som den store »Oldmester« i tysk Sprogforskning og Kultur-
forskning; derfor kan det ikke undre os, at hans nationalpoli-
tiske Galimatias gik i det tyske Folk som sød Mælk. I Rasmus
Berends »angelsaxiske« Faneed har vi dets folkelige Vildskud.

Efter Preussens Erobring af Sønderjylland i 1864 fulgte en
længere forholdsvis fredelig Periode; man havde ikke mere
Brug for Annexionslæren. Men sidst i 19. Aarhundrede lever
den op igen. Det er næppe tilfældigt, at det er omtrent samti-
dig med Danskhedens Udjagning af Nordslesvigs Skoler 1888
og Køllerstormens Rasen fra 1898 af. 1892 udgiver Prof. Ger-
land sin »Atlas der Völkerkunde«, hvis Sprogkort fremstiller
hele Sønderjylland som tysktalende. 1896—1906 udgiver Titu-

lærprofessor A. S a c h sit tykke statsstøttede Værk »Das Herzogtum Schleswig«, hvori han systematisk sætter Gaaseøjne om Ordet »dansk«, naar det bruges om Sønderjyderne i national Mening. 1909 faar han den tyske Forening for Nordslesvig til at bede det statistiske Kontor i Berlin om ved fremtidige Folketællinger at skelne mellem »Danske« og »Jyder«, altsaa med et Pennestrøg at ophæve Danskhedens i 1000 Aar anerkendte Nationalenhed. 1913, paa Stormmødet i Flensborg, erklærer Rektor R e u t e r fra Lübeck, at den danske Videnskab mod bedre Vidende af politiske Grunde annekterer Sønderjyderne som danske. Hele dette ondsindede Felttog fik jeg slaaet ned ved de tolv tyske Sprogmands Erklæring i 1914: »Om Vestjyskens Danskhed er der ingen Strid mellem tysk og dansk Videnskab«. (Sønderjysk er jo en Underafdeling under Vestjysk).

Den nyeste Fase har vi i de allersidste Aar, særlig i Prof. O. S c h e e l s (anonymt udgivne) Skrift »Schleswig-urdtännsches Land?« Scheel er ikke saa radikal som Jacob Grimm og A. Sach. Han har, som Følge af mine Indlæg, opgivet den Paa-stand, at det gamle Jylland tilhørte en »vestgermansk« Nationalitet. Han nægter ikke, at Sønderjydsk er dansk. Men han nægter, at Sønderjylland nogensinde er blevet gjort saa dansk, som Øerne var, og som Nørrejylland blev. — Den scheelske Stridsfase er endnu uafsluttet; han har haardnakkethed til mine talrige Imødegaaelser.*) Vi kan endnu ikke se, hvad Striden vil føre til. Men det er interessant og lønnende at se den som Fortsættelse af de tidligere, fantastisk overdrevne og slet underbyggede Annexionismer. Nu er Fremstødet ikke mere saa umætteligt, men søger til Gengæld en bedre videnskabelig Grundvold. Saadanne Foreteelser burde ikke ignoreres i en Sønderjyllands-Historie. Det gælder om, at dansk Videnskab staar paa Vagt paa hver eneste Front, hvorfra der kan ventes Angreb.

Eskjær, 28. April.

G u d m u n d S c h ü t t e.

*) En udførlig Kritik af Scheels Skrift har jeg givet i »Sønderjydsk Maanedsskrift«, Oktober.

Aarøsund 1848.

Blade af det gamle Færgesteds Historie.

Af Frovin Jørgensen.

Fra Arildstid har Overfartsstedet mellem Sønderjylland og Fyn været ved Aarøsund.

Dets ældste Historie skjuler sig i Fortidens Mørke, og først i Slutningen af det 13. Aarh. finder vi de første paalidelige Efterretninger om dets Eksistens.

Som det naturlige Opholds- og Bedested hører Færgestedet sikkert til Landsdelens ældste Kroer. Her maatte man ofte i Dage vente paa Magsvej, og her kunde det efter en streng Overfart i Datidens ufuldkomne Skibe være nødvendigt at faa lidt Varme i Kroppen og Mad og Natlogi, hvis det var for sent at komme videre samme Dag.

Og ikke alene har Aarøsund været et af Landsdelens ældste Bedesteder, det har været en af Rigets vigtigste Indgange, den af Hoveddørene, de fleste, der skulde til eller fra Udlandet, benyttede. Her er Kongerne kommen paa deres Rejser. I Krigstid er Hærene kommet samme Vej. Her har i flere Hundrede Aar Hovedpostruten til Udlandet gaaet. Her er derfor kommet mange Rejsende, og Livet har rørt sig, efter den Tids Skik sikkert ofte noget voldsomt.

— — —

Marts Maaned 1848 bragte forøget Trafik ved det gamle Færgested. Mange Embedsmænd i Hertugdømmerne fandt det ikke raadeligt at forblive der længere og søgte til Kongeriget. Hans Krüger fortæller saaledes, at da han kom til Aarøsund paa Rejse til København efter Mødet i Rendsborg, var der fuldt af Flygtninge, baade militære og civile.

Kort efter blev Færgeforbindelsen indskrænket. I »Dannevirke« for 4. April 1848 læses følgende:

»Saalænge Posten føres over Kolding og Middelfart afgaar daglig en Børt mellem Assens og Aarøsund: Hver Morgen fra Assens Kl. 7, samme Dags Efterm. Kl. 2 fra Aarøsund.

Aarøsund, den 3. April 1848.

C. H. Bruun.«

Senere besatte Fjenden Landsdelen, og Trafikken standsede helt. Nu laa der et Vagtskib ud for Aarøsund og et ud for Haderslev Fjord.

Vel kom nu og da nogen i Land eller blev sat over til Aarø eller Assens, men det skete om Natten. Man frygtede Gæstgiver Frederici i Færgekroen, han var Slesvig-Holstener og mistænkt for at spionere for Fjenden. De fleste Flygtninge blev derfor sejlet over fra Haderslev Fjord.¹⁾ Kun engang imellem kom Toldbaaden og lagde til; men den sejlede hurtigt bort igen.

Den for sit slesvig-holstenske Sindelag bekendte Kammerherre v. Krogh blev den 5. Maj fanget i Stenderup Skov sammen med Skovrider Schrader af nogle danske Soldater og bortført til Fyn.²⁾ De gæve Slesvig-Holstenere omkring Haderslev blev nu bange for, at det samme ved Lejlighed skulde overgaa dem. De henvendte sig i deres Nød til General Wrangel, da han en Dag drog igennem Haderslev paa Vej fra Sundeved, om han ikke vilde lægge en Vagt ud til Kysten, der var ubeskyttet. Netop i disse Dage passerede de tyske Friskarer igennem Byen for sydgaaende. Nogle af dem fik Ordre til at besætte Kysten. Et Kompagni under Kaptajn Aldosser besatte Aarøsund.

For at gøre det Billede, der nu skal oprulles, saa tydeligt som muligt, er det nødvendigt ganske kort at fortælle lidt om disse tyske Friskarer.

Da Oprøret brød ud i Hertugdømmerne, strømmede Folk fra alle Kanter af Tyskland til og vilde deltage i »Frihedskampen«.

Disse frivillige blev til en Begyndelse modtaget med aabne Arme af den provisoriske Regering som Idealister, der gerne

vilde ofre Kræfter og Liv for det fælles Fædreland. Man saa ikke paa, hvad det var for Folk, man fik. De var nemlig, fra-regnet en meget lille Procent, noget ganske andet end Idealister. De fleste af dem havde paa en eller anden Maade gjort sig umulige i deres Hjemegne og skulde nu, frivillig eller tvungen, prøve Lykken et andet Sted.

De mødte blev inddelt i fire Korps og sendt i Felten sammen med den øvrige Hær, men det viste sig, at Samarbejdet i det hele var vanskeligt og med Preusserne umuligt. Hvor Fri-skarerne kom hen, begik de Uordener af forskellig Art og interesserede sig mere for Plyndringer o. l. end for at slaas. Befolkningen klagede over dem, og da det blev særlig slemt i Vejle Amt, blev de beordret Syd paa, forhadet og foragtet.

Det var saadanne Folk, der nu skulde bevogte Kysten, og det var maaske de aller værste, der kom til Aarøsund.

Kaptajn Aldosser havde oprindelig hørt til det Rantzowske Frikorps, men som den Eventyrer han var, kunde han ikke indordne sig og brød ud med sin Afdeling for at operere selvstændigt. Her havde han faaet en Opgave, der lige passede ham.

Da han havde faaet Ordren, foretog han en hemmelig Recognoscering til Aarøsund, saa det danske Vagtskib Nep-tun, oprindelig den danske Konges Lystkutter, der laa ud for Færgestedet, og fattede straks den temmelig fantastiske Plan at erobre Skibet; men først skulde der skaffes Baade og søkyn-dig Assistance. Det første var ikke saa let, da Danskerne havde fjernet alle Baadene fra Kysten og lagt dem om bag Aarø. Den søkyn-dige Assistance fik han i Løbet af nogle Dage fra Flens-borg i Kaptajn Hulbe fra Maasholm i Angel og 20 Matroser.

Den 17. Maj om Natten kørte Fortroppen ni Mand, der-iblandt et Par Matroser, til Aarøsund. Ordren lød paa, at de usete af Befolkningen skulde holde Øje med Skibets Bevægel-ser.

De ni blev venligt modtaget af Gæstgiver Frederici, og snart sad alle Kriegerne om en dampende Bolle Punch.

Da Dagen gryede, var alle paa deres Post ved Gæstgiverens Vinduer. Af Værten var de sat godt ind i Situationen. Han havde fortalt, at hver Morgen kom en lille Toldbaad fra Assens, som efter at have konfereret med Vagtskibet lagde til i den lille Havn, hvis der ikke opdagedes noget mistænkeligt. Rygtet sagde, at Laurids Skau ad denne Vej holdt Forbindelse med de dansksindede i Omegnen. Ja, han var endog selv kommet i Land her.

Et Raab fra Udkigsmanden fik dem til at se ud — og se: Kutteren havde hejst Orlogsflaget, og hen imod den fløj som en Maage et lille hvidt Sejl.

»Toldbaaden! gør jer færdig!« raabte Føreren.

Ved Raabet: »Fremad!« skulde de styrte ud.

Med dæmpet Stemme gav Udkigsmanden Beretning om Baadens Bevægelser.

»Nu lægger den til ved Kutteren — en Mand stiger ned — den støder fra — den fjerner sig! Pas paa, nu lægger den til! Men hvad er det? Den ligger stille, ligesom den betænker sig — nu vender den om og iler bort! Baaden maa være bleven advaret!«

Og saaledes forholdt det sig. Udkigsmanden opdagede, at fra Fyrtaarnet flagrede et Tørklæde, som faa Sekunder efter forsvandt.³⁾ I samme Øjeblik væltede en tyk, hvid Røg ud fra Kutterens Side, og en Kugle dansede hen over Vandet. Toldbaaden lod ogsaa sit eneste Stykke Skyts høre og ilede bort.

Tilbage stod nu Freischärlerne, slukørede og ærgerlige. Toldbaaden havde sikkert haft Meddelelse med. Maaske havde Laurids Skau ogsaa været med.

Da deres Nærværelse var røbet, og det derfor ikke længere kunde nytte at skjule sig, løb de fleste over til Fyrtaarnet for at opsøge »Forræderen«.

Uden for Fyrpasserens Bolig blev de modtaget af en Mand, der ikke kunde forstaa dem; men som gjorde Mine til at ville forsvare sig med en tung Økse. Han overgav sig dog og blev taget til Fange.

Adskillige Folk var kaldt til af Skudene, og rundt om samlede sig smaa, truende Grupper.

Den 19. Maj, Klokken 10 om Aftenen, lod Kaptajn Aldosser Hovedstyrken stille ved Sønderbro i Haderslev, paa Vogne blev de transporteret af Sted. Vejret var taaget og vel egnet til Fortaget, og end ikke Folkene vidste, hvor de skulde hen. Men i Øsby kom en Mand ridende og fortalte, at Planen var forraadt, og at en Kanonbaad havde lagt sig ved Siden af Kutteren.

Kaptajn Aldosser rasede, nu havde han taget alle Forholdsregler, og saa var Planen alligevel røbet. Bare ikke en af Fortroppen havde forraadt dem? Maaske var det Gæstgiveren. De hidsige Bajrer svor en dyr Ed paa, at ved det mindste mistænkelige Tegn skulde Frederici komme til at dingle i det nærmeste Træ.

Under disse Omstændigheder kunde det imidlertid ikke nytte at angribe Kutteren, og Halvdelen af Kompagniet blev derfor lagt i Kvarter i Øsby. Resten tog Aldosser med sig til Aarøsund.

Det var dog ikke Gæstgiver Frederici, der havde forraadt Planen, men derimod det danske Efterretningsvæsen. Laurids Skau, der ledede Efterretningsvæsenet fra Assens, havde haft en Mand i Haderslev, han kom tilbage og berettede, efter Brev til Kaptajn Læssøe: »— — — Nogle enkelte svære Kanoner skulle ogsaa være der (i Haderslev); men som er bestemt for Aarøsund, hvor Fjenden har stærkt i Sinde at erobre Kutteren og Aarøe. En Masse Tømmer til Flydebroer eller Sligt er til den Ende transporteret dertil. Vi have imidlertid givet Kutterens Fører, Leutnant Schmidt, udførlig Underretning — — —.«¹⁾

Natten forløb roligt, men næste Morgen mellem Klokken 8 og 9 kom Krigsskibet Hekla sejlene forbi paa Inspektion. En ombordværende fortæller i et Brev, dat. 20. Maj:

»I Dag lettede vi og gik fra Alssund til Aarøsund, hvor vi saa nogen vifte med et hvidt Tørklæde. I den Tro, at det var

vore egne, nærmede vi os paa Riffelskuds Distance; men i det samme hilstes vi med et tordnende Hurra og en Del Riffelkugler, som dog ingen Skade gjorde. (Halvkompagniet var lagt bag et Gærde ved Stranden). Hekla var ikke sen til at lade et paa rede Haand værende Varpanker falde agterud, saa vi svajede tværs for, og vi gav os til at beskyde Fjenden med Skraa og Bomber (27 Skud), saa deres Hurraraab forvandlede til Jammerskrig. Han, som havde svunget det hvide Klæde, saa vi styrte.«⁵⁾

Klokken 4 om Eftermiddagen kom Hekla igen og skød da 25 Skud.

Laurids Skau fortæller om denne Episode:

»— — — Ved Aarøsund har vore Søkrigere truffet godt igaar med deres Kugler, thi alle Haderslevske Læger blev i største Iiel hentede — —.«⁶⁾

— — —

Freischärlerne stod ret magtesløse over for denne Fjende; hvad kunde man udrette med Geværer. Det eneste, der var at gøre, var at hente Halvkompagniet fra Øsby og sætte Strandvagten. Men nu meldte sig en anden Vanskelighed. Kaptajn Aldosser vidste af Erfaring, at Lediggang var hans Folks værste Fjende. Havde de ikke noget at bestille, forfaldt de altid til alle Slags Udskejelser og var ikke til at styre. I saa Henseende var der gjort bitre Erfaringer. Han fandt da paa, mere for at holde Folkene i Virksomhed end til nogen Nytte, at anlægge en Skanse paa Stranden og ved Siden af en Skyttegrav. I Skansen opstilledes nogle Træstammer, der skuffende lignede Kanoner. De Folk, der ikke var paa Arbejde, gjorde sig det behageligt i Agent Bruuns Hus, «das Herrnhaus». Den fornødne Motion fik man ved Rekvisitioner, et Ord, der havde en forunderlig Klang for enhver Freischärler.

Den 21. Maj kom Hekla igen gennem Sundet og sendte nogle Skud ind i Skansen. Adskillige af Kuglerne gik dog for langt og faldt i den bag ved liggende Banke. En Freischärler, »Luis fra Leipzig«, vilde gaa ud paa Marken og samle nogle af Stum-

perne op; men i det samme kom en Kugle og bortrev hans ene Fod. Han havde dog endnu Kraft til at vende sig om og i Raseri affyre sit Gevær, saa faldt han til Jorden. Han kom paa Sygehuset i Haderslev.')

Den 22. Maj kom baade Hekla og Skirner forbi Færgestedet. En Del Freischärler havde samlet sig ude paa Dæmningen, og Skibene aabnede straks Ilden paa dem og en Flagstang, hvorfra det tyske Flag vajede.

»Det tyske Flag virkede paa Danskerne som en rød Klud paa en Tyr«, skriver et Medlem af Korpset. Hver Gang et Skud lød, dækkede Freischärlerne sig bag de store Kampesten paa Dæmningen, bagefter kom de frem og skreg som besatte, samtidig med at de fyrede deres Geværer af. En af dem, »en Jyde, der virkede som Spion«, stod ude og holdt fast i Flagstangen for yderligere at ophidse Danskerne. Efterhaanden blev Træfsikkerheden dog temmelig stor, og Freischärlerne maatte fortrække op til Færgehuset; men ogsaa her naaede Kuglerne dem. En Gruppe Officerer, der kom frem i Alleen, maatte skyndsomst forsvinde, Grenene fra Træerne raslede ned over dem, og et Bord, der stod dækket til Frokost uden for Færgehuset, blev fejlet rent af en Fuldræffer.

Da Forestillingen havde varet i nogen Tid, sejlede Skibene bort. Tyskerne havde da mistet 2 Mand og nogle saarede, og Bygningerne var blevet en Del ramponerede.

Kaptajn Aldosser bestemte sig til den 23. igen at prøve paa at tage Kutteren, men forinden skulde der skaffes nogle Baade.

Denne Gang skulde der passes ekstra paa, at der ikke blev røbet noget, og Strandvagterne blev forstærket, saa ingen Spioner skulde slippe igennem.

Om Morgenen tidlig blev der afholdt et hemmeligt Krigsraad, hvori det blev bestemt, at en af Førerne næste Nat skulde svømme over til Aarø og hente Baade.

Forsigtigheden hjalp dog intet, inden Aften var alle Baadene paa Aarø trukket op paa Land, og Beboerne i Færd med at opkaste en Skanse til Forsvar under et eventuelt Angreb.

De danske Spejdere var alligevel kommen igennem Vagt-kæden, havde faaet opsnuset, hvad der var i Gære, og faaet Meddelelse afsendt til rette Vedkommende. I et Brev den 24. til Kaptajn Læssøe fortæller Laurids Skau, »at man i Forgaars havde transporteret en Mængde Baade fra Haderslev, paa hvilken de (Freischärlerne) vilde sejle ud og entre Kutteren Neptunus.«⁸⁾

Da Kaptajn Aldosser saa, hvad der skete paa Aarø, blev det klart for ham, at Planen igen var røbet og altsaa maatte opgives. »Det vilde ogsaa i gunstigste Tilfælde have kostet os mindst to Trediedele af vort Mandskab«, skriver et Medlem meget fornuftigt.

Imidlertid skulde det nu afgøres, hvor Danskerne fik deres Oplysninger fra. Undersøgelsen gav et ganske uventet Resultat.

Matrosvagten i Fyrtaarnet meldte, at en af deres Folk en Mand ved Navn Rohde fra Sønderborg, som havde gjort sig bemærket ved et fanatisk Had til Danskerne, hver Morgen Kl. 3 badede ved Færgelejet. Ved disse Lejligheder havde de set ham foretage nogle mærkelige Svingninger med Armene og med Kroppen indtage forskellige »telegrafiske Stillinger«. De havde ikke tænkt paa det før; men nu havde de sat Rohdes Gestikulationer i Forbindelse med Planernes Meddelelse til de Danske. Dermed var dog ikke bevist, at Rohde var Forræder; men Matroserne lovede at iagttage ham i dybeste Stilhed. Samme Dag søgte en Del Orlov til Haderslev, imellem dem var Rohde. Nogle Matroser fulgte efter ham, og da de saa, at han søgte ind til nogle meget ivrige Danske, var hans Skæbne beseglet, og han blev arresteret. Hvad der kom ud af Forhørene over ham, meldes ikke; men han blev ført til Rendsborg. Maa-ske har han staaet i Forbindelse med de danske Spejdere. I hvert Fald kunde det synes, som om Laurids Skau endog blandt Freischärlerne har fundet Hjælpere.

Kaptajn Aldosser indsaa imidlertid, at uden Kanoner kunde han intet udrette mod Skibene, og sendte Bud til General Wran-

gel, om han ikke maatte faa Kanoner derned. Budet kom tilbage med Svaret, at »wir sollten uns zum Teufel scheeren«, men Kanoner fik de ingen af. Generalen havde nu haft saa mange Bryderier med Friskarerne, at han ønskede dem langt bort.

Den 26. Maj drog Korpset, 200 Mand stærkt, Syd paa sammen med den øvrige Hær. Inden de afmarcherede, gav Gæstgiver Frederici dem gratis Kaffe, og de skrev alle deres Navne i Fremmedbogen.

Fra Aarøsund marcheredes til Angel. Her blev Korpset forenet med det rekonstruerede v. d. Tannske Korps og deltog sammen med det i Overfaldet ved Hoptrup og Angrebet paa Haderslev.

Efter Nørrejylland's Rømning den 26. Maj trak General Wrangel sig tilbage og lod Hæren tage Stilling mellem Flensborg og Tønder. Det danske højre Flankekorpsets under Oberst Juel fulgte efter og tog Stilling ved Hoptrup.

Aarøsund havde nu en Tid Ro. Men efter Overfaldet ved Hoptrup Natten mellem 6. og 7. Juni og Flankekorpsets derefter noget overilede Retræte bag den nørrejyske Grænse, mærkedes i Færgestedet straks den nære Fjende. »Dannevirke« meddeler 18. Juni 1848:

»Paa Grund af Frygt for Presning strømmede Haderslev Amts Beboere i Pinsedagene, altsaa efter Flankekorpsets Tilbagegang, hen til Kysten for at finde Tilflugt paa Skibene. Paa den lille Ø Aarø skal der være landsat 1000.« (??)

Faa Dage efter Retræten overtog General Bülow Kommandoen over Flankekorpset og rykkede igen frem og besatte Haderslev. Fjenden besatte Aabenraa. De flygtede kunde nu vende tilbage til deres Hjem igen. Fra Pladskommandanten i Assens foreligger følgende Meddelelse, dat. 11. Juni 1848:

»— — — Ifølge Efterretning fra det slesvigske, som antages paalidelige, er en stor Mængde Bønder flygtede til Aarø, og flere selv hertil for at undgaa en tvungen Udhævelse af Mand-

skab, Fjenden, efter Udsigende Preussere, skulle have foretaget i det nordlige Slesvig. — Dags Eftermiddag skal ifølge senere Efterretninger være sendt til Aarø, at Flygtningene roligt kunne vende tilbage til deres Hjemstavn, da de danske Tropper igen have indtaget de tidligere Stillinger Syd for Haderslev —«⁹⁾

I Slutningen af Juni fortæller »Fyens Avis«:

»Fra Aarøsund meddeles, at den 24. Juni i de nærliggende Landsbyer viste sig en ung Mand, hvis Spørgsmaal om mange Ting, navnlig om vore Tropper, om Efterretninger fra Fyn o. a. forekom nogle Bønder mistænkelige. De fulgte efter ham og traf ham i en nærliggende Kro og nødte ham til at følge med ned til en Kanonbaad under Leutnant Rander. Her kom det til nærmere Forklaring, og det viste sig ganske rigtigt, at Personen var kommet for at spionere. Efter hans eget Udsagn var han Søn af den bekendte Advokat Gülich og for et Par Dage siden udtraadt af Frikorpset. Han blev arresteret og bragt om Bord paa Skonnerten Delphin, siden efter Forlydende til Hekla«.

»Fædrelandet« fortæller fra samme Tid:

»Den som Spion indbragte Søn af Advokat Gülich er kun 18 Aar og hører til Aldossers Korps, som sammen med det v. d. Tannske ligger i Aabenraa. Han har forladt Byen den 23. om Morgenen tidlig og begivet sig til Aarøsund for at udspejde, om der laa Orlogsskibe i Haderslev Fjord. Hvad der formentlig har bevæget ham dertil, var, at der i Aabenraa fortælles almindeligt, at den svenske Flaade for en Del skulde ligge ved Aarøsund, hvorom han ønskede at skaffe sig bestemte Oplysninger. For at være ukendt havde han aflagt sin Uniform og sine Vaaben og iført sig Bondedragt. I Aarøsund var han straks blevet anholdt af nogle Bønder, som forlangte at se hans Papirer. Da han ingen havde, blev han afleveret til en Leutnant paa Kanonbaaden. Senere er han afleveret i Slesvig.«

Blandt dem, der tog Spionen Gülich til Fange, var Skolelærer L. Erichsen fra Hajstrup.

I de samme Dage arresterede Chefen for Vagtskibet nogle

Folk, om hvem man vidste, at de havde spioneret til Fordel for Fjenden. I Skrivelse af 29. Juni meddeler det kgl. Slesvig-Holsten-Lauenborgske Cancelli til det kgl. Kommandantskab i København en Fortegnelse over 13 Fanger, der snarest bliver overført til Byen. Af denne Fortegnelse skal nævnes:

- 1) Postholder Chr. F. Frederici.
- 2) Pens. Leutn. M. Martensen,

begge af Aarø sund.

- 3) Forpagter O. R. F. Siebel, Aarø.¹⁰⁾

Frederici blev frigivet, da hans Hustru ulykkeligt var blevet dræbt.

Den 29. Juni kom Angrebet paa Haderslev. Under Angrebet skulde v. d. Tanns Korps forsøge en Overgang over Haderslev Fjord for at omgaa den danske Hærstyrke. Forsøget blev gjort ved Lønt Strand, men mislykkedes.

Her fik Kaptajn Aldosser at vide, at fra de danske Vagtskibe havde man gjort Landgang i Aarø sund og bortført Gæstgiver Frederici for Spioneri og truet hans Kone med, at hvis Friskarerne igen kom i Gaarden, vilde den blive skudt i Brand.

Der havde dog ikke været Tale om nogen Trusel. Chefen for Vagtskibet havde Ordre til at beskyde Fjenden, hvis denne besatte Færgegaarden. Det havde han meddelt Fru Frederici og raadet hende til at flytte bort.¹¹⁾

Den 30. Juni om Aftenen Kl. 11 fik Kaptajn Aldosser Korps Ordre til igen at stille paa Sønderbro i Haderslev. Vogne stod parat, og Kl. 1 var de i Aarø sund. Denne Gang havde de 2 Stk. 12 Pd. Kanoner med.

Forposterne blev udstillet til venstre for Færgegaarden, og bag den med Træer bevoksede Højde stillede Aldosser sine Kanoner og rettede dem mod den 1400 Skridt borte liggende Delphin, der havde afløst Neptun.

Fru Frederici tog venligt mod Korpsen, men frygtede, hvad der vilde komme.

Freischärlerne begyndte straks en livlig Virksomhed. Alle mistænkelige skulde arresteres. Omkring 1. Juli fortælles, at Kirkesangeren i Øsby sammen med 24 andre blev arresteret. Skolelærer L. Erichsen i Hajstrup skulde ogsaa have været arresteret, men flygtede i Tide til Fyn. Om ham findes følgende Erklæring:

»Efter Anmodning af Skolelærer L. Erichsen fra Halstrup i Øsby Sogn i det slesvigske, bevidner jeg herved, at ovennævnte Skolelærer er den Mand, der til mig ankom og overlevede den af ham den 24. Juni i Aarøsunds Færgegaard paa grebne Spion, Gülich, der senere blev transporteret ombord i Skonnerten Delphinen, commanderet af Premier-Leutnant Sommer.«

Aarøsund, 6. Juli 1848.

Ærb.

M. N. Rander.

Chef for C. C. Nr. 2.

Ovenstaaende bevidnes ligeledes af:

Sommer,

Premier-Leutnant i Marinen.¹²⁾

Som Erstatning under sin Landflygtighed og sikkert ogsaa Belønning for Fortjenester som Spejder eller lignende fik Erichsen udbetalt 20 Rdl. om Maaneden. En Skrivelse fra det Slesv.-Holst.-Lauenb. Cancelli af 24. August fortæller:

»De underrettes herved om, at Finants-Deputationen har ansøgt for Dem paa Assens Amtstue 60 Rdl. for Maanederne Juli, August og September, og at De fremdeles vil kunne regne paa 20 Rdl. maanedligen, saa længe Deres Landflygtighed varer.

Cancelliet haver med særdeles Tilfredshed bemærket Deres Troskab og Nidkærlighed for Konge og Fædreland og skal i Fremtiden have Dem i Erindring.

Formedelst Deres for den danske Sag udviste Iver troer Cancelliet at see i Dem den rette Mand, hvem Udbredelsen af medfølgende Flyveblad kan betros. De ville enten selv eller ved at tilstille Eksemplarer til Dem bekjendte Mænd søge at

kaste saa mange som muligt over paa Kysten af Slesvig hist og her, hvor det lader sig gøre.«¹³⁾

Den 2. Juli tages Vagtskibene under Beskydning. Hempels Avis meddeler:

»Natten efter Angrebet paa Haderslev har Fjenden i Stillehed kørt Artilleri til Aarøsund, hvormed de begyndte at beskyde saavel Najaden (skal være Delphin) samt de der posterede Kanonbaade. Korvetten, hvis Skyts ikke var svært nok til med Kraft at besvare Fjendens Ild, lettede Anker, men Kanonbaadene vedligeholdte en heftig Ild til Kl. 6 om Morgenen.«

Krigsministeriet meddeler følgende:

»De nærmere Omstændigheder ved det Sammenstød, der den 2. Juli har fundet Sted ved Aarøsund, er efter de til Marineministeriet indkomne Rapporter følgende: Da Fyret ved Aarøsund slukkedes Kl. 2 om Morgenen, og Mennesker stimlede sammen ved Strandbredden, lod Leutnant Sommer, som var stationeret der med Skonnerten Delphin og en Kanonchalup og havde Ordre til ikke at lade Fjenden sætte sig fast i Aarøsunds Færgegaard og paa Broen, affyre et Kardætskskud mod en tæt Klynge. Øjeblikkelig aabnedes imod Skonnerten fra 2 eller 3 bagved Færgegaarden placerede Kanoner en Styk- og Brandgranatild, der besvaredes fra Skonnerten med Kugler og Bomber. Denne Beskydning varede en Timestid, hvorefter Skonnerten gik udenom Aarø til Aarøsunds søndre Indløb, hvor det formodedes, at Fjenden opkastede Batterier. Da nogle Skud fra Skonnerten ikke besvaredes, trak denne sig tilbage. Fartøjerne er ubeskadigede, uden Døde og Saarede; de fjendtlige Friskarerer under fremmede Officerers Commando, skulle have 1 Død og 6 Saarede, desværre er tillige en Kone dræbt og en Pige saaret, samt Bygningerne temmelig beskadigede.«¹⁴⁾

Og Kanonbaadene kunde tage Kampen op med Batteriet. »Vi maatte erkende, at Danskerne havde gode Artillerister. Alle Bomberne slog ned i Bygningerne«, skriver en Deltager paa tysk Side.

I et Brev, dat. Assens 2. Juli, fortæller Redaktør Kock: »Her vækkedes vi i Morges Klokken 3—4 af en Kanonade, der drog os ned til Bryggen. Snart indtraf en Baad under Krydstoldbetjent Glæser derovrefra hertil. Den havde ligesom andre danske Jagter ligget i Aarø Vig og var, ikke uden Fare for de fjendtlige Kugler, sluppet ud derfra. Nærmere inde ved Aarøsund laa en Kanonbaad Nr. 2 under Rander, og Skonnerten Delphin var ligeledes i Nærheden. I Morges Klokken 3 hilsedes begge Fartøjer af nogle Kanonskud fra Starnden. Det viste sig nu, at Tyskerne havde opkørt 2 Kanoner eller maaske flere ved Bygningerne i Aarøsund. Rander blev liggende med sin Baad, medens Delphin gik Østen om Aarø og Syd fra atter ind i Sundet for bedre at naa de fjendtlige Strandvagter. Kanonaden varede fra Klokken 3—5. Man paastaar, at der paa Fjendens Side har været noget Tab. Nis Lorentzen har begivet sig til Aarø.«¹⁵⁾

Da Skydningen begyndte, stillede Freischärlerne og Folkene fra Færgekroen sig bag den modsatte Gavl af Færgehuset for at være i Sikkerhed. De stod i en lille Forstue. Pludselig slog en 68 Pd. Bombe ned i Gulvet midt iblandt dem; men en Mand sprang hurtig hen og slukkede den. Bomben var gaaet gennem Døren i Facaden og 2 Mellemvægge og ramlede saa ned i Forstuen. Folkene fra Færgekroen blev bange og løb bort, mellem dem var Fru Frederici. En Officer vilde holde hende tilbage, men maatte selv søge Læ bag Laden for en ny Bombe. Lidt efter hørte han en ung Pige fra Gaarden, Minna, klagende raabe: »Madammen! Madammen!« Han sprang hurtig til. I en Grøft bag Laden laa Fru Frederici. Hendes Klæder brændte. Hurtig vendte han hende om og saa da en stor, rød Plet paa hendes venstre Side. Bomben, han havde søgt Læ for, var sprunget, og et stort Stykke havde ramt hende. Han raabte efter Hjælp; men først nogle Minutter efter, da der var sprunget endnu to Bomber, kom Hjælpen. Hurtig blev Fru Frederici baaret ind i Vognporten og lagt paa en Vogn i noget Halm, og

der blev sendt Bud efter en Læge; men inden han kom, var hun død paa Vej til Øsby.

Endnu en Tid fortsattes Beskydningen, og alt blev ødelagt i Færgehuset og i »das Herrnhaus«. Folkene flygtede bort. Ogsaa Freischärlerne fandt det raadeligst at forsvinde og trak sig tilbage til Øsby. Kort efter gjorde Danskerne Landgang og hørte, at Fru Frederici var dræbt, hvad de dybt beklagede, og udtalte Ønsket om at følge hende til Graven.

Kaptajn Aldosser havde længe næret Ønske om at faa en Sammenkomst i Stand med de danske Officerer. Under sit forrige Ophold i Aarø Sund havde han sendt Indbydelse til dem, men havde faaet Afslag. Nu saa han igen en Anledning og sendte en Parlamentær ud til Skonnerten med Indbydelse til at deltage ved Begravelsen. Men Officererne stode ikke paa Freischärlerne. De vilde dog ikke synes fejge og sendte en ung Svensker i Civil til Begravelsen, der fandt Sted paa Øsby Kirkegaard den 4. Juli.

Efter Begravelsen ledsagede Kaptajnen Svenskeren ud paa Skonnerten og indbød personlig Officererne til en Sammenkomst. De efterkom Indbydelsen, og ved Ruinerne af Færgehuset blev der holdt et Gilde, hvortil Major v. d. Tann mødte i Spidsen for sine Officerer. Skønt Anretningen var ret mangelfuld, var Stemningen dog høj, dertil bidrog den rigelige Vin. Med Humøret steg Lovprisningerne over Modparten lidt voldsomt, og en af de danske Officerer holdt en Tale, hvori han under stor Moro titulerede v. d. Tann som »der Räuberhauptmann«, medens denne omgaaende kvitterede ved at kalde de danske Officerer »die dänischen Seeräuber«. Efter at have festet fra Klokken 11 om Formiddagen til Klokken 6 om Eftermiddagen skiltes man i bedste Venskab og med den Overenskomst, at Freischärlerne ikke maatte beskyde de forbisejende Koffardiskibe. Til Gengæld maatte Danskerne ikke skyde paa Strandvagten (dette Løfte blev brudt af Preusserne).

Selskabet maa have passet Søofficererne, for næste Dag mødte Premierleutnant Sommer og Leutnant Rander igen.

General Wrangel blev vred, baade over, at Friskarerne havde indladt sig i Kamp med de danske Skibe, og over, at der bag efter var festet, og efter Modtagelsen af Kaptajn Aldosser Rapport udtalte han alt andet end milde Ord over Freischärlerne. Kaptajn Aldosser svarede i den Anledning: »Angribe dem maa vi ikke! Drikke med dem maa vi heller ikke! Hvad Djævelen skal vi saa med dem?» Imidlertid tog General Wrangel Kanonerne fra dem. Herover blev Kaptajn Aldosser meget vred og truede med at gaa sin Vej.

For at forsone den vrede Bajrer ankom en preussisk Leutnant Beelitz Natten til 7. Juli med et Batteri, bestaaende af 2 24 Pd. Granatkanoner og 4 12 Pd. Kuglekanoner. De 2 24 Pd. Granatkanoner blev opstillet i Færgegaardens Have, 30 Skridt fra Kysten, bag ved en Vold, bevokset med Buske. Kuglekanonerne stod lidt Nord derfor.

Klokken 4 om Morgenen kom en Melding fra Vagten, at et Dampskib var i Sigte. Det styrede ned til Kanonbaaden og opholdt sig der ca. 10 Min. og gik saa Syd paa.

Det var det lille Dampskib Odin, der var paa Vej fra Kolding til Als med en svensk Oberstleutnant Harzelius og hans Søn, de kom fra Hovedkvarteret i Viuf, samt en Del Krigsfanger, der skulde udveksles. Da Skibet kom paa Siden af Vagtskibene, spurgte Kaptajnen, om han kunde sejle gennem Sundet. Der blev svaret, at det kunde han sikkert. Vel havde man den 2. Juli haft Kamp med et Batteri ved Færgegaarden; men det var samme Dag trukket bort, og flere Gange i de sidste Dage var Skibe gaaet igennem uden at blive beskudt. Odin sejlede efter den Besked gennem Sundet. Men da Dampskibet var ud for Færgegaarden i en Afstand af ca. 1200 Skridt, gav Granatkanonerne Ild. Det første Skud gik over, det andet tog en Del af Skanseklædningen, det tredie ramte Kedlen, saa Skibet kom i Fare for at synke, og skoldede Maskinmesteren og en Matros

betydeligt. Skibet blev da sat paa Grund i Aarø Vig, Mandskab og Passagerer sprang over Bord og reddede sig i Land, medens Beskydningen fortsattes.

Kanonbaaden havde imidlertid nærmet sig og løsnet nogle Skud mod det fjendtlige Batteri; men da dette blev trukket bort, og det ikke var tilraadeligt over for det svære Skyts at trænge længere ind i Sundet, ophørte Ilden. Kanonerne var dog blot trukket hen i en anden Stilling og ventede der paa, at Skibe skulde komme Odin til Hjælp. Dette skete ikke, da Delphin løb Øst om Aarø til Sundets Sydside for at advare Skibe mod at gaa ind i Sundet.

For at bemægtige sig Odin sendte Fjenden en Parlamentær til Aarø til Kaptajnen paa Skibet med Ordre til at føre det over til den anden Side, da det ellers vilde blive ødelagt. Det kunde dog ikke lade sig gøre, da Skibet ikke kunde flyde; man huggede da Hul i det og lod det ligge.

Den danske øverstkommanderende, Kommandør Paludan, protesterede i en Skrivelse til General Wrangel over dette Brud paa Folkeretten. Odin var privat Ejendom — men det førte ikke til noget.

Skibet blev staaende paa Grunden til 21. September, da det blev slæbt til Odense, hvor det hørte hjemme. Passagererne og Krigsfangerne blev ført til Assens, derfra videre til Als.

Fra Haderslev fortælles, da Rygtet naaede dertil:

»Ved min Ankomst til Haderslev i Gaar Eftermiddags var Tyskerne helt ude af sig selv. Der var kommet Bud fra Aarø-sund, at Friskarerne havde skudt Skirner i Sænk, og Besætningen var druknet. General Wrangel og en hel Del af hans Officerer, Borgmester og Borgere fra Byen ilede dertil for at beskue Erobringen. Men lidt efter lidt kom den ene mere slukøret tilbage end den anden, og Sagen opklaredes, at det var den lille Bugserdamper Odin.«¹⁶⁾

General Wrangel skal skuffet have sagt, da han saa det lille Skib: »Kan I da ikke se Forskel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager.«¹⁷⁾

— — —

Det var Friskarernes sidste Bedrift. Den 16. Juli blev de becredret Syd paa til lige stor Glæde for Danske og Tyske. Selv de mest haardkogte Slesvig-Holstenere havde faaet nok af disse »Fædrelandskæmpere«, hvis Duelighed som Soldater var lig Nul, men hvis Lyst til Plyndringer havde gjort dem grundig forhadt. Som Bevis paa deres Evner i den Retning skal lige nævnes et Besøg, de, sammen med tyske Damer fra Haderslev, aflagde i Vonsbæk Præstegaard, hvor de opbrød Møblerne, udplyndrede dem og ituslog, hvad de ikke kunde medtage. Det eneste Klædningsstykke, der blev ladet tilbage, var en Præstekjole; men den var tilsølet. Man havde klædt en Kalv ud med den, ført denne ned til et Vadested, og der døbt den Frederik den Syvende. Præstens Tjenestefolk overværede, bagbundet, Scenen.¹⁸⁾

Noter:

- 1) Vort Forsvar 1891 Nr. 287.
  - 2) a) Friedrich af Schleswig-Holstein-Noer: Optegnelser.
b) Premierleutnant Melstedts Deltagen i Krigen 1848.
  - 3) Denne lille Enkelthed er overensstemmende med en mundtlig Meddelelse, jeg har faaet af Skrædder Jens Mogensen paa Aarø, der fortæller efter sin Fader, at man, for at fortælle paa Kutteren, naar de ikke kunde komme i Land, hængte et hvidt Lagen ud.
  - 4) Krigsministeriets Feltarkiv 1848—50. 1. a1. J. S. 17.
  - 5) Vejle Avis 27. Maj 1848.
  - 6) Som 4.
  - 7) Denne Episode er ogsaa fortalt mig af Skrædder Jens Mogensen, Aarø, fuldstændig samstemmende med den skriftlige Kilde.
  - 8) som 4.
  - 9) Krigsministeriets Arkiv, Feltarkiv 1848—50, 1, c1. 1. Pk. I. S. 9.
  - 10) samme Sted. 1. a 3. I. S. og U. S. H. P.
  - 11) Ifølge Skrædder Jens Mogensen havde Chefen endog lovet først at skyde Varselskud som Tegn paa, at Beskydningen begyndte.
  - 12) som 10.
  - 13) som 10.
  - 14) Aarh. Stiftstid. 8. Juli 1848.
  - 15) do. 7. Juli 1848.
  - 16) do. 10. Juli 1848.
  - 17) Skrædder Jens Mogensens Meddelelse.
  - 18) »Dannevirke« 20. Septbr. 1848.
- Andre Kilder:
Generalstabens Værk over den dansk-tyske Krig 1848—49.
Moltke: Geschichte des Krieges gegen Dänemark 1848—49.
Theodor Lüders: Denkwürdigkeiten zur neuesten Schleswig-Holsteinische Geschichte.

Dr. Ludolf Wienbarg: Darstellungen aus den schleswig-holsteinischen Feldzügen.

E. Erdemann-Bordasch: Die Freischaaren in Schleswig-Holstein.

Adolf Ipsen: Das Wasmersche Freicorps.

G. L. Martens: Tagebuch eines Freiwilligen des v. d. Tannschen Corps.

Wilhelm Hamm: Freischaaren-Novellen.

Valdemar Thisted,

digterpræsten i Højrup,

Af **H. Lausten-Thomsen.**

Det var alene en Fejl ved hans Tunge,
at rigtig Dansk han kunde ej sjunge.
Hans Hjerte og Lid var ægte danske;
Dem kunde Intet i Verden forvanske! —
(Valdemar Thisted: Kun et Ord.)

I bogen »Præstekald. En Samling af Breve, udgiven af Herodion«, findes der en prøve på »det her i Slesvig herskende danske Sprog«, en lille fortælling om »Hvorledes gamle Nis Jepsen Janichsen rejste ud for at søge en Pige, og fandt Mere, end han søgte.« I virkeligheden er der her føjet en mængde sønderjydske udtryk ind i en fortælling på rigsmål, og til denne fortælling føjer forfatteren en moral: »De maa ikke tro, den er til Moro og Lyst alene. De vil deri have lagt Mærke til en Mængde besynderlige Ord og Talemaader. Disse falde, ligesom af sig selv, i tre Klasser. Et lidet Antal stammer aabenbart fra Tydsken, et stort karakteriserer sig ligesaa bestemt som forældet Dansk, et meget betydeligt Antal, skjøndt under dansk Form, vil De forgjæves efterspore i den danske Tunge, saavel i Dialekterne som i Skriftsproget.

Hvad fremgaar nu heraf? Mon den historiske Kjendsgjerning, at det Danske i Tidens Løb har fortrængt det Tydske i Hertugdømmet, og at hine enkelte germaniserede Udtryk følgelig ere en Levning af den oprindelige Tunge? Nej, det Sprog, som nu hersker i Nord- og Mellemslesvig, er ikke trængt ind fra Danmark — derom vidner hiin Mængde af Udtryk, som ikke findes i det danske Sprog — men er født paa Stedet som en selvstændig dansk Dialekt, der endnu efter Aarhundreders, Man kunde gjerne sige, Aartusinders Forløb har bevaret sine Ejendommeligheder. Eller tør Nogen maaske paastaa, at de nævnte særegne Udtryk ere af tydsk Oprindelse? Skjøndt der

fra tydsk Side er gjort meget besynderlige Paastande, lader dette sig dog ikke vente.

Denne særegne, noksom karakteristiske danske Dialekt kalder jeg den angelske. Ligesaa lidt som der kan betvivles, at Saxerne jo have været en tydsk, maa der tvivles om, at jo Anglerne have været en dansk Folkestamme. Men Saxerne, med det umaadelige tyske Stammeverwandschaft i Ryggen, have til enhver Tid lige indtil vore Dage været dem for mægtige.«

Historien ved ikke ret meget om folkeslaget eller tjodet Anglerne; det meste er, at dets glanstid har ligget, før tyskerne blev til, og at det har værget Ejdergrænsen mod Sakserne, hvis folkerester efter Frankerkejseren Karl den stores blodbad på dem var med til at danne det tyske folk. Hvornår det danske folk som sådant har udsondret sig af goterstammen, hvad der har været før dette, ved vi ikke, og det ved ingen; men de teorier, Herodion her fremfører, svarer jo ganske til dem, vi kender fra vor tids historikere. Herodion har ikke stået tilbage for dem i fantasi eller kombinationsevne.

Han er den samme som præsten Valdemar Thisted, i hvis bøger netop fantasien, billeddannende evne på grundlag af vidtstrakte religiøse, nationale og sociale interesser er det blivende og det bærende. Kristian Arentzen skriver i sin bog, »Danske Digtere« om ham:

»Han udmærker sig især ved en varm, skjøndt af og til overspændt Følelse og livfulde, men tidt altfor udpenslede Naturskildringer, der, i Forening med Reflexioner, indtage en uforholdsmæssig stor Plads i hans Arbejder.«

Det, morsomste udslag af denne skabende indbildningsevne er vistnok bogen »En Vandring i Syden«, som han udgav i 1843 under navneskjulet Emanuel St. Hermidad, på et tidspunkt da han endnu aldrig havde været udenlands. Det havde han ikke haft råd til. Faderen var student og løjtnant, da han kort før sønnens fødsel giftede sig, senere en yndet vækkelsesprædikant i København og selv en frodig forfatter. Valdemar Adolph Thisted var født i Århus d. 28. fe-

bruar 1815, blev student fra Århus katedralskole i 1833 og tog, efter at han i nogle år havde været huslærer i Jylland, teologisk embedseksamen i 1840. I nogle få år var Thisted skolebestyrer i Skanderborg, havde en kostskole »for de reale videnskaber«, men hans længsel stod til den vide verden, og han nærrede den så flittigt ved læsning af rejsebeskrivelser, at han i året 1843 kunde udgive sin bog om »En Vandring i Syden.« Som forfatternavn angav han for denne bog og en lang række følgende Emanuel St. Hermidad. Den rejse, han således i forvejen havde fortalt om, udførte han i de følgende år, og da han i 1846 var vendt tilbage og blevet adjunkt ved den videnskabelige realskole i Århus, udsendte han sin første store roman »Havfruen«. I sin form er den stærkt påvirket af Søren Kierkegaard. Tre venner færdes ved Génèversøen, bliver vidne til en ung kvindes jordefærd, da denne har taget sig af dage, og under det stærke indtryk deraf fortæller den ene, som hedder Møller, indholdet af et manuskript, som en gammel skoleven kandidat Kessing har overladt ham, efter at han selv havde fået det af en slægtning. Det er altså en hel række forklædninger, Thisted lægger imellem sig selv og sit emne: Emanuel St. Hermidad — Møller — Kessing — fortælleren: ingen skal komme og pådutte forfatteren romanens meninger. En ung mand lever dels i det virkelige liv, hvor overlæg og tanker råder, dels på havets bund hos den dejlige havfrue Elga, hvor følelser og indskydelser har magten: »Jordmennesket kan hæve sig over hele den ham omgivende Verden og tumle sig i Ideernes Sphære, leve mellem Begreber, som have friggjort sig fra Støvets tunge og uædle Byrde, på Tankens Vinger ransage hele den jordiske Tilværelses Hemmeligheder og Himlenes mysteriøse Helligdomme — Havmennesket derimod er kun Herre over Tanken og Begrebet, for såvidt som de er knyttede til og sandsynliggjorte ved legemlige Genstande. Det kan ikke løsrive sig fra Støvets Verden, ikke bevæge sig i den abstrakte Tankes Regioner, ingen Forestillinger have om det, som ikke kan begribes gennem Sanserne.

Kun så meget ved det, at der gives en åndelig Verden uden for den sandsynlige, at der gives en Evighed uden for Timeligheden«.

Der er i bogen ikke få meget smukke skildringer og fint fortalte enkeltheder; men den efter-Hegelske filosofi sprænger alt for tit æventyrets ramme. Det er tankedigtning, der skildrer to modsatte sider af menneskers tilværelse, æventyret taget i filosofiens tjeneste,

Valdemar Thisted sendte H. C. Ø r s t e d sine to første bøger og fik et langt brev til tak, hvori Ørsted udtaler sin venlige kritik. Han skriver bl. a.: »De henhøre, uagtet det dem Ejendommelige, til en poetisk-philosophisk Tænkemaade, hvorover jeg endnu ikke har kunnet fatte en Dom, til hvilken jeg selv følte en fuldendt Tillid. Indtil videre er jeg bleven staaende ved denne Mening, at den hele Tænkemaade vel indeholder en skøn Stræben til at give Poesien det højeste Sving; men det forekommer mig, at deri fremtræder altfor megen filosofisk Menen, som ikke stiller sig i klare Skabelser for den indre Anskuelse. Med andre Ord: Den filosofiske Tankeform træder mig altfor meget frem i dette Slags Poesi og indtager altfor meget Rum. Digterens filosofiske Tanker maae ikkun skimte frem i Digtningen, og det ikke fordi han har fattet det Forsæt at udtrykke dem; men fordi Digtningen ved sin egen Naturs Nødvendighed fordrer det. Digter Personerne saaledes, at de næsten heelt igjennem maae tale filosofisk, er man i meget stor Fare for at skabe unaturlige Væsener....

Fortællingen medfører i Vandringerne, at Beskrivelsen over nærbeslægtede Naturforhold komme særdeles ofte igjen.. Endskjøndt hver kan have sit Ejendommelige, faae de dog et Udseende af Gjentagelser, som ikke er Nydelsen fordeelagtig.«

I 1849 udkom »T a b t o g v u n d e n, en Skildring efter Livet, støttet på en Rejsedagbogs Papirer ved Emanuel St. Hermidad«, et værk på 1126 sider, ledsaget af litografier fra Luzern og Rigibjerget. Bogens handling foregår i Svejts, og den gør rigelig brug af forfatterens oplevelser på hans første rejse,

men i formen er den en roman, lidt sødladen for vor tids smag både i de mange brede landskabsbilleder og de optrædende personers udtryksmaade. Hvis ikke der paa mange måder lå så dyb en alvor, så flittigt kunstnerisk arbejde i enkelthederne bag hele fremstillingen, vilde bogen vel endogså kunne virke ufrivilligt komisk på læseren; men stærkere gør dog sprog og form indtryk af at være overdraget af en overleveret adel, der nok kan være lidt trættende, men samtidigt dragende; alle Thistedes bøger, ikke mindst »Tabt og vunden« har denne aldersmodningens klædelige dragt. Man kan naturligvis i vor tid ikke læse om en mand med hjemvé, at »han kvæler sin Sjælesygdom«, uden at man tænker på, at bogen er et par menneskealdre gammel, og det er vel også netop denne hurtigt forældede, let opstyltede udtryksmåde, der har voldt, at Thisted næppe eller næsten ikke læses mere.

Det er ikke især ordforrådet — selv om vi f. eks. ikke vilde bruge ordet »glindsende« på samme måde og så tit som Thisted — men snarere hele tonen og stilen, der er blevet en anden og jævner. Vor tids forfattere nærmer sig bevidst mere og mere det talte ords form. Thistedes brede og svulmende skildringer af svejtsiske landskaber er tit overmåde smukke, selv om de i dag synes gammeldags. Det er let at forstå, at romanen om de to svenskeres kærlighed, der er flettet ind i rejsens oplevelser og med dens for os sødladne, ordrige spænding kan minde om datidens følsomme damelitteratur, har kunnet finde tusinder af læsere; de har på samme tid kunnet glæde sig over natur- og folkelivsbilleder, troværdigt og male-risk udpenslede, og over to elskendes stride sind og genvordighed.

Et par sætninger fra et billede af den sydlige del af Vierwaldstättersøen giver Thistedes stil og sprog i naturskildringerne: »Søen er derfor her kun en vild Kløft, hvis tungsindige Mørke alene viger for Middagssolens Glands, hvis dunkle Skygger, især ved Aftenstid, minde om Styx og Dødens sørgelige Rige. Men Karakteren er stor og ophøjet; Gemyttet rø-

res i sine inderste Dybder. Alvoret dukker frem af Sjælen; men den blide Melankoli kaster sit Slør over de strenge Træk. Hjertet bæver ved disse skumle Kløfter, disse golde, frygtelige Kyster; Hovedet svimler ved disse bratte, himmelragende Fjeldvægge, der truende hænge ud over den skrøbelige Baad; — men Aanden triumferer over denne Naturens vilde Majestæt, Materiens mørke Skrækk billeder, — og Rædselen bliver til Vellyst.« Thisted giver et naturbillede, men lader det ikke tale på egen hånd; han tyder det, uden at han gør det tydeligere; forfatterens sind og naturens indtryk på dette vises klarere igennem hans lærde ordrigdom end selve naturen. Det er refleksionerne, Arentzen taler om, der indtager en uforholdsmæssig stor plads.

I denne store bog, hvor poësiens blå blomst hvert øjeblik dukker op igennem filosofiens slyngede perioder og skildringens bredde, findes også den lille sang, der af alt, hvad Thisted har skrevet, trængte længst ud i hans folk, digtet »Min vaagne Drøm«: »Naar Solen ganger til Hvile«, hvis blide, vege ord i årtier har været yndet sang, og som man endnu ved århundredskiftet altid kunde møde som aftensang ved siden af Ingemanns vers. Hele bogen er en hymne til Svejts's overlevering, frihed og skønhed, men:

»Et Hjem har jeg, et Fædreland, — og jeg elsker det; det skal gemme mit Støv. Overalt i den vide Verden kunde jeg leve; men døe i Fred kunde jeg alene i mit Fædreland.«

Ogsaa om »Tabt og vunden« foreligger der en udtalelse af H. C. Ørsted i et brev til Thisted af 26. januar 1849: »Naturskildringerne deri have stor Klarhed og Friskhed; man reiser med Deres Reisende. En ædel Sands for Det, som giver Tilværelsen sit sande Værd gjennemtrænger det Hele. Beskrivelsen over Kamplegene er, som allerede offentligt er bemærket, i Sandhed episk. Besøget i Hulen er udmærket lykkeligt beskrevet og har en stor Virkning. Fortællingen om Beatrice er allerede for sig en fortryllende Idyl, og er saa godt indlemmet

i det Hele, at man kun meget uegentligt vilde kunne kalde den en Episode.

Men De vil sikkert spørge, om jeg Intet har at bemærke imod Digtet; og De vil næppe skænke mig Svaret. Jeg hører hyppigt indvende, uagtet Digtet vinder stort Bifald, at der altfor ofte kommer Beskrivelser igjen over meget beslægtede Gjenstande; ganske kan jeg ikke forkaste denne Indvending. Vel seer jeg klart, at der med Hensyn til de fleste af disse Beskrivelser kan svares, at de høre til det Hele, og i Virkeligheden udkræves til at anskueliggjøre os den Egn, der er Begivenhedernes Skueplads; og de have virkelig gjort mig det muligt i Aanden at bereise Vierwaldstädtersøen og dens store Omgivelser og derved at faae en saa levende Forestilling om den, som jeg næppe vilde have ventet af en Beskrivelse; men det ligger i Sagens Natur, at Beskrivelser over Landskaber, om og saa i sig selv mesterlige, i Længden trætte.«

Snart efter at han havde taget sin embedseksamen, havde Valdemar Thisted i oktober 1840 giftet sig med Henriette Hansen, søster til maleren Constantin Hansen; men ægteskabet var ikke lykkeligt og varede kun kort; alligevel kaldte hjem og fædreland altid ad ham, og ganske svarende til de sidst anførte ord af »Tabt og vunden« er hele tankegangen i hans næste lille bog »Danmark bestaaer dramatiske Scener, tilhørende Fortiden, indviede af Nutiden« (1849), der omhandler Uffesagnet og er »Helliget Kongen og Folket«. Den indledes med nogle ord »Til Læseren: »Danmark bestaaer!« maa vistnok mindre betragtes som et Produkt af Digterens skabende Villie, end som et Digt af selve Historien, som et Impromptu af Tiden, der søger sin Hjemmel i den almindelige Folkebevidsthed.«

I »Havfruen« taler en gammel havmand om menneskene, der »skulle leve, naar vi alt i lang Tid ei mere see Bølgerne rulle«, et særdeles naturligt Udtryk i en havmands Mund; det tager forfatteren til »Danmark bestaaer« med over i sin bog

om Uffe ,og lader det blive bogens omkvæd: »Og Danmark vil staae, mens Bølgerne rulle!«

— »Og ofte skal Danmark stande for Fald; —
Men naar alleryderst er Nøden,
skal stedse der findes i Skjoldungers Hal
en Kæmpe, — som værner mod Døden.
Og Danmark vil staae, mens Bølgerne rulle.«

Allerede ved Christian VIIIs død havde Thisted brugt et lignende billede; han hilser Frederik VII, folkets mand med en spådom:

»Medens Jorden har et Bo,
Medens Havet har en Bølge,
Skal dit Minde fredes tro,
Og dit Navn skal Hæder følge.«

Nu lader han det atter stå som hilsen til den Uffe og lader det lyde fra den Uffes mund, der synes et billede på den samme konge, som Valdemar Thisted flere gange priser i sine digte som frihedens giver:

»Og Drotten blev en Kæmpe,
han rakte Folket Haand,
og slog foruden Lempe
i Uffe Spages Aand.«

Foreløbig udnyttede han dog sine rejsedagbøger videre i »Episoder fra et Reiseliv« og et lille bind »Eventyr, Skizzer og Sagn«, der begge udkom 1850, og hvoraf den sidstnævnte bog vel er den svageste i hele hans produktion. De tre første af bogens fortællinger havde i forvejen været trykt i »Københavnsposten« eller »Gæa« og har næppe nogen værdi ud over dagbladsunderholdningen. Fra samme år er digtet »Ørkenens Hjerte«, der af samtidens kritikere blev kaldet »mislykket«, men som dog i velformede vers rummer nogle kraftige billeder ved siden af overdreven følsomhed og adskillig fladhed:

»Naar Beduinen jager gennem Ørkenen paa
 Sin vingelette Hest, han altid standse maa
 Et lidet Øieblik i Palmeskovens Ly,
 For Bønnens Ørn at lade stige over Sky.
 Men Helgenen modtager Ørnen i sit Skjød,
 Hvorhen der intet naaer af Verdens Sorg og Nød,
 Og sender Duen ned med Trøstens Olieblad;
 Den bygger i den dødeliges Hjerter glad.
 Men Beduinen springer atter paa sin Hest,
 Og jager over Ørknens Flade som en Blæst,
 Tredobbelt hastig imod før, thi Badets Tvæt
 Og Bønnens Ild har gjort ham stærk og fri og let.«

I 1853 udkom derefter den store »Sirenernes Ø, en romantisk Skildring af Valdemar Thisted« paa 718 sider i to dele.

Af alle Thistedes bøger er »Sirenernes Ø« den, der bedst har modstået tidens tand. Selv om også den hist og her er præget af alderen, selv om den synes følsommere, end man ret vel kan tillade sig at være i vor tid, er dens naturskildringer så personlige, dens fortællinger fra Capris overlevering så rige, dens handling så indtagende, at den endnu i dag kan læses med ublandet nydelse. Det er i første række Capris natur og historie, der er bogens emne, alle sagnene om kejser Tiberius, bjerge og grotter, folkelivet, alt det, der fængsler den fremmede; men det er føjet ind i en romans ramme med stor behændighed, så handling og sted smelter sammen til en sammenhængende række, tit særdeles skønne enkeltbilleder.

Thistedes næste større værk er det romantiske drama »Hittebarnet« (ligeledes under fuldt navn), fra 1854 om ridder Axel Grubbe, der efter 8 års forløb vender hjem fra sin valfart til østen og ikke stoler på efter de mange år at genfinde sin hustru, som han forlod hende. Det er hende, der er hittebarnet, en siciliansk fyrstedatter, der strander på en fremmed kyst og bliver Axel Grubbes brud. Hun kender straks den hjemvendte ridder, men venter fem lange akter, inden hun byder ham velkommen. Dette versedrama er vel — ved siden af »Ørkenens Hjerter«, den eneste af Thistedes bøger, der ikke er tankedigting.

Her er ingen problemdigtning, kun troskabs pris og Ingemannsk efterklang, et ubetydeligt, men særdeles nydeligt versedrama.

Endnu optager Thisted sine italienske emner i »Neapolitanske Aquareller«, en samling rejseskildringer, der udkom 1854, men med årstallet 1855, og i romanen »Familjeskatten«, det vil sige slotsherrens datter i Apenninerbjergene, den nye danske slotsejers brud, der med ham genoprejser slottets gamle herlighed.

I året 1853 blev realskolen i Århus nedlagt, og Thisted blev afskediget i nåde og med ventepenge. To år senere blev han udnævnt til sognepræst i Højrup i Tørninglen provsti under Ribe stift, og hans oplevelser i dette embedes første år er emnet for hans i 1858 (med årstallet 1859) udgivne bog »Præstekald. En Samling af Breve, udgivne af Herodion«. Han havde den gang kun været næppe 3 år i embede, og det er ganske tydeligt, at de breve, der her gengives fra præsten i Hvilsted, på det sandfærdigste afspejler Højruppræstens egne oplevelser. Kejtet og med forudfattede meninger kommer han til den fremmede menighed for at blive dens åndelige leder; men han savner forudsætningerne:

»Hvor urimeligt, hvor uforsvarligt tillige, at ansætte heelt uerfarne Mennesker i saa betroede, vigtige og ansvarfulde Embeder som de hellige Sjælesørgerkald! Fattes alene, at med Uerfarenheden Ungdom skulde være forenet, for at Urime-ligheden skulde være fuldkommen. I vore Tider kan der dog ikke føres Anke over den unge Alder; de fleste Kandidater opnaar ikke Kald førend efter 12 til 18 Aars Forløb. De have altsaa fuldkommen traadt deres Børnesko. Men hvad have de fortaget sig i disse 12 til 18 Aar efter deres akademiske Prøve? De fleste have privatiseret som Huuslærere, Institutbestyrere, Oversættere, politiske eller æsthetiske Skribenter; Mangfoldige, til Exempel behøver jeg kun at anføre mig selv, ere aldeles komne bort fra deres oprindelige Livsfag. Med hvilken Fordannelse træde nu disse Mennesker, naar Turen engang kommer til dem, ind i Kaldet, det vanskeligste af alle? De have de-

res theologiske Skolekundskab, for saa vidt som denne i den langsomlige Tid ikke er bortdunstet. En Enkelt har strax efter den akademiske Prøve gaaet Pastorseminariet igjennem; men de Allerfleste vide næppe, hvad Pastoraltheologi har at sige. Nogle Faa have engang erhvervet sig nogen Øvelse i at prædike og katechisere; Mængden har ved de lange og usikre Udsigter til Befordring end ikke bekymret sig herom. Endelig bliver den gamle Kandidat befordret. Uvidende, uøvet. uerfaren, som han er, bliver han indsat i Embedet og overladt ganske til sig selv. Han har intet Begreb om, hvortil han gaaer ind; han har næppe engang det nødvendigeste Kjendskab til den herskende Ritus, ikke at tale om de gejstlige Forordninger og det præstelige Ansvar. Og dog hviler alting paa ham, han er, navnlig paa Landet, ligesom den Axe, hvorom Alting drejer sig og som skal sætte Alt i Bevægelse. Han, som er sat til at lære, opbygge, styrke, trøste Andre, skal nu først til at lære selv, til at forsøge egen Svaghed, til at finde sin rette Trøst. Held ham endda, hvis han i denne Trængsel tager det støvede Gudsord frem og gjør det til sin Lov, sin Visdom, sin Støtte under Hjælpeløsheden, Tvivlen og Forvirringen! En Mester, en Fader skulde han være for de ham betroede Sjæle; han er en Lærling, en Fant, en elendig Begynder, og maa prøve og samle og fuske sig frem i alle Dele, de aandelige saavel som de verdslige. Han veed hverken ud eller ind; han blotter sig ved hver en Lejlighed. Han har fra Grunden af nedbrudt sit Embeds Værdighed og Autoritet, førend han lærer at kjende dets Pligter,

Og blandt alle disse Mangler er det ikke den ubetydeligste, at han for det Meste slet intet kjender til Folket, som det i Almindelighed findes, til dets Natur, Tænke- og Handlemaade, Trang og Stræben, Dyder og Svagheder, at han intet Begreb har om, hvorledes han skal omgaaes det, paa hvilken Maade han skal tage det, hvorledes han bedst vinder dets Tillid og Yndest. Og ligesaa ringe et Kjendskab, han har til Folket, ligesaa ringe er hans Kjendskab til Landlivet og Landboforholdene overhovedet. Han kommer ikke alene ind i et fremmedt Kald,

men ogsaa ligesom i et fremmedt Land, blandt et fremmedt Folk, som ikke forstaaer ham, og for hvilket han ej kan gjøre sig forstaaelig?»

Saa ærligt lader præsten i Højrup sine erfaringer skinne igennem brevene i »Præstekald«. Brevenes indhold er netop disse oplevelser, den tit noget prædikende fortælling om, hvorledes præsten igennem en aandelig krise lærer at blive menighedens tjener. Han fortæller en utrolig masse om tiender og ofre, om mistro fra menigheden, om misforstaaelser og mistillid; men lidt efter lidt lærer han ogsaa at se befolkningens gode sider. Der er en hel række fornuftige skildringer af sæd og skik, forfatteren har sans for befolkningens særlige egenskaber, men han er en fremmed, har ondt ved at finde sig til rette derude i Vestslesvig. Skal han bare ind til Ribe, er det en stor og lang rejse. Men bogen virker ved sin usminkede ærlighed i beretningen om en ung præsts timelige og åndelige vanskeligheder i en fremmed sønderjydsk menighed. Og så ender den, som en roman skal: For sin sundheds skyld har præsten været en rejse i Svejts — det har han endnu været i alle sine bøger —, og da han vender tilbage, er det til »de gode, kjære Mennesker« i Hvilsted, og så er alle hindringer ryddet til side, for at han kan gifte sig med den yndige Thyra, han hidtil har ment at måtte give afkald på for sit embede og sin præstegernings skyld.

»Præstekald« er på ingen måde nogen ubetydelig bog; netop ved sin oprigtighed har den måttet virke stærkt på samtiden, og man undrer sig ikke over, at den gav anledning til kritik og modkritik i aviser og pjecer; men i dag læses bogen vel kun af historisk interesse — for forfatterens skyld eller for den egns, han skildrer i brevene. Opholdet i Højrup har virket stærkt på Thisted, han blev der endnu i nogle år, ialt i 9, indtil 1862; men hans navn og gerning synes nu ganske udsløttet i sognets hukommelse.

Thisted giftede sig anden gang i 1853 med Elisa Otilia

Rasmussen, datter af en regimentsdyrlæge i Århus og levede i et langt og lykkeligt ægteskab med hende.

På dette punkt afviger altså skildringen i »Præstekald« fra hans egne virkelige oplevelser; men han siger selv, at »der er få bøger, som mere end denne udgå fra personlige forhold og holde sig til virkeligheden;« det er sit eget livs kamp og strid, han skildrer, for derigennem at hæve sig op over dagligdagens bekymringer og stille sig frit i den gerning, han selv værdsætter så højt, at hans ord kan synes alt for selvbevidste og hans skikkelse hovmodig. Endda ligger den Kierkegaardske tanke om selvfornægtelse og selvudslættelse bagved, men uden Kierkegaards stærke fastholden og følgestrenges dybde. Selvfornægtelsen får præsten i Hvilsted til at give afkald på den elskede Thyra; til belønning for denne forsagelse får han til sidst lov til at gifte sig med hende!

»Præstekald« betegner en overgang i Valdemar Thistedes digtning; rejseskildringerne trænges i denne og endnu mere i de følgende bøger til side af theologiske og kirkelige emner. Den rejsende Emanuel St. Hermidad er afløst af landbypræsten Herodion, og denne efterfølges af religionsgrubleren og — fantasten M. Rowel. Først kommer dog tre hefter med »Søgnedagsprædikener af Præsten i Hvilsted«, et bind digte i 1862, især optryk af vers, der i forvejen findes spredt i hans bøger, og en række noveller i dagblade og tidsskrifter (»Dannebrogssløjfen«, »Slavinden«, »De to Spioner« o. fl.) I året 1862 blev Thisted forflyttet til Tømmerup ved Kalundborg. Herfra udgav han den bog, der mere end nogen anden skulde henlede opmærksomheden på forfatteren.

Det er: »Breve fra Helvede, udgivne af M. Rowel«, og på bogens titelblad står ordene fra Lucas 21, 36: »Derfor våger og beder til enhver tid, at I kunne agtes værdige til at undfly alle disse ting, som ske skulle, og til at bestå for menneskens søn!« og i en fortale skriver forfatteren, at han har den overbevisning, at disse breve »vilde blive mange til

Frølse og kun enkelte til Fordærvelse .... At de hos mange ville foraarsage Uro og Pine, volder mig ingen Bekymring. Det er tværtimod mit Haab, at det maa komme til at gaa dem igjennem Hjerterne, og at de bævende maa komme til at spørge: — Ak, hvad skulle vi gjøre? — Svaret er givet og det er klart: — Omvender Eder og tror Evangelium!»

Meningen med brevene er altså, at de skal blive en drivkraft til omvendelse, et billede af utålelig gru og rædsel. Vel er det fra dødsriget, ikke fra det endelige helvede efter dommens dag, at brevene tænkes sendte til den afdødes ven ved hjælp af gengangere; men hovedtanken er alligevel, at der tales fra et pinselens og straffens sted. »Gjennem Tiderne har der forplantet sig en folkelig Tro paa Himmelbreve. Blev disse samlede, vilde de udgjøre en ikke saa lille Codex. Helvedbreve fortjene under alle Omstændigheder den samme Tiltro.«

Der er en ualmindelig indbildningsevne i disse breve, det er rædselsfulde ting, der fortælles; men helt følgestreng er forfatteren dog ikke. Selv om alt er forfængeligt i hans Helvede, saa er det dog »en sand Lise at komme ud af Sværmen«, så ynkes dog den ene over den anden og nænner ikke at sige ham, hvor han er, så glæder brevskriveren sig dog over et dejligt digt og gotter sig over en lumpen adresse. Så har forfatteren dog ikke evnet at skildre idel lidelse og lutter ynke, ikke et helt Helvede.

I alle Thistedes bøger er svagheden, at handlingen ikke er tankerigt bygget, at forfatteren indføjer for lange og brede betragtninger, prædikener, naturskildringer, indskudte smaa-fortællinger, der tager interessen bort fra bøgernes hovedtanke og egentlige indhold. Det viser sig ikke mindst i »Breve fra Helvede«, der brudstykkevis afslører brevskriverens historie, omgærder den med religiøse betragtninger og lader den ganske hvile i lange kapitler, for at forfatteren kan udøse sin vredes skåler over sine fjender. Der er først kritikerne. De havde ellers fra først af været ham meget venlige; allerede da »En Vandring i Syden« udkom, havde P. L. Møller skrevet,

at de episke dele af hans værk hørte til det ypperste, den danske nationallitteratur havde frembragt; men nu er Helvede fuld af recensenter: »De leve og aande kun for at finde Fejl, og, hvor saadanne ikke ere til at see, for at hitte paa Fejl, hele Livsprocessen i dem gaaer op i at sanke Galde«... »Vi have her en god Deel af disse Recensenter af Faget. Man undviger dem ligesom gale Hunde; thi de ere saa bidske som nogensinde, og udgjøre een af Helvedes værste Plager. »Noget væmmeligere Syn end een af disse pimpende Journalister kan man ikke tænke sig.« Dagbladene går det ikke meget bedre; men værst går det dog Slesvig-Holstenerne og Tyskerne i almindelighed. Typisk i så henseende er det, at Kong Abel må følges med den første brodermorder Kain, og det synes lige så meget som af mordet på Kong Erik at være følgerne af, at han »lagde Grunden til Sønderjyllands Fortrydskelse. Og, hvad der næsten var værre, han aabnede tysk Aand og Sæd og Tænkemaade fri Adgang, ikke alene til Sønderjylland, men ogsaa, da han senere blev Konge, til hele Danmark«.

Den døde sidder og taler i Helvede med en tysk professor i historie: »Denne Professor var een af dem, der af Historien for godt Kjøb kunne faa alt muligt ud, hvad deres egen eller Folkets eller en højstæret Fyrstes Lidenskaber og Lyster maatte finde ønskeligt. Stikker det en Partikel af et Folk at rive sig løs for at danne en souveræn Stat for sig, saa forstaa de i en Hast af skimlede og mugne Papirer at udfinde en Statsret, i bedste Form, som autoriserer Oprøret. Faaer en hel eller halv eller blot en Duodez-Fyrste Lyst til et Stykke Land, er det dem en smal Sag at bevise Allershøjstsammes utvivlsomme Arveret til Landet. Der er intet umuligt for deres dybe Lærdom, naar Lysten driver, Guldet lokker. Sort gjøre de i en Haandevending til Hvidt, og Hvidt til Sort, — og saa til Hvidt igjen, om forlanges. Dette Sidste er deres allerstørste Kunst. Naar det Resultat, som de ved dybe Granskninger have udfundet og slaæet fast som den ubetingede, urokkelige Sandhed, ved et Puds af

Skjæbnen ikke længer viser sig hensigtsvarende, saa gjøredes, uden i mindste Maade at føle sig generede, Tingen om igjen, og komme til stik modsat Resultat, der nu er ligesaa sikkert og urokkeligt, som nylig det foregaaende var. Det vilde være et Tegn paa sædelig Fordærvelse, at yttre Tvivl derom.

Et andet sted skildrer forfatteren »en vis stor Nation, som jeg ikke udtrykkelig vil nævne. Jeg vil ingen blamere; og dette Folkefærd synes desuden ved Siden af sine store Skrøbeligheder at besidde en heel Del saare agtværdige Egenskaber. Jeg har aldrig kunnet blive klog paa disse mærkelige Meenskaber. De allerstørste Modsætninger synes forenede i deres Karakter. Med Vinding og Fusentasteri forbinde de den dybeste Grundighed, med Føleri, med Hovmod og Pral et jævnt, hjerteligt Væsen, med Løgn og Svig en exemplarisk Redelighed og Trofasthed, med fejsk og lav Undertrykkelse et tappert, ridderligt Væsen. Efter denne Beskrivelse, antager jeg, maa Du nødvendigviis kjende dem.

Men hvorledes det nu end forholder sig med disse Modsætninger, saa meget er vist, at disse Mennesker have en mærkværdig Gave til at gjøre sig forhadte, hvor de kommer hen. Thi overalt ville de føre det store Ord, give Tonen an, være de raadende. De tro nemlig fuldt og fast om sig selv, at de som et Slags udvalgt Folk have faaet den Mission at kultivere alle andre Folkefærd i Verden, at lære dem, hvad der er Sandhed og Ret, Dannelse og gode Sæder.« . . . »Nu maa det vist tilfulde være Dig klart, hvorfor der af denne Nation er en saa uforholdsmæssig Deel Literater i Helvede.«

Naturligvis er der skarpe domme også over andre; der fortælles om Jødernes stad, Muhamedanernes og Mormonernes stæder, inquisitionens by og politikernes stad, der stadig er under bygning og aldrig bliver færdig.

Men alt dette synes kun biformal for forfatteren; først og fremmest vil han skildre dødsrigets ubeskrivelige og håbløse ulykker. Eller er der endda håb? Brevskriveren har elsket den rene og uskyldige Lilli, det er hinsides svælget og i Paradi-

set: »Kan jeg være ganske forladt af Gud i dette ubrødelige Samfund med een af hans Hellige? Jeg veed, at hun tænker paa mig, ligesom jeg paa hende. Ja, hvad mere er, jeg veed, at hun elsker mig, om end kun med en Søsters Kjærlighed. O, hvad skal jeg sige? — Kan Gud være Fader, under saadanne Kaar: Søsteren i Himmerige, Broderen i Helvede, evig fortabt?«
.... »Igjenem hele Helvede gaar der en Anelse om Muligheden af Forløsning og Frelse.«

Denne tunge og alvorlige bog vandt stor udbredelse og kom i Danmark i fire oplag, i Tyskland til trods for dens hvasse omtale af dette land og dets folk i henved en snes; nu læses heller næppe der mere Valdemar Thistedes ejendommelige forsøg på ved at skildre Helvedes gru at skræmme mennesker ind på kristentroens himmelvej; men det kaldte både på nyfigenhed og noget i lighed med den gamle tragedie både på angst og medlidenhed. Det er vel forklaringen på, at denne bog, hvis kunstform synes så svag, dog vakte så stor opmærksomhed og for en tid gjorde Thisted til landets mest omtalte og til en af dets mest læste forfattere.

Endnu en bog udsendte Thisted, den sidste i en lang række fra 25 års virksomhed, »Høgholt«, en Julefortælling af M. Rowel, Udg. af »Breve fra Helvede« 1868. Den har et langt lysere skær end brevene; ironien og bitterheden findes ikke i den; men der er samlet en række legender og omvendelses-historier i en løs ramme, lidt sødlige, men vel fortalte, undertiden docerende i præstetone, men også undertiden blide og skære, en julefortælling i juletone.

Det blev Thistedes sidste bog; et uheld tvang ham i 1870 til at søge sin afsked fra præstegerningen. Han faldt og slog sit knæ, så han ikke mere kunde gå og aldrig mere kom til det.

I 17 år boede han på Frederiksberg; hans svagelige hustru var lam og lå i de mange år til sengs. Børn havde de ikke, og selv færdedes han kun i rullestol.

Hans sind var bittert, han syntes ikke, at han indtog den plads i dansk digtning, som han kunde gøre krav på, forstod

ikke selv, at han aldrig havde nået det store, fordi han hilledes af enkelthedernes mængde. Hans teknik svigtede, i særdeleshed lærte han aldrig at begrænse sig. Skrev han en roman, så fyldte rejsebeskrivelserne for meget, så glemte han handlingen for tendensen, fortællingens tråd måtte vige for prædikantens tale. Hans indbildningsevne, hans rige følelse, hans store kundskaber og betydelige sprogkunst måtte synes at give mulighed for en litterær virksomhed af større blivende betydning, end det lykkedes Thisted at skabe; nu gik det således, at de meget tit smukke enkeltheder kvaltes i den brede fremstilling. Det hele blev som en have, der er rig på blomster, men hvor ukrudt vokser op og skjuler deres skønhed. De skønne enkelte vækster ses ikke igjennem den yppige sammenvoksning, og havens gange er næsten spærret af burre og bynke.

Thisted så selv de enkelte blomsters skønhed, hans øje var opladt for naturens skiftende billeder, han vævede dem sammen til og ind i store og spraglede tæpper. Hans stemninger spejledes i naturen, hans tanker i de menneskesind, han fortalte om; men det så ud for ham, som om verden kun så den syge mands skrøbelighed og hans digtnings fejl. Med årene blev den gamle præsts sind dog mildere; han levede i sværmeri og drømme, i minder og filosofiske overvejelser. Hans helbred tillod ham ikke mere at skrive. Alligevel var det ham en stor glæde, da han én af de første dage af oktober 1887 fik meddelelse om, at der var bevilliget ham 1000 Kr. årligt på finansloven som »digtergage«, som det den gang hed. Det mildnede og bredte glæde over hans sidste dage; men pengene fik han aldrig. Han døde få dage senere den 14. oktober 1887.

Han var forlængst glemt af den store læsekreds her hjemme, i Tyskland spillede »Breve fra Helvede« endnu i nogle år en rolle både i læsning og i offentlig drøftelse, og i Sønderjylland har vi vel grund til at mindes digterpræsten i Højrup i halvhundredåret efter hans død. Det ses af hans værk, at han har været en alvorsfuld og nidkær præst, det berettes, at han var en betydelig prædikant. Han var en ånd, der i mange hen-

---

seender ragede op over mængden. Han var en interesseret og god dansk mand. Det vidner hans værk om i vers og prosa; han forstod, hvad danskhed betyder i Sønderjylland, mange steder i hans bøger ser man let, at han selv også bar præg af sine sønderjydske år, at hans danskhed her er blevet rigere og mere bevidst.

Fordyber man sig i Thistedes værk, finder man meget, der er forældet, mange særheder, megen tør filosofi og theologi, men også mange enkeltheder, der er værd at sysselsætte sig med, skønne, rige og værdifulde skildringer, og bag bøgerne kan man ikke undgå at se en livfuld, højtbegavet og rigt udstyret, ivrigt arbejdende ånd, der ikke bliver træt af at søge, hvad han finder smukt og godt, og som med iver og god vilje søger at dele ud deraf til det folk, i hvis tjeneste han står og som han elsker. I lige grad øser han derved af sin danske følelse, sin præstegernings idealer og sine oplevelsers fylde. Trods alt var han en betydelig digter.

H. Lausten - Thomsen.

Sønderjyllands Stednavne.

Af **Peter Skautrup.**

2. Kilderne.

Tager vi begrebet *stednavn* i videste forstand, har der vel været stednavne til, så længe mennesket har levet. Man har fra første færd haft brug for naturbetegnende «navne». Men først når vi får en fast bosættelse, kan der være tale om en fast navneoverlevering. En bys, en bygds geografiske betegnelser gror fast, overleveres fra slægt til slægt, føres videre gennem tradition og bliver, idet deres betydningsindhold meget ofte glemmes, lidt efter lidt til egentlige navne, *proprier*. Hvis traditionen brydes, f. ex. ved erobring, affolkning eller omflytning, kan et navnesæt gå tabt, og især da de naturbetegnende navne, marknavne og lignende. Det er min overbevisning, at udskiftningstiden noget før og omkring 1800 var en meget kritisk tid for vort marknavnestof. Da gik en stor mængde natur- og marknavne i glemmebogen. Før udskiftningen kendte bonden alle landsbyens marker, man havde et stort fælleseje og så i navnestoffet. Men efter udskiftningen blev den enkeltes horisont mindre, nu havde han væsentlig kun sin egen jord, og hans sted- og marknavnestof svandt ind. Brud på traditionen fandt også jævnlig sted ved efterkrigstidens stærke bytten gårde. Den gamle ejer tog sin viden, sit navnestof med sig. Gården beholdt vel sit navn, men markerne lå navnløse hen. Således har det vel været alle dage, om end det nok navnlig er de sidste 200 år, at traditionsbrud har fundet sted. Vore marknavne har derfor gennemgående et noget yngre præg end bebyggelsesnavnene, og det er ret sjældent, at vi kan føre naturnavnene langt tilbage. Dette beror dog muligvis på kildernes utilstrækkelighed. Kan vi føre et marknavn tilbage til tiden før udskiftningen, tør vi ikke benægte, at det kan være lige så gammelt som bebyggelsen på stedet, hvortil det hører, ja sprogligt kan vi for flere af disse marknavnes vedkommende

fastslå, at de har lige så ærværdig en alder som vore ældre bebyggelsenavne. Tager vi f. ex. et middelstort sogn som Arrild (III. 63 ff.), har vi i »Sønderjyske Stednavne« registreret ialt 375 naturnavne, hvoraf de 272 er kendt i nutiden.¹⁾ Af disse kan dog kun de 65 i skriftlige kilder føres tilbage til tiden før ca. 1800, selv om der nok er nogle flere af de resterende 207 (f. ex. navne som Bjellumvej, Odsken, Skarrev o. fl.), som efter deres dannelse og form må være meget gamle. — Og omvendt: finder vi i en ældre overlevering nævnt natur- og marknavne, er det ofte nu umuligt at stedfæste dem. På et eller andet tidspunkt er traditionen blevet brudt, navnene glemt. Af 6 marknavne fra Uder-Bjærgum, Vester Vedsted sogn: mylnætoft, brethæland, kinningsakær, albæhøgh, a wænningh og buuthaker, som nævnes i en indførelse fra ca. 1300—1320 i Ribe Oldemoder, kan vi nu ikke stedfæste en eneste. — Hvor traditionen derimod har haft en større kreds af bærere, hvad der i reglen vil være tilfældet for landskabs- og bebyggelsenavnene vedkommende, idet disse har været kendt ud over den nærmeste egn, vil vi som oftest kunne følge navnene så langt tilbage, som vi har skriftlig overlevering.

Før de hjemlige kilder begynder at tale, finder vi enkelte danske — og for øvrigt især sønderjyske — stednavne nævnt i ældre fremmede kilder. Men nogen samlet fortegnelse over disse navne (væsentlig hos klassiske forfattere) har vi ikke. I *F ö r s t e m a n n*: *Altdeutsches Namenbuch* (3. udg. 1913—16) findes en del navne fra Sønderjylland. Folke- og stamnavne har vi samlede i *Schönfelds Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen* (1911). Også fra tiden efter at hjemlige kilder foreligger, findes en del dansk navnestof i fremmede rejsebeskrivelser, kortværker og lign. Således nogle navne — deriblandt *T ö n d e r* — på et verdenskort frem-

¹⁾ Hertil er dog også medregnet sådanne navne, som kun er atteret fra den tyske matrikel.

stillet af den arabiske geograf Idrisi (ca. 1138—54).¹⁾ Over navnestoffet i de norrøne kilder (sagaer osv.) har vi kun en ufuldstændig liste i 12. bind af *Forumannna Sögur* (1837, p. 258 ff.).

Af de hjemlige kilder fra Middelalderen har runestenene så godt som ingen navne (fra Sønderjylland kun Hedeby). Hovedkilden er vore diplomater, hvoraf en tidssvarende udgivelse (foreløbig indtil 1340) nu forestår. Foruden hovedværket *Repertorium Diplomaticum regni Danici mediævalis* (1. række I—IV. 1894 ff; 2. række I—VII. 1928 ff., der går til 1513, men hvortil vi endnu meget savner et register) har for de sønderjyske navnes vedkommende især følgende diplomudgaver og brevbogsudgaver interesse: *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden I—III* 1884 ff., en meget fejlfuld udgave ved Hasse. — *Ribe Oldemoder*, et håndskrift (udg. ved Oluf Nielsen, 1869), hvori adkomstbreve (væsentlig dog i uddrag) for Ribe domkapitel og bispestol er indført. *Løgumkloster brevbog* fra 1578 (trykt i *Scriptores Rerum Danicarum VIII*. ff., en noget forældet udgave) med afskrifter af breve vedrørende klostergodset. *Diplomatarium Flensborgense I—II*, en udgave af dokumenter med tilknytning til Flensborg (udg. af Seidelin 1865 ff.). En samling breve (til dels afskrifter) fra *Haderslev domkapitel* er trykt i *Aarsberetn. fra Geheimearchivet II*. Tilsvarende stof fra senere tider kan man finde i det skriftlige nedslag fra herredstingene, men desværre er dette jo ikke tilgængeligt. *Stemann* har i sin bog: *Schleswig's Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert* (1855) givet en lang række uddrag af herredstingsprotokollerne, men han har omhyggelig udeladt så godt som alle stedsangivelser; enkelte findes dog, og de burde have været excerperet til SS.²⁾ — Vigtig er selvfølgelig også *Kong Valdemars Jordebog*, om end den af sønderjysk stof egentlig kun giver herreds- og sognenavne. *Videre Slesvigbispens*

¹⁾ *Namn och bygd* 1931 p. 1ff. Jf. *Sprog og Kultur* I. 111, II. 70.

²⁾ Således forkortes i det flg. »Sønderjyske Stednavne«.

Jordebog fra det 15. årh. (trykt i *Scriptores VII. 456 ff.* og i *Quellensamml. der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Gesch. VI.*)

Fra nyere tid er normalt *Matriklerne* (med markbøgerne) hovedkilden,¹⁾ men for Sønderjylland er der det særforhold, at der i det 17. århundrede kun har fundet egentlig matrikulering sted i de kongerigske dele i »de blandede distrikter« (hvorfor vi kun har markbogsstof fra Møgeltønder, Daler, Visby, Emmerlev, Ballum, Randerup, Mjolden, Døstrup, Brede, Abild og Rømø).²⁾ Den såkaldte »Renovirte Landes-Matricul« af 1642 for Slesvig-Holsten var jo ikke en matrikel i egentlig forstand (med opregning af de enkelte ejendomme osv.). En fuldstændig matrikel for Sønderjylland fik man først efter 1864. Den tyske matrikel, med gode og nøjagtige kort over samtlige jorder og med angivelse af parcelgrænserne, blev færdig 1879. Men man kunde nok ønske, at navnestoffet, som blev optaget i denne matrikel, var blevet gengivet på dansk og ikke i en stærkt for-tysket form.

I mangel af ældre matrikler har man da i SS måttet udnytte, hvad der foreligger tilgængeligt af jordebøger fra ældre tid, og hvoraf en del er trykt i F. Falkenstjerne og Anna Hudes »Sønderjydske Skatte- og Jordebøger«. Men navnestoffet her er i virkeligheden ret ringe. Mere udbyttegivende er *udskiftningsforretningerne* fra slutningen af det 18. århundrede og lidt ind i det 19. Hovedparten af de ældre navneformer i SS — mærket U, B. og L, d. v. s. *udskiftnings-, boniterings- og landmålingssager* — er fra disse kilder.

Også i den *topografiske litteratur* fra ældre og nyere tid findes en del navnestof. Således fra det 17. århundrede på

¹⁾ Jf. Hjelholt: Den jydsk Landmaalingmatrikel, i *Samlinger til jydsk Historie og Topografi 4. R. III. 397 ff.* — Gunnar Knudsen: De ældre danske Matrikler, i *Fortid og Nutid II. 1 ff.* samt i *Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvesen XII. (1931).* — Jf. en kort oversigt i *Sprog og Kultur III. 88 f.*

²⁾ Jf. J. L. Mosbech: Nogle Meddelelser om det ældre sønderjydske Matrikulsvesen, i *Tidsskr. for Opmaalings- og Matrikulsvesen IX (1922)*, og: Matrikulsforhold Nord og Syd for Kongeaaen, i *Sønderjydske Maanedsskrift I. 65 ff., 82 ff.*

Johannes Mejers store kortarbejder i Caspar Danckwerths »Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein« (1652; kortene fra årene forud), fra det 18. årh. i Pontoppidans »Den Danske Atlas« bind VII (1781), og fra det 19. årh. i Schröders (1837), Traps (1864) og Oldekops (1906) topografiske værker, for at nævne de vigtigste. Hertil kommer navne fra kortværker som Jens Sørensens søkort (fra omkr. 1700), Videnskabernes Selskabs Kort (fra omkr. 1800) og Generalstabskortene (fra 1857 ff.).

Når vi hertil føjer stednavneordbogen hos Kok (Det danske Folkesprog i Sønderjylland II. 1867) og de postale stednavnefortegnelser i Ortschaftsverzeichnis 1890 og den danske Postadressebog (1921 og flg. udgaver) har vi vistnok nævnt de vigtigste historiske kilder.

Til dette på papir eller pergament fæstnede navnestof kommer så den levende tradition, det endnu kendte navnestof i mundtlig gengivelse på stedet. Da Stednavneudvalget i 1928 påbegyndte udarbejdelsen af det store værk om Sønderjyllands stednavne, havde det allerede — bl. a. fra arbejdet med fordanskningen eller rettere »aftyskningen« af danske stednavne i de fra Tyskland udleverede matrikelsprotokoller m. m. — liggende ikke så ganske få indberetninger fra lokale medarbejdere — landinspektører og andre — vedrørende navnestofet. Dette materiale kompletteredes nu, og bortset fra nogle enkelte sogne i de første hæfter har man tillige sørget for at gennemføre en fuldstændig lydskriftoptegnelse af alle nu kendte stednavne, hvad der i høj grad øger arbejdets værdi. Dels kan de lydskrevne navne nemlig anvendes i almindelige sproglige undersøgelser, og dels gør udtaleangivelserne det muligt også for den ikke-stedkendte forsker at danne sig et skøn om den givne tolknings værdi. Dog mangler han i SS endnu et vigtigt hjælpemiddel: et kort — eller i det mindste i teksten en stedsbeskrivelse. Selv med et så fortræffeligt materiale, som nu er fremlagt i SS, er den private forsker ofte ladet temmelig i

stikken. Han vil se lokaliteten for sig, — for så vidt man endnu ved, hvor den er, og hvad den er. Hvad er Porsgejl (III. 116), Ravnholt (III. 117) og Toftum (III. 119) osv.? Er det lund, krat eller hede? Hvilken form har Pjag-en (III. 116) osv.? I de senere hæfter af SS synes man dog også fra redaktionens side at bestræbe sig for at give korte oplysninger herom. Kortbilag som f. ex. i Schmidt-Petersens Die Orts- und Flurnamen Nordfrieslands var det vel ikke til at forlange for så stort et område.

Så ligger nu hele dette store materiale foran os i »Sønderjyske Stednavne«, foreløbig Tønder og Aabenraa amter, bind III—IV, og i løbet af få år er hele værket afsluttet.

Stoffet er ordnet sognevis. Først anføres bebyggelsesnavnene, derefter naturnavnene. Alt i alfabetisk rækkefølge. I Aabenraa amt og følgende bind har man yderligere delt naturnavnene, idet de anføres byvis inden for sognet. Efter opslagsformen følger (om navnet findes) nutidsudtalen, derefter det historiske materiale og så en tolkning. De almindelige stednavneled, som kommer igen atter og atter, — altså især efterled — skal behandles i et indledningsbind, hvad der udgivelsesmæssigt næppe er noget at sige til, hvorimod anmelderen eller brugeren — indtil dette indledningsbind foreligger — rigtignok er temmelig handicappet i sit arbejde med stoffet.

»Sønderjyske Stednavne« er altså en fuldstændig historisk stednavnefortegnelse eller stednavneordbog, hvor hvert enkelt navn er anført på topografisk-alfabetisk plads til lige med en tolkning.

Men hvad så, spørger man. Er vi dermed færdig med dette emne? Skal vi smække bogen i og lade værket samle støv i hylden?

Nej!

Først nu kan materialet nyttiggøres — eller dog udnyttes. Først nu kan vi ud fra dette rige stof begynde at samle træk til landets, folkets og sprogets historie gennem det meste af et par tusinde år. Vi får igennem navnene besked om landets udseende og overfladeforhold før og nu, land og vand, terræn-

form og bevoksning, flora og fauna. F. ex. har plantegeografen brug for stednavnenes vidnesbyrd, — de kan formentlig for adskillige planters vedkommende udfylde tidsrummet mellem nutiden og den førhistoriske tid, om hvilken han gennem undersøgelse af aflejringer eller ved pollenanalyser kan skaffe sig viden. — Stednavnene vidner videre for os om menneskenes færd. Hvordan de gjorde sig jorden underdanig, ryddede skov og pløjede ager. Hvorledes de byggede gård og by, torp og kåd. Hvad og hvem man troede på eller helligede stedet og viet til. Og stednavnene viser os glimt af vore forfædres psyke, af deres skønhedsbegreber og deres æstetiske sans. Hvorledes deres mere primitive billeddannende og abstraherende evne gav sig udslag i navneoverførelse — omtrent som når børn, der i leg har bidt en brødskorpe til og formet den, kalder den en hest, et hoved, en arm osv. — Og til sprogets historie er stednavnene i virkeligheden uundværlige. Sprog- og navnestoffet fortæller om land og folk under tidens gang, alt hvad der ligger bag ved ordet, navnet: hvordan landet ændrede udseende, skove svandt og sumpe blev tørlagt, hvordan slægt fulgte efter slægt. Fæ dør, frænder dør — —. Men sproget selv og kernen i det stedsbundne sprogstof blev båret videre, selv om også dette er under udviklingens lov. Det tjener os da til ordgeografiske studier inden for den større sammenhæng, til dialektgeografiske afgrænsninger i det mindre område, og gennem de tids- og stedfæstede navnelag til mere specielle lydhistoriske undersøgelser.

I følgende afsnit skal vi forsøge at anlægge sådanne synspunkter og gennem et overskue se, hvad stoffet kan bringe.

En Afstaaelses- og Præsteenkensions-Kontrakt af Marts 1705.

Ved **Erh. Qvistgaard.**

Følgende Kontrakt blev oprettet i Marts 1705 mellem Sognepræst i Daler, Ægidius Hansen Gram og Studiosus Andreas Wedel, som han antog som sin Capellan; den blev fornyet d. 9. Aug. 1707 ved Skiftet efter førstnævnte og endnu engang fornyet i 1709 d. 28. Maj. Alligevel overholdt Hr. Wedel trods venlig Erindring ikke Kontrakten overfor Præstenken, som var hans Svigermoder, sikkert ikke af ond Vilje, men, som han selv siger, »for Kaldets Ringheds Skyld«. Da han saaledes ikke kunde overholde den, indsendte han 1720 en Klage til Kongen, der henviste Sagen til Lands Lov og Ret. I den Anledning afholdtes der Provsteret i Møgeltønder Kirke d. 10. Dec. 1720 og flere Gange senere til Ordning af denne Sag, der endelig blev forliget.*)

Da det kan have sin Interesse at lære denne Kontrakt at kende, fremsættes den her saalydende:

Udi den naadige hel. Trefoldigheds Navn!

Saa som jeg underskrevne p. t. Sognepræst her til Daler Menighed er bleven forarsaget en Medhjælper i Embedet til mig at antage og vores naadigste høje Øvrighed og Patron her paa Stedet dertil beskikket og mig tilforordnet vellærde Studiosum Andreas Wedel med hannem for bedre Rigtigheds Skyld følgende Afskeed og Kontrakt i saa Maader sluttet og indgangen.

1. Forbliver ieg selv, saalænge Jeg lever, Hoved og Pastor for Kaldet, velermelte min tilkommende Medhjælper Adjunktus Pastor, indtil han mig efter min Død succederer.

2. I Henseende dernæst herved til vor Huses Conservation

---

*) Hendes Sag førtes for Provsteretten af en anden af hendes Svigersønner, Raadmand Peter Giese i Tønder.

samt og nærmere Venskab at stifte saasom Andreas Wedel Husets Affection høfligen søgt, da efter Guds forsiun et kærligt Ægteløfte er sluttet mellem ham og vor ældste kære Datter Anna Cathrina, hvortil Gud give Lykke og Velsignelse.

3. Præstegaarden, bestaaende in alles udi 68 fag med Sals- og Ladehuse og hvad Navn det have kand betaler Andreas Wedel og annammer efter indbyrdes venlig forening for den Summa 700 Sl. dl. siger Syv Hundrede Slette Daler, hvorimod efter min Død de andre 2 Søstre Anna og Anna-Margrethe skal forlods af mine efterladte Midler og Bohave ske fuld Vederlag og fornøjelse.

4. Vi Forældre, saa længe vi leve, staa for Avling og Husholdning og imidlertid svare til de expenser som til Præstegaarden vedlige at holde, kgl. Skatter, samt hvis andre Udgifter dagligen ved Oekonomien plejer at forefalde. De unge Folk saa længe leve med os in communi eller fællig, Andreas Wedel imidlertid gør Tjeneste og Medhjælp og nyder af Kaldets Indkomst fra den Tid han Prædikeembedet betræder, saa længe han er ene og ugift, 50 Sld., siger halftresindstyre Slette Daler. Men naar han og min Datter komme i Ægteskab, den 3. Deel af alt Kaldets Indkomst og imidlertid beholde til Husværelse de to Nør-Kamre, hvilke min Hustru ligeledes efter min Død skal nyde til sine Husværelser.

5. Naar Gud efter sin naadige Villie gjør Skilsmisse og een af os forældre bortkalder, afstaas og overlades Huusholdningen og Avlingen til vores tilkommende Svigersøn og Daatter. Min Hustru til Ophold hendes Livstid nyder til Pension og Afgift aarlig efterfølgende: Udi reent Korn 5 Tønder Rug, 5 Tønder Malt, 2 Tønder Frem-Byg til Gryn, af de 3 Ofre om Aaret af hver 4 Rigsdl., som er 12 Rigsdl., af Smørbyrd 2 Ottendedele og Koe at holde hende paa Græs og Foder, hvormed saaledis skal forholdes, at ald den Stund min Hustru holder sin egen Kost maa hun aarlig hver Valborgs Dag og hver Allehelgensdag udvælge paa hans Stald, hvilken Koe hende selv behager; 1 feed Svin og 4 feede Giæs. 4 Rdl. til et Slagte-Nød, Vinterfoder til 4

Faar, 6 Læs Klyne Tørv og 8 Læs Brænde. Alt dette foreskrevne lover jeg Andreas Wedel til velermelte Marina Hr. Ægidii udi rette Tide aarlig at levere og tilkomme lade. Men skulde det saa paa begge Sider behage paa Kosten og Husholdningen hos os at blive, da modereres Pensionen dog saa vidt, at Kornet af Rug og Malt samt og det Kvantum af Penge i Offeret bliver ved Magt, at hun det aarlig haver at nyde til anden Fremtarv, det andet at falde og efterlades. Skulde i det øvrige Tiderne sig forandre og Tilstanden saaledes, at Marine, Hr. Ægidii blev til Sinds udi Tønder eller andet Sted sig at nedsætte, skal hende den foreskrevne Aftægt did rigtig leveres hvert Aar, saalænge hun lever uden hvis som bekvemlig ikke tilføres kan, saasom foderet og Brændsel, derfor hende udi Penge at fornøje efter Billighed og desforuden 4 Rdl. til Hjælp til Husleje samme steds aarlig.

6. Skulde det endelig efter Guds Vilje være, at Jeg Hr. Ægidius min Hustru skulde efterleve, da mig foruden Kosten, den halve Deel af Kaldets Indkomster visse og uvisse at tilkomme, saa længe det da kunde være. Dette, som nu saaledes venligen mellem os aftalt og forskrevet er, oprigtelig og ubrødelig i alle sine Punkter af os skulle holdes og efterleves uden ringeste Exception og Indvending have vi med vore egne Hænder i denne Kontrakt underskrevet og vore sædvanlige Signeter hos trøkt venligen og ombedet Velærværdige, meget hæderlige og vellærde Mand Hr. Daniel Blechingberg og Hr. Peder Ægidii Dahler med os til Vitterlighed som overværende at underskrive og forsegle. Og eftersom behørig Papir ikke nu var ved Haanden love vi nærværende Kontrakt, naar Behov giøres og begæres derpaa beskrevet at give.

Actum Daler Præstegaard, Martii 1705.

Denne Kontrakt blev i alt væsentligt fornyet mellem Hr. And. Wedel og hans Svigermoder d. 28. Maj 1709. Dog lover han nu ogsaa at forskaffe sin kære Svigermoder en hæderlig Begravelse til Gengæld for noget, hun eftergav ham, og slutter den med disse Ord: »Og skal hermed al Stridighed mellem os gan-

ske og aldeles være ophævet og vi saaledes med hinanden os herefter forholder som det kan være Gud og vore gode Venner til Glæde og Velbehagelighed og os selv til en god Samvittighed.«
(Deres Underskrifter.)

Trods dette højtidelige Løfte har der sikkert stadig været Uoverensstemmelser for ikke at sige Strid mellem dem, thi i Aaret 1713 maatte Biskop Oksen i Ribe igen forlige dem paa omtrent de samme Vilkaar som tidligere og slutter Forliget med samme højtidelige Forsikring om at behandle hinanden med al christelig og svogerlig Kærlighed og Ærvillighed i Fremtiden.

Da Provst And. Wedel fremdeles ikke overholdt Kontrakten og hans Gæld til Enken voxede, kom Sagen efter Kongens Befaling paa Grund af gensidig Klage herover for Provsteretten 1720, som foran nævnt, og blev endelig forligt saaledes, at Provst Wedel blev dømt til foruden Sagens Omkostninger at betale sin Svigermoder ialt 1530 Rdl., hvortil hans Gæld igennem Aarene efterhaanden var løbet op foruden enkelte mindre Ydelser.

Igen denne Gang blev Sagen forligt.

Hermed synes denne pinlige Strid endelig at være kommet ud af Verden, der høres i al Fald ikke mere til den, men om al Strid derfor mellem dem er endt, er et Spørgsmaal.

Beretning og Regnskab.

---

1. Beretning.

Søndag den 30. Maj holdtes Bestyrelsesmøde Kl. 13,30 i Forsamlingshuset i Augustenborg. Alle Bestyrelsesmedlemmer var mødt. Beretning og Regnskab drøftedes. Under Drøftelsen af Beretningen foreslog Dr. Mackeprang, at Bestyrelsen i Stedet for at afholde Møder om Indsamling af private Arkivalier skulde rette en personlig Henvendelse til alle, der har staaet i den nationale Kamp, med Opfordring til dem eller deres efterladte til at aflevere deres Breve o. l. til Landsarkivet.

Samme Dag holdtes Generalforsamling og Aarsmøde Kl. 14,30 i samme Lokale. Her mindedes Formanden den siden i Fjor afdøde Formand, Foreningens Stifter, H. P. Hanssen. Mindetalen tænkes optaget i 2. Halvbind af »Sønderjydske Aarbøger« i Aar.

Sekretæren afgav derefter følgende Beretning for Virksomheden i 1936:

»Historisk Samfund for Sønderjylland« har i Tiden fra 1. Januar til Dato mistet 17 Medlemmer ved Dødsfald. Det maa desværre ogsaa beklage at have mistet nogle ved Udmeldelse. 35 hidtidige Medlemmer har i 1936 meldt sig ud. Et af disse har dog skaffet et nyt Medlem i sit Sted. Det burde alle Udmeldere gøre. Helst endda et til. Imidlertid er Forholdet betydelig bedre end i Fjor. Da havde vi 36 Udmeldelser og kun 7 Indmeldelser. I de sidst henrundne Aar har vi foruden de 17 Dødsfald mistet 3 Medlemmer ved Udmeldelse, ialt altsaa 52, men til Gengæld har vi haft den Glæde at modtage 47 nye Indmeldelser. Ialt er vort Medlemsantal derefter nu 637, hvoraf dog rigelig 30 er Bytte- og Frieksemplarerer.

Historisk Samfund modtager i Lighed med Amtssamfund norden Aa foruden Tilskud fra Staten ogsaa Tilskud fra Aabenraa, Sønderborg og Tønder Amter og fra Aabenraa og Haderslev By. Derimod har Haderslev Amtsraad vedblivende nægtet det et Tilskud. Endvidere har vi som hidtil faaet Tilskud fra dansk Kultursamfund. Historisk Samfund bringer herved de Institutioner, der har støttet det, sin hjerteligste Tak,

I Fjor holdt Hist. Samf. sit Aarsmøde paa Rødding Højskole. I Forbindelse med det holdt Højskoleforstander Hans Lund Foredrag om Rødding Højskole og Egnens, især Haderslev Amts, Befolkning. Desuden holdt Dr. Hans Jensen, København, Foredrag om den første slesvigske Stænderforsamling, der i 1836 samledes i Byen Slesvig.

Hovedopgaven for »Historisk Samfund for Sønderjylland« er at udgive »Sønderjydske Aarbøger«, der tilsendes Medlemmerne gratis som Vederlag for deres Medlemsbidrag.

Efter at Indholdet af Aargangen 1936 var nævnt, hed det videre:

Det har desuden samlet og udgivet de Taler, der blev holdt ved H. P. Hanssens Jordefærd. De er at faa i Boghandlen for 1 Kr. 40 Øre.

Vi har her paa Als foruden 6 Biblioteker 40 Medlemmer. Det er jo ikke helt daarligt, men der maa dog være flere end 40 historisk interesserede Mennesker paa Als. Og vi har god Plads til dem i vore Lister.

Historisk Samfund har i Forbindelse med Landsarkivet og med pekuniær Støtte fra »Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie« fortsat Arbejdet for at faa, hvad der i Sønderjylland findes af Arkivalier i Privateje. Der er i December og Januar Maaneder holdt Møde i Haderslev, Sønderborg og Broager med de Mænd, der har lovet at hjælpe Historisk Samfund med dette Arbejde. Dr. Lausten-Thomsen og Landsarkivar Gribsvad var til Stede ved disse Møder, i Haderslev ogsaa Pastor Thade Petersen. Mødet i Haderslev var kun daarligt be-

søgt, i Sønderborg derimod ganske godt, skønt der samme Dag var Mejerimøde, hvor en Del af dem, der ellers vilde være mødt, maatte være til Stede, og i Broager særdeles godt. Der var da ogsaa baade i Sønderborg og Broager Stemning for at gentage Mødet næste Aar, det sidste Sted maaske i Forbindelse med Foredragsmøde. I Haderslev Vesteramt har Thøste Thøstesen i Fæsted fortsat sit Arbejde med at undersøge, hvad der findes af Arkivalier hos Privatfolk, og, naar det er gørligt, at faa det udleveret til Landsarkivet. I Oktober Maaned har dette saaledes modtaget en Aflevering fra ham, og desuden her det igen ham modtaget en Del af Arkivet fra den likviderede Brandforsikring for rørlige Ejendele i Nordslesvig. Ved Juletid bebudede han yderligere en større Aflevering til Landsarkivet, men desværre er han blevet forhindret i at faa denne foretaget paa Grund af Sygdom.

Af vore Tillidsmænd, som har samlet Arkivalier til Landsarkivet, kan især nævnes Gaardejer P. Nissen Ravn, Nederbygaard i Aastrup, gennem hvem bl. a. er modtaget nogle Breve til Redaktør Bjørnshauge og Frue fra deres Datter Fru Risgaard i København, Museumsinspektør Raben i Sønderborg, afdøde Dr. Sarauw i Augustenborg og Gaardejer Andreas Madsen i Blans.

De Møder, Historisk Samfund har ladet afholde, og Bladenes Omtale heraf — Mødet i Sønderborg blev endog omtalt i Radioavisen — har bevist, at der er vakt Opmærksomhed for Sagen, saa at Folk ofte kommer med Arkivalier til Landsarkivet. Dette skyldes altsaa ogsaa for en stor Del Historisk Samfunds Arbejde, selv om det ikke direkte sker gennem dette. Et Par Mænd, der har vist Arbejdet megen Interesse, er Lærer emer. Majbøl i Jejsing og Kontrolassistent Laursen i Bovrup.

Af større Afleveringer af Privatarkivalier, som Landsarkivet har modtaget i det forløbne Aar, skal nævnes en større Brevsamling, bestaaende af 214 Breve m. m. fra Tiden 1885—1919, fra Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, der endvidere har overladt Landsarkivet en Forhandlingsprotokol for Borger-

foreningen i Sønderborg og en Regnskabsbog for »Danske Undersaatters Hjælpeforening paa Als« og et Par af Vælgerforeningens Medlemsprotokoller. Der arbejdes nu paa at faa Vælgerforeningens Arkiv, der var blevet spredt forskellige Steder, samlet i Landsarkivet. Endvidere har Landsarkivet modtaget de Arkivalier, der var bleven samlet i Museet i Haderslev, deriblandt en stor Del Udskiftningsakter og Udskiftningskort fra Haderslev Amt, og den største Del af de Arkivalier, der var blevet samlet i Museet paa Sønderborg Slot. Fra Haderslev Skomagerlav er der gennem dets Oldermænd, Hans Dall, modtaget dets Lavsarkivalier. Sønderjydsk Mejeriforening har deponeret sine ældre Protokoller i Landsarkivet. Adskillige Kommunal-Arkivalier fra tysk Tid — hvori der undertiden er indgaaet ældre Ting — er afleveret til Landsarkivet, saaledes af Lærer Majbøl fra Kommunerne i Hostrup Sogn og af Carsten Gregersen i Frøslev for Frøslev Kommune. Man har Udsigt til i en nær Fremtid at faa Pastor Poulsens efterladte Papirer fra Bovlund. H. P. Hanssen havde bestemt, at hans store og righoldige Arkiv skulde afgives til Landsarkivet. Foreløbig er det af Arvingerne sendt til København til Gennemgang af Rigsarkivar Linvald. Naar han bliver færdig dermed, vil det blive overgivet til Landsarkivet, formodentlig en Gang i Løbet af Sommeren.

Under Drøftelsen af Beretningen spurgte Lektor Adler Lund om Historisk Samfunds Stilling til Spørgsmaalet om et Professorat i Sønderjyllands Historie.

Regnskabet balancerede med 6729 Kr. 40 Øre.

Sønderjyllands Maanedsskrift havde 451 Abonntenter. Dets Regnskab balancerede med 1856 Kr. Det havde ladet Hans Thomissons Ordsprog afskrive, hvilket havde kostet 400 Kr.

Til Bestyrelsen genvalgtes de efter Tur afgaaende Medlemmer Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Amtslæge Dr. Lausten-Thomsen, Tønder, og Landsarkivar Gribsvad i Aabenraa. Desuden valgtes Dr. Bock i Haderslev i Stedet for Friemenighedspræst Thade Petersen, der ønskede at fratræde. Til

---

Slutning holdt Dr. phil. Ussing fra Sorø Foredrag om det gamle Als. Næste Generalforsamling bestemtes til Søndag den 29. Maj 1938 i Tønder.

Ved et paafølgende Bestyrelsesmøde valgtes Dr. Bock til Sekretær.

Th a d e P e t e r s e n.

---

2. AARSREGNSKAB 1936.

	Kr.	Kr.		Kr.	Kr.
Indtægter:			Udgifter:		
Medlemsbidrag 1936:			Trykning af Sdrj. Aarbøger I. Halvbind	1268.55	
Postgirokonto	2905.50		" II. Halvbind	1251.45	
„Hejmdal“s Kontor	472.50	3378.00	Clichéer	16.05	2536.05
Statstilskud		560.00	Forfatterhonorarer I. Halvbind	640.00	
Dansk Kultursamfund		1000.00	" II. Halvbind	604.00	1244.00
Kommunale Tilskud		340.00	Foredrag ved Aarsmøde		100.00
Salg af Sdrj. Aarbøger ved Gyldendal ..		332.40	Udgifter " " (Annoncer etc.)		90.45
" ved „Hejmdal“ ..		184.15	Bidrag til Dansk histor. Fællesforening		62.90
Salg af Mindetaler over H. P. Hanssen		172.50	Repræsentation ved Dansk histor.		
Annonceindtægter i Sdrj. Aarbøger		248.00	Fællesforenings Aarsmøde		52.05
Renter af Girokonto		15.86	En Krans til H. P. Hanssens Baare		20.00
		6180.41	Porto, Fragt, Tryksager		540.90
B a l a n c e		548.99	Samleregister til Sdrj. Aarbøger		500.00
		6729.40	Sekretær, Kasserer og Medhjælp		700.00
			Renter til Nordsl. Folkebank		51.85
			Trykning af Mindetaler over H. P. Hanssen		831.20
		6729.40			6729.40

Dr. MICHELSEN, Kasserer.

Regnskabet er gennemset og funden rigtig.

Aabenraa, den 29. Maj 1937.

sign. *J. Mogensen*

Jakob Petersen